

Op deze uitgave is de CC-BY-NC-licentie van toepassing.

Het is toegestaan om deze uitgave te kopiëren, distribueren, vertonen en op te voeren, en om afgeleid materiaal te maken dat op dit werk gebaseerd is zolang dit geen commerciële doeleinden heeft en uitsluitend als de auteur vermeld wordt als maker: Ewout van der Staaij/Theologische Universiteit Apeldoorn

GEEN GEZONDE BIJ ZONDER ANGEL

Een exegetisch-homiletische studie naar de betekenis van de vermaning in Hebr. 6,4-6 met de vraag naar de waarde daarvan voor de verkondiging van het Evangelie in de huidige cultuur.

ABSTRACT

**‘Be you careful to go on unto perfection, lest you fall into the fearful estates of apostates’
(William Gouge)**

Ewout van der Staaij

Masterscriptie Theologische Universiteit Apeldoorn
Augustus/September 2017

INHOUDSOPGAVE

Inhoudsopgave	pag.
	1
1. Inleiding	3
1.1. Vraagstelling	3
1.2. Aanpak en opzet	3
<u>I DE VERMANING IN HEBREEËN 6</u>	
2. Exegese	5
2.1. Achtergrond	5
2.1.1. Canoniciteit	5
2.1.2. Auteurschap	5
2.1.3. Geadresseerden	5
2.1.4. Situering en datering	6
2.2. Aanleiding en kern	6
2.2.1. Aanleiding	7
2.2.2. Kern	7
2.2.3. Vermaningen	8
2.3. Vers-voor-vers-exegese	9
2.4. Opbrengsten	13
3. Receptie	16
3.1. Inleiding	16
3.2. Vroege Kerk	16
3.3. Reformatie	18
3.3.1. Maarten Luther (1483-1546)	18
3.3.2. Johannes Calvijn (1509-1564)	18
3.4. Puritanisme	20
3.4.1. Edward Deering (1540-1576)	20
3.4.2. William Gouge (1575-1653)	21
3.4.3. John Owen (1616-1683)	22
3.4.4. Matthew Henry (1662-1714)	24
3.4.5. Robert Murray McCheyne (1813-1843)	24
3.5. Nadere Reformatie	25
3.5.1. Wilhelmus à Brakel (1635-1711)	25
3.5.2. Herman Witsius (1636-1708)	25
3.5.3. Henricus Groenewegen (1640-1692)	26
3.6. Latere Nederlandse theologen (1744-1913)	27
3.6.1. Jacob van Nuys Klinkenberg (1744-1817)	27
3.6.2. Hermann Friedrich Kohlbrugge (1803-1875)	27
3.6.3. Daniël Chantepie de la Saussaye (1818-1874)	28
3.6.4. F. P. L. C. van Lingen (1832-1913)	29
3.7. Opbrengsten	29
<u>II DE VERMANING IN HOMILETISCHE STUDIES</u>	
4. Plaats van de vermaning in de homiletiek	32
4.1. Plaats van de vermaning in homiletische studies tot 1900	32
4.1.1. Aurelius Augustinus – <i>De doctrina christiana</i> (397)	32
4.1.2. J. Hoornbeeck – <i>De Ratione Concionandi</i> (1645)	33
4.1.3. H. C. Voorhoeve – <i>Homiletische gedachten</i> (1883)	34

4.2. Plaats van de vermaning in homiletische studies na 1900	36
4.2.1. T. Hoekstra – <i>Gereformeerde homiletiek</i> (1926)	36
4.2.2. G.D.J. Dingemans – <i>Als hoorder onder de hoorders</i> (1991)	37
4.2.3. K. de Ruijter – <i>Horen naar de stem van God</i> (2013)	41
4.2.4. B. de Leede & C. Stark – <i>Ontvouwen</i> (2017)	44
4.3. Opbrengsten	46

III SPECIFIEKE NEDERLANDSE CONTEXT

5. Karakterisering maatschappelijke en kerkelijke cultuur van de 21^e eeuw	49
5.1. De maatschappelijke cultuur van de 21 ^e eeuw	49
5.1.1. Individualisering	49
5.1.2. Informalisering	49
5.1.3. Informatisering	49
5.1.4. Internationalisering	50
5.1.5. Intensivering	50
5.1.6. Overige ontwikkelingen	50
5.2. De kerkelijke cultuur van de 21 ^e eeuw	51
5.2.1. Buiten de kerk	51
5.2.2. Binnen de kerk	52
5.2.3. Kerkverlaters	52
5.3. Opbrengsten	53
6 Vermaning Hebr. 6,4-6 in de actualiteit van de prediking	54
6.1. Visie van twee reeds overleden voorgangers	54
6.1.1. L. H. van der Meiden (1882-1962)	54
6.1.2. M. Baan (1905-1973)	55
6.2. Visie van twee nog in leven zijnde voorgangers	56
6.2.1. W. van Sorge (1932 -)	56
6.2.2. D. Visser (1944 -)	58
6.3. Opbrengsten	59

IV SYNTHESE

7 Conclusies en aanbevelingen	60
7.1. Conclusies	60
7.2. Betekenis en homiletische waarde vermaning	63
Samenvatting	66
Bijlage I: Opbouw Hebr. 6	67
Bijlage II: Vier visies op de vermaningen	68
Bijlage III: Vers-voor-vers-exegese Hebr. 5,11-6,3	70
Bijlage IV: Overzicht gelaagde opbouw Hebr. 5,11-6,8	72
Literatuurlijst	73

HOOFDSTUK 1 INLEIDING

1.1. Vraagstelling

In Hebr. 6,4-6 waarschuwt de Hebreeënschrijver tegen afval. Hij onderbreekt zijn uiteenzetting over Christus als Hogepriester en doet een dringend appel op de lezer om volwassen te worden in het geloof. Na een vermaning vanwege het gebrek aan geestelijke groei (5,11-14), geeft de auteur kort weer wat het Bijbelse abc is dat ze al zouden moeten kennen. Dan volgt de waarschuwing tegen afval. Die roept een groot aantal vragen op. Waarom klinkt deze vermaning op deze plaats? Wat wordt er precies bedoeld? In hoeverre is het mogelijk dat door de Heilige Geest verlichte mensen kunnen afvallen? En is het dan echt onmogelijk dat zij zich weer bekeren? Baant traagheid in het onderzoek van het 'hoger onderwijs' in het Evangelie de weg tot afval?

Dit zijn belangrijke exegetische vragen, juist in onze tijd waarin (dreigende) kerkverlating en geestelijke verschraling reële gevaren zijn en men ook een tekort aan geestelijke leiding in de prediking constateert.¹ Niet zonder reden wijst Rudolf Bohren in zijn boek *Predigtlehre* op de 'Ratlosigkeit' van de predikers in onze tijd: een radeloosheid en moedeloosheid vanwege de 'Sprachlosigkeit' en 'Unwirksamkeit' van de prediking.²

Daarom is het relevant om na te denken over de vraag welke homiletische waarde de vermaning in Hebr. 6,4-6 heeft voor de verkondiging van het Evangelie in onze tijd. Op welke wijze zou een soortgelijke vermaning een plaats kunnen krijgen in de prediking, waarin de ernst van afval en de consequenties daarvan doorklinkt?

De hoofdvraag in deze scriptie luidt daarom als volgt:

Wat betekent de vermaning uit Hebr. 6,4-6 en hoe kan een dergelijke vermaning homiletische waarde krijgen voor de verkondiging van het Evangelie in onze huidige cultuur?

1.2. Aanpak en opzet

Allereerst is het van belang om zicht te krijgen op de betekenis van Hebr. 6,4-6. Die staat dan ook in **hoofdstuk 2** centraal. Vragen rond canoniciteit, auteurschap en datering van Hebreeën komen daarbij alleen aan de orde, in zoverre dat de beantwoording van de hoofdvraag van deze scriptie dient. Daarvoor is het afgezien van een vers-voor-vers-exegese wel van belang om stil te staan bij het geheel van Hebreeën, inclusief de plaats van alle vermaningen in deze brief.

Om de exegese in een goed kader te kunnen plaatsen, is het zinvol een korte blik te werpen op de receptie van dit Schriftgedeelte in de kerkgeschiedenis. Dat zal dan ook in **hoofdstuk 3** aan de orde komen. Ook hier zal een noodzakelijke beperking moeten worden aangebracht. Daarom zal summier aandacht worden besteed aan de Vroege Kerk, de Reformatie, Puritanisme, Nadere Reformatie en een aantal latere Nederlandse theologen. Gelet op de kerkelijke wortels van de Theologische Universiteit in Apeldoorn zal het niet hoeven te verbazen dat dit hoofdstuk wordt afgesloten met de visie van één van de grondleggers van de Christelijke Gereformeerde Kerken: F. P. L. C. van Lingen. In dat licht is ook de aangebrachte beperking tot Puritanisme en Nadere Reformatie te verklaren, aangezien deze aan elkaar verwante bewegingen een belangrijke invloed hebben uitgeoefend op de kerken.³ Dat geldt evenzeer voor een latere Nederlandse theoloog als Kohlbrugge. De andere Nederlandse theologen die de revue passeren, hebben een eigen plaats in de Nederlandse Hervormde Kerk gehad. Daaruit scheidde zich in 1834 een aantal kerken af, waaronder die zich in 1869 hebben verenigd tot de Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland.

¹ Kremer, *Priesterlijke prediking*, 12

² Bohren, *Predigtlehre*, 28-30

³ Zie daarvoor o.a. <http://cgk.nl/project/geschiedenis-2/>

Als in het eerste deel de opbrengsten van de exegese en de receptiegeschiedenis in kaart zijn gebracht, is het in het tweede deel van deze scriptie de vraag welke plaats vermaningen hebben in homiletische studies. Op welke wijze is daar -in het bijzonder voor de vermaning tegen afval-aandacht voor in de homiletische bezinning, die immers als een belangrijke voedingsbron voor preken fungeert? Zo wordt in **hoofdstuk 4** in vogelvlucht een aantal homiletische studies besproken, te beginnen met de allereerste westerse (Augustinus) en de allereerste Nederlandse homiletiek (Hornbeek). Om een rode draad in de eigen Nederlandse traditie te kunnen ontwaren, komen homiletische inzichten van buiten onze landsgrenzen in deze scriptie niet aan bod.

Alvorens de opbrengsten van de voorgaande hoofdstukken te kunnen relateren aan de verkondiging van het Evangelie in onze tijd, is het van belang om helder te hebben wat -globaal gesproken- de belangrijkste kenmerken van onze huidige maatschappelijke en kerkelijke cultuur zijn. Dat is dan ook de inhoud van **hoofdstuk 5** in het derde deel van deze scriptie. Daarbij is het in **hoofdstuk 6** de vraag op welke wijze de vermaning in Hebr. 6,4-6 daadwerkelijk is vertolkt in de prediking. Hoe hebben in de achterliggende eeuw kerkelijke nazaten van Van Lingen geprobeerd om de vermaning tegen afval onder woorden te brengen? Zo komen vier predikanten aan het woord, die allen binnen dezelfde kerken een plaats hebben gekregen. Afgezien van deze inhoudelijke keuze die ten grondslag ligt aan deze selectie, mag in ogeschouw worden genomen dat er nauwelijks andere preken op internet beschikbaar zijn over dit specifieke Schriftgedeelte. Ook verwijzen preekregisters weinig of niet naar gedrukt preekmateriaal.⁴

Tenslotte wordt in het vierde deel de balans opgemaakt en wordt er gezocht naar een verantwoorde synthese. Op basis van al het voorgaande wordt in **hoofdstuk 7** een antwoord op de hoofdvraag van deze scriptie geformuleerd.

Een samenvatting en literatuurlijst completeren het geheel.

⁴ Dat geldt niet alleen voor hedendaagse preken, maar ook voor preken van veel oudere datum. Zie daarvoor o.a. Bernardus Mourik, *Naam-rol der godgeleerde schryvers, welke over den geheelen bybel, of byzondere boeken, kapitelen en verzen, uit denzelven in het Nederduitsch geschreeven hebben*. (Amsterdam: Mourik 1753) 929-930

I DE VERMANING IN HEBREEËN 6

HOOFDSTUK 2 EXEGESE HEBR. 6,4-6

2.1. *Achtergrond brief aan de Hebreëen*

In deze paragraaf wordt ingegaan op enkele facetten met betrekking tot de achtergrond van de brief aan de Hebreëen.

2.1.1. *Canoniciteit*

Door het ontbreken van een briefhoofd is er geen absolute zekerheid over de auteur van de brief aan de Hebreëen, evenmin over wie de geadresseerden zijn en waar en wanneer de brief is geschreven. Mede om deze redenen wordt de zendbrief⁵ pas laat opgenomen in de canon, ondanks de vroege steun van Clemens van Rome. Aanvankelijke twijfels over de canoniciteit komen onder meer voort uit het al dan niet paulinische auteurschap van de brief, maar niet minder vanwege het montanistisch beroep op Hebr. 6,4.⁶

2.1.2. *Auteurschap*

Op de vraag wie de auteur is van Hebreëen wordt van oudsher uiteenlopende antwoorden gegeven: Paulus, Petrus, Silas, Clemens van Rome, Priscilla en Aquila, Filippus, Epafraas of Timotheüs.⁷ Het is niet irreëel om te veronderstellen dat de auteur(s) in ieder geval niet ver buiten de kring van Paulus vandaan heeft gestaan, waarom er ook wordt gedacht aan Barnabas of Apollos.⁸ De brief geeft wat vocabulaire en zinsopbouw betreft blijk van een hoog niveau Grieks. De schrijver speelt met taal: hij houdt van beeldspraak en gebruikt veel metaforen en analogieën. Verder is de schrijver goed thuis in het Oude Testament: hij werkt met de Septuaginta en maakt veel zinspelingen op het Oude Testament. Hij is uitermate goed op de hoogte van zowel het oude als het nieuwe verbond. Daarbij lijkt de auteur enkele regels van de joodse geleerde Hillel te gebruiken en enkele midrasjiem in zijn brief op te nemen.⁹

2.1.3. *Geadresseerden*

Volgens het opschrift is de brief geadresseerd aan de Hebreëen. Weliswaar is dit opschrift niet oorspronkelijk, maar kan het wel steunen op een oud en breed getuigenis.¹⁰ Ook is het opschrift zowel bij de Alexandrijnen in de oosterse kerk als bij Tertullianus in de westerse kerk bekend.¹¹ Het is inmiddels gangbaar om bij de geadresseerden te denken aan een Joods-christelijke gemeenschap, omdat gelet op de inhoud van het Bijbelboek de geadresseerden het gevaar lopen terug te keren tot de Joodse offercultus en de oudtestamentische eredienst. Men hoopte zo vervolging door mede-Joden te ontlopen óf in geestelijk opzicht zekerheid te ontvangen wat betreft de vergeving van zonden.¹²

Meerdere argumenten pleiten er dus voor het lezerspubliek te zoeken in een gemeente die bestaat uit christen geworden Joden en aan heidenen die zich eerst tot het Jodendom hebben bekeerd. Er wordt een breed beroep gedaan op het Oude Testament en er wordt verwezen naar de vaders in

⁵ Het genre van de Hebreëen is een brief, al zijn er argumenten tegen de karakterisering daarvan ingebracht. Het kan ook worden gezien als een geschreven voordracht, preek, of een woord van vermaning. De Vuyst omschrijft deze zendbrief als een schriftelijk vermaanwoord, een herderlijk schrijven.

⁶ Versteeg, 'De brief aan de Hebreëen', in: Van der Woude, *Bijbels Handboek 3*, 469

⁷ Verschillende commentaren geven een uitvoerig exposé over de ontwikkeling in het denken over het auteurschap van het Bijbelboek. Zie hiervoor bijvoorbeeld Van de Kamp, *Hebreëen*, 13vv., O'Brien, *The letter to the Hebrews*, 4vv. of Greijdanus, *Bizondere canoniek*, 260-266.

⁸ O'Brien, *The letter to the Hebrews*, 6-7

⁹ Cuijpers, 'De brief aan de Hebreëen', www.bijbelaantekeningen.nl/blog/tag/hebreëen/ (2009)

¹⁰ Zahn, *Introduction to the New Testament*, 294

¹¹ Versteeg, 'De brief aan de Hebreëen', in: Van der Woude, *Bijbels handboek 3*, 458

¹² Schreiner, *Hebrews*, 6

1,1. In het bijzonder kan worden gewezen op de nadruk die in 3,1-6 valt op de positie van Jezus boven Mozes.¹³ Bovendien zijn de voorbeelden van ongeloof in 3,7-4,2 niet van heidenen, maar van Joden.¹⁴

Derhalve is het aannemelijk dat de brief is geschreven aan Jodenchristenen. Dat is waarschijnlijk een concrete gemeente. Opmerkingen in 5,11 en 10,19vv. en 12,1vv. zijn te specifiek om in een algemeen gehouden rondzendbrief te passen. De auteur kent daarbij de omstandigheden waaronder ze christen zijn geworden en hij kent hun tegenwoordige mentaliteit.¹⁵

2.1.4. Situering en datering

Het is ook de vraag waar de (mogelijke) gemeente van Jodenchristenen moet zijn gevestigd: Jeruzalem, Alexandrië, Rome¹⁶ of in de diaspora. Als de zendbrief wordt gezien als een aanmoediging om te volharden in Christus te geloven, is het goed mogelijk om de lezers in Palestina en zelfs in Jeruzalem te zoeken.¹⁷ De waarschuwing in 6,6 om de Zoon van God niet opnieuw te kruisigen, kan dan gericht zijn aan gemeenteleden in Jeruzalem, die nog aanwezig zijn geweest bij de kruisiging van Christus op Golgotha.¹⁸

Gelet op de waarschuwingen tegen een dreigende terugval tot het Jodendom, is het te verdedigen dat de zendbrief vlak voor de verwoesting van de tempel in 70 is geschreven. De oplopende spanningen in de jaren daarvoor kunnen voor Jodenchristenen reden zijn geweest om zich te scharen bij hun Joodse medeburgers, omdat het zoeken van het isolement door hun medeburgers kon worden gezien als landverraad. Toch is dit geen sluitend bewijs voor exacte localisering en datering.¹⁹

Omdat het Jodendom in het Rome van de eerste eeuw, in tegenstelling tot het christendom, een geaccepteerde religie is, is een dreigende terugval van christenen tot het Jodendom ook in de Italiaanse hoofdstad te verklaren. Zo viel immers aan verdrukking en vervolging te ontkomen.²⁰ Op dit moment is het meerderheidsstandpunt dat de ontvangers van de brief in Rome woonden.²¹

Een datering van de brief tussen 60 en 90 is daarbij goed verdedigbaar. Zelfs is een nadere specificering tussen 60 en 70 mogelijk: Timotheüs is nog in leven en de oude joodse eredienst staat op zijn laatste benen (12,26-27).²²

2.2. Aanleiding en kern

In deze paragraaf staat zowel de aanleiding tot het schrijven van de brief als de kern die daarin naar voren komt centraal. Daarbij ligt de focus op de vermaningen, waarbij opvalt dat met name de derde passage vaak in beeld komt: 'This passage has been mercilessly overworked in the history of

¹³ Versteeg, 'De brief aan de Hebreeën', in: Van der Woude, *Bijbels handboek 3*, 458

¹⁴ O'Brien, *Hebrews*, 214

¹⁵ Ellingworth, *The Epistle to the Hebrews*, 27

¹⁶ Een gemeente te Rome is de keuze van onder andere J. P. Versteeg en Thomas Schreiner. Laatstgenoemde geeft aan dat de visie van o.a. Carl Mosser dat de gemeente in Jeruzalem moet worden gezocht niet te snel van tafel mag worden geveegd. Schreiners interpretatie van Hebreeën is overigens zowel met een gemeente te Rome als die te Jeruzalem mogelijk. O'Brien kiest niet, maar wijst er op dat vooral de omstandigheden waaronder de gemeente verkeerde van belang zijn.

¹⁷ Voor Greijdanus (*Bizondere canoniek*, 266) is het duidelijk: 'Dit is een zaak van ondergeschikte waarde, niet van Goddelijke openbaring, maar van menselijke beredenering.' Tegelijk besteedt hij er wel een aantal pagina's aan, om uiteindelijk te kiezen voor een uit Joden bestaande gemeente(deel) te Rome.

¹⁸ Van de Kamp, *Hebreeën*, 22vv. Van de Kamp kiest zelf ook nadrukkelijk voor een gemeente te Jeruzalem.

¹⁹ Ellingworth, *The Epistle to the Hebrews*, 29

²⁰ Schreiner, *Hebrews*, 9

²¹ Van den Brink (red.), *Hebreeën-Judas*, 4

²² O'Brien, *The Letter to the Hebrews*, 19

interpretation.²³ De derde vermaning wordt vanwege de veelheid aan opvattingen daarover ook beschouwd als de meest controversiële vermaning.²⁴

2.2.1. Aanleiding

De Hebreëen hebben te maken met vervolgingen en beproevingen (10,32-34). De brief dient enerzijds als een woord van bemoediging (13,22) en bevat anderzijds meerdere waarschuwingen om het geloof in Christus niet vaarwel te zeggen (2,1-4, 3,7-4,13, 10,19-39 en 12,1-29).

Vooraf in de derde vermaning (5,11-6,12) klinkt diepe ernst door van het definitief verloren gaan. Maar ook in andere vermaningen klinkt de oproep tot volharding.

Volgens de schrijver lijken sommige lezers niet echt geïnteresseerd meer in Christus. Ondanks dat de ontvankelijkheid voor zijn onderwijs misschien niet meer wordt gevonden, blijft hij de verhevenheid van Christus bespreken. Hij heeft overwogen om weer te beginnen bij het abc dat zijn lezers van huis uit kennen, maar toch wil hij bewust blijven spreken op het niveau van het nieuwe verbond (6,1-2). Sommige lezers dreigen echter flink uit koers te raken. Het gezag van het Evangelie heeft aan kracht verloren. Het lijkt dat sommigen zijn afgedreven van de christelijke leer (5,11-14) en bezoeken zelfs de samenkomsten niet meer (10,25). Daarom waarschuwt hij hen om niet af te haken, maar vol te houden en zich door vermaning en tucht van de zonden af te keren.

Al met al is er geloofsmoeheid ontstaan: 'Was für die Adressaten typisch ist, ist ein allgemeiner Mangel an Glauben, ein Zweifel an der Wirksamkeit des Opfers Christi (9,1-10,18) und der Gnade Gottes (4,16; 6,4; 10,29; 12,15).'²⁵ Er is meer aan de hand dan 'alleen' wat verslapping of het achterblijven van geestelijke groei. Het gevaar is radicaler: er dreigt een primaire geloofscrisis, omdat men traag is geworden om naar Gods spreken te luisteren.²⁶

Achter de gehoorcrisis ziet de schrijver een diepliggend probleem: een theologisch-existentiële crisis. 'Nicht nur das 'Verschlossensein für Gottes Stimme' droht ihnen, sondern sie sind in Gefahr, ihr Heil zu verspielen (vgl. 2,3; 6,4-6; 10,26-31). Darum bedarf es einer Neubesinnung auf die Homologia und einer Neudefinierung des Glaubens, in deren Zentrum der Apostolos und Hohepriester Jesus steht.'²⁷

De vermaningen zijn dan ook steeds gericht op het afvallig worden van de *levende* God: men moet niet gaan leven als 'Joden zonder Jezus'. Deze risico's zijn zowel onder de oppervlakte (2,1-3 en 4,1) als meer openlijk aanwezig (3,12 en 6,6). De druk om te bezwijken komt dus zowel van binnenuit als van buitenaf (2,18; 4,16; 10,32-34; 13,3).²⁸ Derhalve is het doel 'to exhort the hearers to endure in their pursuit of the promised reward, in obedience to the word of God, and especially on the basis of their new covenant relationship with the Son.'²⁹

De soteriologische toespitsing loopt door de hele brief heen: God heeft ten laatste gesproken door Zijn Zoon. Het gewicht en de betekenis van het heilswerk van Christus is niet te overschatten.³⁰

2.2.2. Kern

De verhevenheid van Christus loopt als een rode draad door de brief heen.³¹ Christus blijkt zowel als Profeet, Priester en Koning 'beter' te zijn dan wie of wat dan ook in het Oude Testament: Hij brengt een beter verbond, priesterschap, heiligdom en offer en Hij staat hoger dan de engelen, Mozes en de profeten.

De spanning tussen het 'reeds-en-het-nog-niet' van Gods Koninkrijk wordt daarbij regelmatig zichtbaar, zoals in 10,13 en 10,36-37. De eschatologische spanning klinkt duidelijk door in de diverse

²³ DeSilva, 'Hebrews 6:4-8: a socio-rhetorical investigation (part 1)', *Tyndale Bulletin* 50.1 (1999) 33

²⁴ Gatiss, 'The function of the warning passages in the structure and argument of Hebrews', <http://www.theologian.org.uk/bible/hebrews-warnings.html> (2005)

²⁵ Übelacker, *Der Hebräerbrief als Appell*, 125

²⁶ Lewicki, *Weist nicht ab den Sprechenden!*, 99

²⁷ Ibidem, 100

²⁸ O'Brien, *The Letter to the Hebrews*, 12

²⁹ Guthrie, *The Structure of Hebrews*, 143. Geciteerd in: O'Brien, *The Letter to the Hebrews*, 36

³⁰ Lewicki, *Weist nicht ab den Sprechenden!*, 73

³¹ Ladd, *A theology of the New Testament*, 577

vermaningen tot volharding. De lezers worden vermaand vanwege de consequenties van afval: dan is er geen enkele hoop meer.

Dat roept de vraag op waarom gelovigen van het nieuwe verbond deze vermaningen nodig hebben, als ze al delen in de hemelse voorrechten: 'Certainly residents of the heavenly city won't need warnings. It seems here that we have another example of eschatological tension. The readers are members of the new covenant, the law is written on their hearts, and they are truly partakers of the Holy Spirit. And yet they need warnings to stimulate them to persevere until the end. The warnings are not inconsequential or insignificant. Even though the readers have already received eschatological promises, they must heed the warnings to obtain eschatological promises.'³²

De grote waardering voor Christus in combinatie met het gebruik van analogieën wordt in de Hebreeën vooral zichtbaar in de omschrijving van Christus als Hogepriester. Juist zo wordt de betekenis van Christus' lijden en sterven van een ongekende betekenis: 'Therefore apostasy from Christ means doom, for there is no other way.'³³

In de brief klinkt de vertwijfeling door of de lezers zich realiseren wat ze opgeven als ze niet volharden. Het is voor de Hebreeënschrijver overduidelijk dat Christus' werk en persoon superieur is ten opzichte van alle genoemde oudtestamentische personen en instellingen. Daarvoor gebruikt hij veel typologie. Alle gebruikte beelden wijzen heen en vinden hun volkomen vervulling in Christus. Deze typologie speelt ook een belangrijke rol in de diverse vermaningen. 'Those who violate the Mosaic law die without mercy. Such an earthly punishment forecasts a future and greater punishment if one tramples God's Son under his feet, considers the blood of the covenant unclean, and insults the Holy Spirit.'³⁴

Regelmatig wordt verwezen naar de woestijnreis van de Israëlieten. Hun ongeloof en ongehoorzaamheid liet God niet ongestraft (Num. 13,25-14,35). De oudere generatie mocht daardoor niet het beloofde land beërven. 'Somit ist auch die der Hebr-Gemeinde drohende Gefahr mit den Begriffen *Unglaube* und *Ungehorsam* zu umschreiben, zumal diese gezielt in die anschließende Paränese 4,1-11 übernommen un dort thematisiert werden. (...) Der so umschriebene Unglaube wird aber gleichzeitig mit dem 'Abfallen vom lebendigen Gott' gleichgesetzt. Die Paränese wirdt verschärft, die Gefahr zugespitzter formuliert, denn auch die Verantwortung der Adressaten ist jetzt grösser.'³⁵

2.2.3. Vermaningen

De vermaningen geven duidelijk weer waar de nadruk op ligt: met het geloof in Christus staat of valt alles. Wie afwijkt van de levende God (3,12) staat niet langer op vaste grond (3,14). Dat de ernstige waarschuwingen steeds worden gevolgd door bemoedigende woorden (6,9-12 en 10,32-39) contrasteert tussen datgene wat eerst is ervaren aan zegen (6,4vv.) en wat wordt verspeeld bij afval.³⁶

Het is voor een goed verstaan van de vermaningen zaak om de onderlinge eenheid daartussen in het oog te houden: 'We cannot understand one warning passage, especially 6,4-6, until we have understood all the warning passages, because each sheds light on the other.'³⁷ Zo moet de vermaning in 6,4-6 dus worden gezien in het licht van de eerdere (2,3) en latere (10,26) waarschuwingen. Het afwijken van de levende God (3,12) is datgene wat de Israëlieten in de woestijn hebben gedaan (3,8-10). 'Wurde in 3,12 vor dem Unglauben und dem 'Abfallen vom lebendigen Gott'

³² Schreiner, *Commentary on Hebrews*, 35

³³ Ladd, *A theology of the New Testament*, 578

³⁴ Schreiner, *Commentary on Hebrews*, 43

³⁵ Lewicki, *Weist nicht ab den Sprechenden!*, 105

³⁶ Ellingworth, *The Epistle to the Hebrews*, 75

³⁷ McKnight, 'The Warning Passages in Hebrews', 27, geciteerd in: Davis, 'Hebrews 6:4-6 from an oral critical perspective' *JETS* (2008), 753-767

gewarnt, so werden in 6,4-6 die Konsequenzen eines solchen Schritts – die Unverrückbarkeit einer solchen Entscheidung deutlich gemacht.³⁸

Er wordt verschillend gedacht over het doel en de inhoud van de verschillende vermaningen. 'In examining the text, four questions will be answered: (1) to whom are the warnings addressed? (2) What is the issue at stake in the warnings? (3) What are the consequences of falling away? (4) How should the warnings be assessed as a whole?'³⁹ In de loop der eeuwen zijn met name vier visies verdedigd:⁴⁰

- 1) ze gelden ware gelovigen die door afval de zaligheid weer kunnen verliezen;
- 2) ze gelden ware gelovigen die door afval tijdelijke hemelse zegeningen verliezen;
- 3) ze gelden om schijn gelovigen te ontmaskeren die bij afval eeuwige veroordeling wachten.
- 4) ze gelden ware gelovigen die hypothetisch gezien bij afval de zaligheid zouden verliezen;

Zijn de eerste twee visies in het licht van de gehele Schrift niet te handhaven, met de laatste twee ligt dat anders. Daartoe zal een specifieke exegese van 6,4-6 nodig zijn om te zien of die beide visies dan nog te handhaven zijn.⁴¹

2.3. Vers-voor-vers-exegese

Deze paragraaf bevat een vers-voor-vers-exegese van 6,4-8.⁴²

6,4-5

In 6,4 klinkt allereerst een radicaal woord: ἀδύνατον. In Mt. 19,26, Mc. 10,27 en Lc. 18,27 wordt dit woord gebruikt in het licht dat wat bij mensen onmogelijk is, mogelijk is bij God. Er is veel verschil van mening in hoeverre de auteur hier denkt aan een relatieve (voor mensen onmogelijk) of een absolute onmogelijkheid (ook voor God).⁴³ 'It isn't the case that God would not and could not forgive them. Rather, the readers, if they repudiate Christ, will have no desire to return to him.'⁴⁴

De drie andere keren dat de Hebreeënschrijver het woord ἀδύνατον gebruikt, wijst hij op de onmogelijkheid bij God (6,18; 10,4 en 11,6).⁴⁵ Of is het niet eens letterlijk bedoeld dat het onmogelijk is? 'The use of ἀδύνατον seems to be an instance of hyperbole, in view of the warnings of apostasy.'⁴⁶

Vervolgens worden er een aantal typeringingen gegeven van degenen die in 6,6 blijken afvallig te worden. Ze zijn verlicht geweest: tot een goed inzicht gebracht in de heilsboodschap⁴⁷ en overgebracht uit de duisternis tot het licht van God.⁴⁸

De auteur gebruikt niet alleen in 6,4 het woord φωτισθέντας, maar ook in 10,32. Er is veel gespeculeerd waaraan de auteur bij deze 'verlichting' denkt: 'Es ist dabei an die Taufe gedacht. Doch liegt noch kein prägnanter Gebrauch des Verbums und keine feste Taufterminologie vor.'⁴⁹

Sommige uitleggers zien in dit vers geen actuele verwijzing naar de dooppraktijk in de nieuwtestamentische gemeente, maar wel een historische verwijzing naar de woestijnreis, waarin God Zijn volk met een vuur- en wolkkolom verlichtte (Ex, 13,21; Neh. 9,12; Ps. 105,39). Anderen zien

³⁸ Lewicki, *Weist nicht ab den Sprechenden!*, 110

³⁹ Schreiner, *Theology*, 482vv.

⁴⁰ Compton, *Persevering and Falling Away*, 136. Guthrie, *Hebrews*, 226–228 beschrijft zelfs zes visies.

⁴¹ Zie bijlage II voor een inhoudelijke weergave van de vier visies.

⁴² Zie bijlage III voor een vers-voor-vers-exegese van het gedeelte voorafgaand hieraan (5,11-6,3).

⁴³ Attridge, *Hebrews*, 167–169

⁴⁴ Cockerill, *Hebrews*, 276. Voor andere opvattingen: Koester, *Hebrews*, 312-313

⁴⁵ Compton, *Persevering and Falling Away*, 159

⁴⁶ Snyman, 'Hebrews 6:4–6: From a Semiotic Discourse Perspective', 366, geciteerd in: Davis, 'Hebrews 6:4–6 from an oral critical perspective', *JETS* (2008), 759

⁴⁷ Van der Kamp, *Hebreeën*, 159. Vgl. Hebr. 10,32

⁴⁸ O'Brien, *Hebrews*, 221

⁴⁹ Kittel, *TWNT*, Bd. IX, 347

onvoldoende verband, maar vereenzelvigen de verlichting met de wedergeboorte. De auteur geeft immers aan dat de verlichting ἄπαξ – ‘eenmalig’ was: ‘In any case, there is no contextual indication that the enlightenment was partial or inadequate or insufficient in any way. The word ‘once’ suggests a decisive event, which is naturally interpreted to be at conversion, for at their conversion they were illuminated in that they received the knowledge of God.⁵⁰ Zowel in 10,32 als in 2 Kor. 4,4-6 is de verlichting door God eveneens volledig. Anderzijds geldt dat in bijvoorbeeld Joh. 1,9 de verlichting door Christus niet leidt tot bekering bij allen. Ook is het de vraag of gelet op het verband tussen 10,26 en 10,32 deze verzen per se moeten duiden op wedergeboren christenen. ‘The point of all of this is that the evidence for taking enlightened to mean either regenerated or simply instructed is inconclusive. In terms of probability, the evidence favors the concept of instructed rather than regenerated.’⁵¹

Zowel in 6,4 als in 6,5 gebruikt de auteur het woord γευσσάμενους. Smaken of proeven wijst in het algemeen op een volledige, reële en persoonlijke ervaring. Het is een metafoor waarmee een zekere ondervinding of ervaring van Gods goedheid wordt aangeduid (Ps. 34,9 en 1 Petr. 2,3).⁵² Smaken of proeven duidt in de Schrift normaliter op het proefondervindelijk leren kennen.⁵³ Zeker in de Hebreeën wordt het woord gebruikt voor het beschrijven van een volledige ervaring (2,9). ‘When the author says the readers ‘tasted the heavenly gift’, the expression most naturally means they experienced the salvation that comes from above.’⁵⁴ Toch kan niet worden ontkend dat iemand Gods goede gaven kan proeven, zonder een persoonlijke relatie met Hem te hebben (Joh. 2,23-25).⁵⁵ In 1 Pt. 2,3 klinkt dit woord in de context van de wedergeboorte: ‘Hb. 6,4f beschrijft mit wirksamer Anschaulichkeit die Realität der persönlichen Heilserfahrungen, die die Christen bei ihrer Bekehrung (Taufe) gemacht haben: sie haben einen Geschmack von der himmlischen Gabe der Sündenvergebung erhalten.’⁵⁶

Lucas gebruikt in Hnd. 2,38; 8,20, 10,45 en 11,17 ook de uitdrukking ‘τῆς δωρεᾶς τῆς ἐπουρανίου’ die in 6,4 wordt vermeld. Daarbij wordt in meerderheid gedacht aan de zegeningen van het Evangelie. Lucas wijst op de Heilige Geest als de gave van God.⁵⁷ Paulus gebruikt in zijn zendbrieven deze gave van God ook om te wijzen op Christus (Rom. 5,15.17, 2 Kor. 9,15 en Ef. 3,7 en 4,7.) In het Nieuwe Testament wordt de gave van God altijd gekoppeld aan Zijn genade.⁵⁸ Vaak wordt daarbij de hemel als zelfstandig naamwoord gebruikt, soms ook als bijvoeglijk naamwoord (hemelse roeping, Heb. 3,1; hemelse dingen, Heb. 8,5 en 9,23; hemelse Jeruzalem, Heb. 12,22.) Evenals bij 6,4a zien sommige uitleggers in δωρεᾶς een verwijzing naar het manna tijdens de woestijnreis. Uitleggers die in eerstgenoemde verlichting een verwijzing zien naar de doop, zien in δωρεᾶς een -door anderen weer afgewezen- verwijzing naar de eucharistie. Het is twijfelachtig of het smaken van de hemelse gave (mede) het bewijs kan vormen dat er in 6,4-5 sprake moet zijn van ware gelovigen. Matth. 5,45 en Hnd. 17,25 wijzen er op dat ook niet-wedergeborenen Gods algemene genade ontvangen.

De afvalligen zijn ten derde ook deelgenoot van de Heilige Geest geworden: μετόχους γεννηθέντας πνεύματος ἁγίου. ‘The sign that one was a Christian in the NT was the reception of the Holy Spirit.’⁵⁹ In 3,1 is al gewezen op het deelgenoot zijn in de hemelse roeping en in 3,14 op het Christus deelachtig zijn. Derhalve lijkt μετόχους te duiden op een volledige participatie (2,14; 3,1.14; 5,13;

⁵⁰ Schreiner, *Commentary on Hebrews*, 183

⁵¹ Compton, *Persevering and Falling Away*, 148

⁵² O’Brien, *Hebrews*, 221

⁵³ Murre, *Lexicon*, 352

⁵⁴ Schreiner, *Commentary on Hebrews*, 184

⁵⁵ Stedman, *Hebrews*, 73

⁵⁶ Kittel, *TWNT*, Bd. I, 675

⁵⁷ Kittel, *TWNT*, Bd. II, 169

⁵⁸ *Ibidem*, 169

⁵⁹ Schreiner, *Commentary on Hebrews*, 185

12,8). 'So kommt auch die Christusgemeinschaft erst nach treuem Festhalten zu ihrer Vollendung (3,14), jetzt ist sie erst im Ansatz da, ist ein Teilhaben an Christi Geist (6,4), der eschatologischen Vorausgabe nach urchristlicher Ansicht.'⁶⁰

Maar in hoeverre wijst dit nu onomstotelijk op zaligmakende genade? De Heilige Geest kan immers worden weerstaan (Hnd. 7,51). En zijn er onder degenen die *deelgenoot zijn* van de roeping door het Evangelie tot de zaligheid ook niet die dat in ongelooft afwijzen?

In 6,5 volgen de laatste twee typering. Allereerst hebben de afvalligen het goede Woord van God gesmaakt: καὶ καλὸν γευσάμενους θεοῦ ῥῆμα. Dit verwijst naar het verkondigde woord van het Evangelie (13,7): het goede nieuws van Gods redding in Christus.⁶¹ Sommigen zien hier een historische verwijzing naar Gods beloften, die zijn vervuld in Jozua's dagen (Joz. 21,43 en 23,15). Niet iedereen vindt de bewijzen hiervoor overtuigend.

Tenslotte zijn de krachten van de toekomstige eeuw gesmaakt: δυνάμεις τε μέλλοντος αἰῶνος. Bij αἰῶνος ontbreekt het lidwoord. Het gaat dus over de krachten die behoren bij een periode die nog komen moet en in dit tijdperk niet thuishoren.⁶² Het onderscheid tussen deze tijdperken is typerend voor de nieuwtestamentische eschatologie.

Bij de genoemde krachten kan worden gedacht aan alles wat God doet om de kracht van het Evangelie te tonen.⁶³ Sommige uitleggers zien ook hierin een verwijzing naar de woestijnreis en wel de tekenen en wonderen die God deed in de verlossing uit Egypte en tijdens de reis op weg naar het beloofde land.

Het woord δυνάμεις geeft een daadwerkelijke ervaring aan. Ook in 2,4 ging de Hebreëenschrijver in op tekenen en wonderen die de apostolische bediening van het nieuwe verbond onderstrepen. Maar zelfs al komt een Simon de tovenaer onder bekoring van het Evangelie en wordt hij gedoopt, Petrus' terechtwijzing maakt duidelijk hoe het met zijn hart is gesteld (Hnd. 8,9-24). Ook uit Matth. 7,22-23 blijkt dat niet alle ondervonden kracht van het Evangelie een zaligmakende uitwerking heeft.

6,6

Het in 6,6 gebruikte woord παραπεσόντας is een hapax: het komt slechts één keer voor in het Nieuwe Testament. In de Septuaginta daarentegen staat het meerdere malen: Ezech. 14,13; 15,8; 18,24; 20,27 en 22,4.

De betekenis van παραπεσόντας is verwant met die van παραρυῶμεν (2,1), ἀποστῆναι (3,12), ὑστερηκέναι (4,1) en πέση τῆς ἀπειθείας (4,11). In 10,26 blijkt deze zonde met instemming van de wil te zijn gedaan, zoals ook in Num. 15,30-31. Wat de afval concreet behelst, zegt de auteur hier niet. 'The author is not concerned to specify the sin which makes a second repentance impossible.'⁶⁴

De participium aoristus van παραπίπτω betekent letterlijk: terzijde schuiven, ergens op stoten, ernaast vallen, ernaast terechtkomen, afdwalen, zijn plicht verzuimen, afwijken van de rechte weg.

'Das 'εκουσίως ἀμαρτανόντων' in der verwandten Stelle Hb 10,26 wird man zur Erläuterung heranziehen dürfen, zumal in beiden Fällen nicht so sehr an Einzelverfehlungen gedacht ist, sondern diese als Ausdruck einer Gesamthaltung gewertet sind.'⁶⁵ Hier wordt dus niet bedoeld op een (incidentele) uitglijder, het struikelen in de zonde, maar op een totale afwending van God.

In 5,12 en 6,1 geeft de Hebreëenschrijver aan dat de overdracht van de basiskennis van het christelijke geloof opnieuw nodig is. De onmogelijkheid van het "πάλιν ἀνακαινίζειν εἰς μετάνοιαν" (6,6) staat hier diametraal tegenover. Afvallig worden staat immers gelijk aan het 'opnieuw kruisigen' van Gods Zoon. 'It is the premeditated act of one who has been exposed to the gospel, has

⁶⁰ Kittel, *TWNT*, Bd. II, 831-832

⁶¹ Grosheide, *Aan de Hebreëën*, 171. Vgl. Hebr. 1,1

⁶² Ibidem

⁶³ Vgl. 1 Kor. 12,10 en Hebr. 2,4

⁶⁴ Ellingworth, *The Epistle to the Hebrews*, 322

⁶⁵ Kittel, *TWNT*, Bd. VI, 171

understood it and even agreed with it for a period of time, but who ultimately has come to reject it.⁶⁶

De onmogelijkheid van een vernieuwde bekering staat op gelijke hoogte met het 'eenmaal' van Christus' offer (9,28). Daarmee staat het 'eenmaal' van Zijn offer op één lijn met de uitdeling van een vrucht van Zijn offer: de geestelijke verlichting (6,4). Deelt een christen in deze gave, dan wijst dit 'eenmaal' op het 'eens en voor altijd' en niet van 'toen, voor een bepaalde tijd'. *'Der Ernst des dem Hb eigentümlichen Gedankens, dass es keine 'zweite Busse' gibt, wird hier vom Standpunkt des christlichen Lehrers aus, der im Hb spricht, gezeigt. (...) Das Wunder, dass jemand eine 'kaine ktisis' wirdt, geschieht nur einmal.'*⁶⁷

Het woord 'eenmaal' wordt dus gebruikt voor een bijzondere, unieke gebeurtenis, met verstrekkende gevolgen. De hogepriester ten tijde van het oude verbond mocht eenmaal per jaar ingaan in het heilige der heilige. Toch gebeurde dat ieder jaar weer. Daarom is juist Christus' hogepriesterschap zoveel meer (9,24-10,4). Hij ging maar één keer in het heiligdom om de zonden weg te dragen (9,28). Scherper kan de tegenstelling tussen 'eens' en 'opnieuw' dus niet zijn. Maar waarom is het onmogelijk om te vernieuwen tot bekering? Denkt de schrijver aan Ezau (zoals ook in 12,16-17), of aan Israël tijdens de woestijnreis (zoals ook in 3,17-19)? 'To abandon God's Son is to say that his death didn't save, that it was for nothing. Or to put it another way, apostasy concedes that Jesus should have been crucified, that the penalty was warranted. Instead of finding salvation in Jesus' death, they reject it and thereby confess that the shame and dishonor Jesus received was deserved.'⁶⁸ Door wie kan men nog bekering ontvangen als men de Enige die dat werkelijk kan schenken, verwerpt?

6,7-8

De mogelijkheid van afval is een afschrikwekkend voorbeeld. In 6,7-8 geeft de Hebreëenschrijver een illustratie van de consequenties van afval, waarbij zegen (6,7) en vloek (6,8) verwijzen naar Deut. 11,11 en 28,12 en 29,23.27. 'If the readers yield weeds in their lives after receiving God's blessings, then they are 'worthless' (...) If one's life is dominated by weeds, if one falls away, then the day when one will be cursed by God, the day of judgment, is coming.'⁶⁹ De gebruikte termen zijn aan de oogst ontleend en vormen het veelvoorkomende beeld voor Gods eindgericht in het eschaton.

Alle werkwoorden in 6,4-5 staan in de aoristus: het is definitief verleden tijd. Maar volgens 6,9 is dat in elk geval niet de toestand van de geadresseerden: 'The warning (like the encouragements and promises) is intended to prevent this from happening, and apparently the author believes that his listeners (or at least some of them) can still avoid such disastrous consequences.'⁷⁰ Christenen die na zoveel genoten voorrechten toch afvallen, zijn echter als toebereide grond die doornen en distelen oplevert (6,8). Derhalve dient deze vermaning om de gelovigen bij de les te houden en hen, evenals in 10,38, voor onttrekking te bewaren.

⁶⁶ Compton, *Persevering and Falling Away*, 158

⁶⁷ Kittel, *TWNT*, Bd. III, 453

⁶⁸ Schreiner, *Commentary on Hebrews*, 189

⁶⁹ *Ibidem*, 190-191

⁷⁰ O'Brien, *Hebrews*, 219

2.4. Opbrengsten

De Hebreeënschrijver is ernstig bezorgd over de geestelijke situatie van zijn lezers: 'the entire purpose of the book is to warn believers about the danger of falling away.'⁷¹ Daarom haalt hij meermalen de woestijngeschiedenis aan. Deze historische verwijzing moet de lezers doen beseffen dat God in het grootste deel van de Israëlieten geen welgevallen had vanwege hun ongelof. Met name 3,7-19 gaat daarop in. De geschiedenis werpt een dreigende schaduw vooruit: het behoren tot het verbondsvolk is ongenoegzaam om de eeuwige rust in te gaan. Alleen zij die aan de christelijke belijdenis vasthouden, zullen overwinnen (10,23).

De grootte van de door Christus' verworven zaligheid wordt steeds onderstreept (2,5-18, 3,1-6 en 4,14-5,10). En na de waarschuwing tegen afval in 3,7-4,11 wordt in 5,11-6,20 de waarde van het heil nogmaals beklemtoond, alsmede de hoge roeping die dit met zich meebrengt: 'So werden die Hebr-Adressaten in der Paränese 5,11-6,20 nicht nur wegen ihrer Trägheit im Hören, sonder vielmehr wegen der potentiellen Gefahr, das eigene Heil für wertlos zu halten (6,4-6), getadelt.'⁷²

- *Erosie van het geloof*

De schrijver heeft zijn lezers in 5,11 geestelijke traagheid verweten. Daardoor is hun opnamevermogen afgestompt. Dat leidt tot erosie van het geloof. Zodoende dreigen de lezers uit koers te raken en besteden ze te weinig aandacht aan datgene wat ze gehoord hebben.⁷³ De verharding door het niet *willen* horen, kan uitlopen op een niet *mogen* en daarom op een zich niet langer *kunnen* bekeren: 'This text segues into one of the strongest warning passages in the whole of the NT. What worries the writer about the spiritual infancy of the readers is the danger of slipping into apostasy. He doesn't contemplate the possibility of drinking spiritual milk for years and years and still obtaining eternal life.'⁷⁴

Gelovigen die volharden tot het einde, kunnen geen kinderen blijven in de genade. Zij zullen de behoefte aan melk ontgroeien (beeld van onrijpheid) en graag vaste spijs (beeld van rijpheid) tot zich willen nemen. Het is geen keuzemenu voor gevorderde christenen: óf melk óf vast voedsel. Het is van cruciaal belang behoefte te krijgen aan vast voedsel. Daardoor wordt men geestelijk volwassen en leert men te onderscheiden tussen goed en kwaad: 'There is no idea here that we can be confident of the salvation of those who remain 'spiritual infants' for years and years. The readers, because of their infancy, are slipping toward apostasy.'⁷⁵

- *Afval dreigende mogelijkheid*

Omdat de schrijver ervan doordrongen is dat zijn lezers niet bij de basisbeginselen kunnen blijven, wil hij voortgaan in zijn onderwijs. Daarom neemt hij het onderwijs over Christus als de volmaakte hogepriester weer op in 6,13 en 7,1. Maar voordat hij dat doet, geeft hij een ernstige waarschuwing: wie de waarde van het Evangelie heeft beseft, de schoonheid ervan genoten en de liefelijkheid ervan geproefd en desondanks afvalt, kan niet meer worden vernieuwd tot bekering.

Deze afval is een dreigende mogelijkheid in de nabije toekomst⁷⁶, als men zich toch weer richt op het aardse priesterschap en de oudtestamentische offerdienst. Dan heeft men onvoldoende oog voor Jezus' hemelse hogepriesterschap en het éénmalige karakter van Zijn offerande. De afval van God staat daarmee in 6,6 in het licht van *ongelof* en het *geringschatten* van Christus' kruisverdienste. Dat is ook in lijn met 2,3 (het niet waarderen van zo'n grote zaligheid); 3,8.15 en 4,7 (de verharding van het hart).

⁷¹ Schreiner, *Commentary on Hebrews*, 171

⁷² Lewicki, *Weist nicht ab den Sprechenden!*, 109

⁷³ Van de Kamp, *Hebreeën*, 151

⁷⁴ Schreiner, *Commentary on Hebrews*, 171

⁷⁵ Ibidem, 173

⁷⁶ Ibidem, 188

- *Totaliteit παρακαλέω*

Nadat de schrijver heeft aangegeven dat de lezers zich moeten schamen (5,11-6,3), *waarschuwt* hij hen (6,4-8), alvorens hij hen *bemoedigt* (6,9-12) en *verzekert* van Gods beloften (6,13-20).⁷⁷ Hieruit blijkt de totaliteit van de παρακαλέω in Hebreeën: er klinkt zowel een aansporing, waarschuwing en onderwijzing (vermanende deel), als een bemoediging en versterking (vertroostende deel).

De schrijver zegt niet dat de geadresseerden al zijn afgefallen. Hij waarschuwt wel voor een verkoeling ten opzichte van de waarheid, omdat dat een grote stap is naar volledige afval en verharding. Juist het beklemtonen van de kracht en de waarde van Christus' hogepriesterschap moet de geadresseerden bewaren voor verachtering. Een volhardend geloof is noodzakelijk (11,6): 'if the readers do not progress on to maturity, but fall away, then they, like the land, will be rejected and cursed by God. There will be no hope for them on the final day.'⁷⁸

Omdat de levensomstandigheden moeilijk zijn, is het gevaar niet denkbeeldig dat de geadresseerden afvallen. Maar zover is het niet, zo klinkt ter bemoediging (6,9). Wel ontbreekt het de Hebreeën aan ernst en ijver (6,11), moed (10,35) en volharding (10,36) om de christelijke leer te praktiseren.⁷⁹ Daarom klinkt de waarschuwing: 'apostasy is where their 'sluggishness' could lead.'⁸⁰

De Hebreeënschrijver bezingt Christus' heerlijkheid om zijn lezers te bemoedigen en aan te sporen tot volharding. Daarbij klinken de donkere tonen als waarschuwing voor de desastreuze gevolgen als deze unieke Hogepriester wordt veracht: 'To receive such blessings and then to repudiate God's goodness leaves no other option but irrevocable judgment. Those who reject what is supremely good will find that they have welcomed evil, and it will be their destiny.'⁸¹

- *Ware gelovigen of schijn gelovigen?*

Het antwoord dat exegeten geven op de vraag of 6,4-5 typering van ware gelovigen of 'slechts' van schijnchristenen zijn, is niet eenduidig. Zowel de derde als de vierde visie met betrekking tot de vermaningen⁸² kan dan ook worden verdedigd. 'The statements could refer to those who are saved. But they can also depict those who have heard and understood the gospel and have even consented to it, have experienced the grace of God and the convicting ministry of the Holy Spirit, have witnessed miracles, but who have never responded in saving faith and are therefore not saved.'⁸³

Om scherper de voors en tegens van beide visies tegenover elkaar te kunnen plaatsen, zou -anders dan de werkwijze van veel commentaren- een uitgebreidere exegese binnen meerdere concentrische cirkels rond 6,4-6 noodzakelijk zijn. Daarin kan o.a. het gebruik van de retorica en andere stijlmiddelen in Hebreeën worden meegenomen, alsmede de specifieke oudtestamentische achtergrond van de vermaningen.⁸⁴ Ook een combinatie van enerzijds een vergelijking van alle vermaningen binnen Hebreeën, alsmede een vergelijking met andere vermaningen in het Nieuwe Testament (zoals die in Hnd. 27,24-31 en in 1 Joh. 5,16) of met andere specifieke oudtestamentische verwijzingen in het Nieuwe Testament (zoals 1 Cor. 10,1-15) kan bijdragen tot een beter begrip van Hebr. 6,4-6.

⁷⁷ Cockerill, *Hebrews*, 220

⁷⁸ Schreiner, *Commentary on Hebrews*, 180

⁷⁹ Kittel, *TWNT*, Bd. IV, 921

⁸⁰ Attridge, *Hebrews*, 171

⁸¹ Schreiner, *Commentary on Hebrews*, 191

⁸² Zie § 2.2.3 en bijlage II

⁸³ Compton, *Persevering and Falling Away*, 155

⁸⁴ Zie hiervoor o.a. D'Angelo, *Moses in the letter to the Hebrews*. Ook Gleason, 'The Old Testament Background of the warning in Hebrews 6,4-8', *Bibliotheca Sacra* (1998) 62-91 zoomt daar sterk op in: 'The author's allusions to Kadesh-barnea show that the sin of 'falling away' refers to a final decision to return to Judaism and to remain in a state of spiritual retrogression. Once they made that choice, they, like the Exodus generation, would be beyond repentance and would face the inevitable judgment of God resulting in the forfeiture of blessings and ultimately the loss of physical life. In an age of spiritual apathy and moral compromise within the church, and often among its leadership, this passage delivers a severe warning to all who take their commitment to Christ lightly.'

- *Aansporing tot toename in geloofskennis*

Daarbij moet zeker de vraag aan de orde komen of het überhaupt de voornaamste bedoeling van de schrijver is geweest om in de vermaning van 6,4-6 schijnchristenen te ontmaskeren en aan te tonen hoeveel iemand kan lijken op een ware gelovige, maar dat in werkelijkheid niet is. Gezien het doel van de zendbrief, de rode draad in alle vermaningen én de directe context van 6,4-6 lijkt er niet zozeer sprake van een dringende oproep tot zelfonderzoek. Er lijkt eerder sprake van een voor alle Hebreëen klemmende aansporing tot standvastigheid en noodzaak tot toename van de geloofskennis, gesteld in het licht van de verhevenheid van Christus, alsmede de grote schade die afval derhalve veroorzaakt. Derhalve dient de *vermaning* ertoe om gelovigen aan te sporen tot volharding. De waarschuwing dat afvalligen definitief verloren gaan, moet er toe bijdragen dat gelovigen niet zorgeloos worden, maar zich beijveren om te komen tot geestelijke volwassenheid. De dreigende onmogelijkheid van bekering na afval is daarmee de uiterste en negatieve spits van een vermaning tot volharding die klinkt om traag geworden gelovigen wakker te schudden door middel van een aangescherpt appel.

HOOFDSTUK 3 RECEPTIE VAN HEBR. 6,4-6

3.1. Inleiding

In dit hoofdstuk staat de receptie van Hebr. 6,4-6 centraal. In vogelvlucht worden enkele visies van een aantal vertegenwoordigers van enkele belangrijke perioden in de kerkgeschiedenis voor het voetlicht gebracht. Doel hiervan is om via deze dwarsdoorsnede zicht te krijgen op mogelijke overeenkomsten en verschillen in de loop der eeuwen.

Dat in dit hoofdstuk sommige theologen uitvoeriger aan het woord komen dan anderen, vindt zijn achtergrond in het feit dat de één ook uitgebreider over Hebr. 6,4-6 heeft geschreven dan de ander. Tenslotte is gezien de scopus van deze scriptie een noodzakelijke beperking van perioden uit de kerkgeschiedenis aangebracht, alsmede die van vertegenwoordigers van die perioden.

3.2. Vroege Kerk

In de vroegchristelijke traditie geeft men een letterlijke interpretatie aan Hebr. 6,4-6. Er is geruime tijd een uitvoerige discussie over de (on)mogelijkheid van een tweede boete. Men vraagt zich in het licht van 6,4-6 af of bekering van zonden niet onmogelijk is als men éénmaal is gedoopt. De doop wijst immers heen naar de kruisiging en de dood van het oude leven en de opstanding van het nieuwe leven in Christus.

De Apostolische Vaders (90-160) zien 6,4-6 niet als een onderstreping van het feit dat alle berouw na openbare zonden is uitgesloten. Toch klinkt de onmogelijkheid in 6,4-6 hen wel als een zware dreiging in de oren. Afvalligen zijn volgens de Herder van Hermas (1^e helft tweede eeuw) degenen die als gevolg van hun twijfelzucht de ware weg hebben verlaten en zijn vervallen tot ketterij:

‘meenende dat zij een beteren weg konden vinden, dwalen zij en zijn ongelukkig rondlopende op ongebaande wegen. En zij, die in het vuur vallen en verbranden, deze zijn zij, die voor altijd ‘van den levenden God zijn afgevallen’ en in wier hart niet meer is opgekomen de gedachte om boete te doen wegens hunne begeerten naar bandeloosheid en de boosheden, die zij gedaan hebben.’⁸⁵

In de achtste gelijkenis wordt het beeld geschilderd van dor geworden takken die van een (gezonde) boom zijn afgeslagen. De oorzaak daarvan is dat sommige takken door een worm zijn aangetast. Vervolgens wordt de vraag gesteld waarom niet alle afvallige takken boete hebben gedaan: ‘Van wie hij zag, zegt hij, dat het hart rein worden en hem van ganscher harte dienen zou, dien heeft hij boetedoening geschonken; maar van wie hij de arglistigheid en boosheid zag, die slechts huichelachtig boete wilden doen, hun heeft hij geene boetedoening geschonken, opdat zij niet wederom zijn naam zouden ontheiligen.’⁸⁶

In de negentiende gelijkenis wordt nogmaals ingegaan op de vraag voor welke afvalligen er een mogelijkheid is tot terugkeer: ‘Uit den eersten berg, den zwarten, komen zulke geloovigen voort: afvalligen en lasteraars van den Heer en verraders van de dienaren Gods. Voor hen is geene bekeering, maar dood, en daarom zijn zij zwart, want hun geslacht is goddeloos. Uit den tweeden berg, den kalen, komen zulke gelovigen voort: huichelaars en leeraren van boosheid. En dezen zijn dus aan de vorigen gelijk, daar zij geen vrucht van gerechtigheid hebben; want evenals hun berg geen vrucht draagt, zoo hebben ook zulke menschen wel den naam, maar van het geloof zijn zij verstoken en geen vrucht van waarheid is bij hen. Voor hen is bekeering mogelijk, als zij spoedig boete doen; maar als zij talmen, zal met de vorigen de dood hun deel zijn. Waarom, Heer, zeg ik, is er voor dezen bekeering, omdat zij hunnen Heer niet gelasterd hebben en geen verraders van de dienaren Gods geworden zijn, maar slechts uit begeerte naar winst gehuicheld hebben en ieder op eigen houtje hebben geleerd volgens de begeerten der zondige menschen. Maar zij zullen gestraft worden; voor hen is bekeering, omdat zij geene lasteraars of verraders zijn geworden.’⁸⁷

⁸⁵ Van den Bergh van Eysinga, *De Apostolische Vaders III*, 18-19

⁸⁶ Ibidem, 79

⁸⁷ Ibidem, 103-104

De door het Montanisme beïnvloede kerkvader Tertullianus (160-230) wijst op grond van Heb. 6,4-6 op de onmogelijkheid van een tweede doop na afval. Daarbij vraagt hij aandacht voor het grote verschil tussen zonden begaan vóór de doop en die ná het moment van de doop.⁸⁸

Origines (185-253/4) vergelijkt berouw na afval met de opstanding van Lazarus uit de dood, nadat hij de stem van Christus had gehoord.⁸⁹ Maar dat wil voor Chrysostomos (345-407) nog steeds niet zeggen dat bij berouw over een grote misstap in het leven een tweede doopritueel mogelijk moet zijn: 'What then, is repentance excluded? God forbid! But the renewing again by baptism.'⁹⁰

Velen in de Vroege Kerk leggen een direct verband tussen 6,4-6 en de doop. Zo ook Hiëronymus (347-420): 'Surely we cannot deny that they have been baptized who have been illuminated and have tasted the heavenly gift and have been made partakers of the Holy Spirit and have tasted the good Word of God'.⁹¹

Toch blijft het de vraag wat 6,4 nu precies onmogelijk acht. Ambrosius van Milaan (339-397) stelt dat er bij God altijd de mogelijkheid tot vergeving is: 'repentance is always possible, however, because what is impossible with humans, is possible with God.'⁹²

In zijn ogen wijst de Hebreeënschrijver vanaf 6,4 niet zozeer op de onmogelijkheid van een tweede bekering, als wel op het feit dat dit moeilijk zal zijn. De onderbouwing daarvoor vindt de kerkvader in Marc. 10,27.⁹³ Daarmee keert Ambrosius, in lijn met Hiëronymus, zich met nadruk tegen Montanisten – zij weigeren de mogelijkheid van berouw als kerkleden in grote zonden zijn gevallen – en Novatianen⁹⁴ – zij accepteren geen terugkeer voor kerkleden die onder druk van vervolging zijn bezweken en daarover berouw hebben. Deze sektarische groeperingen zoeken voor hun opvattingen met name steun in Heb. 6,4-6. Ambrosius: 'It is evident that the writer was speaking of baptism from the very words in which it is stated that it is impossible to renew unto repentance those who have fallen, inasmuch as we are renewed by means of the layer of baptism.'⁹⁵

Ook de Antiocheense kerkvader Theodoretus van Cyrhus (393-457) wijst op de onmogelijkheid van een tweede doop na afval: 'This is no different, in fact, from fixing the Son of God to the Cross again and besmirching him again with the dishonor already shown.'⁹⁶ Daarnaast wijst Theodoretus op het grote onderscheid tussen de Joodse reinigingsrituelen en de christelijke doop: 'The apostle said this to teach the believers from Jews not to think all holy-baptism is like the Jewish baptisms: they did not wash away any sins, but cleansed the body of apparent defilement – hence they were applied many times and frequently.'⁹⁷

Efrem de Syriër (306-373) is al eerder dezelfde opvatting toegedaan: 'Those who propose two baptisms ask for the crucifixion again of the Son of God and for his dishonor. But crucifixion was performed once and will not be performed once more, and baptism was conceded as an 'absolver' and is not conceded a second time to the sinner.'⁹⁸

⁸⁸ Hughes, 'Hebrews 6:4-6 and the peril of apostasy', *WTJ* (1973), 146

⁸⁹ Heen (ed.), *Ancient Commentary on Scripture*, 83.87

⁹⁰ Hughes, *To the Hebrews*, 218

⁹¹ Jerome, *Adversus Jovinianum*, II, 3

⁹² Heen (ed.), *Ancient Commentary on Scripture*, 83

⁹³ Ambrosius, *De Poenitentia*-II, 2. Geciteerd in: Hughes, 'Hebrews 6:4-6 and the peril of apostasy', *WTJ* (1973), 144

⁹⁴ In de derde eeuw vindt er een wedijver plaats tussen Novatianus en Cornelius, de bisschop van Rome. Cornelius staat toe dat afvallige christenen vanwege de vervolging onder Decius die daarover berouw hebben, weer worden toegelaten na boetedoening. Novatianus bestrijdt Cornelius, want hij stelt dat er geen terugkeer meer mogelijk is voor degenen die hebben geofferd aan de afgoden. Hij beroept zich daarbij op Hebr. 6,4-6.

⁹⁵ Ambrosius, *De Poenitentia*-II, 2. Geciteerd in: Hughes, 'Hebrews 6:4-6 and the peril of apostasy', *WTJ* (1973), 152

⁹⁶ Heen (ed.), *Ancient Commentary on Scripture*, 84

⁹⁷ *Ibidem*, 84

⁹⁸ *Ibidem*, 85

3.3. Reformatie

3.3.1. Maarten Luther (1483-1546)

Juist vanwege de strenge uitspraken in 6,6 en 10,26 laat Luther zich nog op latere leeftijd vrij negatief uit over Hebreëën. Hij stelt dan ook dat de brief niet van Paulus kan zijn.⁹⁹

In zijn exegese van 6,6 wijst Luther er op dat er uitleggers zijn die aangeven dat het niet zozeer onmogelijk zou zijn om afvalligen weer te vernieuwen tot bekering, maar dat het 'moeilijk' is: 'si dicimus de claudo, quod non potest ambulare, quia male et difficile ambulat'.¹⁰⁰ Wat wil men met die verzachting, zo vraagt Luther zich af. Daarmee keert hij zich tegen de opvattingen van de Franciscaan Nicolaas van Lyra (1270-1349), hoogleraar aan de Sorbonne.

Volgens Luther is de oplossing om de vernieuwing 'moeilijk' in plaats van 'onmogelijk' te maken een schijnoplossing: 'Wat de mens betreft, maakt het dus niet uit, en voor God zijn toch alle dingen mogelijk of ze nu moeilijk of onmogelijk zijn.'¹⁰¹ Vervolgens verwijst Luther naar andere Schriftplaatsen. Daarmee wil hij bewijzen dat er wel boete mogelijk is voor hen die in zonde gevallen zijn. Zo wijst hij op de broers van Jozef en ook op David, die meermalen zondigde.¹⁰² Volgens de reformator gaat het in 6,4-6 erom dat het onmogelijk is om zonder Christus gered te worden door eigen gerechtigheid. 'This means that it is 'impossible' for him to be restored who at one time began with Christ and, after backsliding, seeks someone else.'¹⁰³ Daarmee keert Luther zich niet alleen af van de uitleg van Van Lyra, maar ook van die van Chrysostomos, die hij in zijn commentaar op de Hebreëën regelmatig aanhaalt. Chrysostomos leest in 6,4-6 niet meer dan een afwijzing van de tweede doop.¹⁰⁴

Tenslotte wijst Luther op het verband met 6,9. Volgens hem laat de Hebreëenschrijver de bloedende gelovigen niet in hun opgelopen wonden achter: zondaren moeten niet alleen tot wanhoop worden gedreven, maar ook aangemoedigd om gehoorzaam te zijn.¹⁰⁵

3.3.2. Johannes Calvijn (1509-1564)

Calvijn kent grote waarde toe aan Hebreëën. Nadat hij benadrukt hoe de briefschrijver Christus' priesterschap aanprijst, merkt de reformator op dat de auteur 'een weinig buiten zijn rede gaat om de Joden te bestraffen, die nog als kinderen in hun eerste beginselen hunnen tijd verkwisten. En om hun een verslagen hart te maken, zoo dreigt hij ze hard en zeer verschrikkelijk, want hij toont hun dat het grootelijks te vrezen staat, zoo zij volharden in hun traagheid en niet meer toenemen in de leer van Christus, dat God hen verwerpen zal. Maar terstond daarna verzoet hij wederom deze scherpheid en bittere straf, zeggende, dat hij een goede hope van hen heeft op betering: en dit geschiedt opdat hij hun moed zou geven om meer toe te nemen, liever dan hun geheel te verwerpen.'¹⁰⁶

In Hebr. 5,12-6,8 ziet Calvijn een duidelijke opbouw: eerst een *bestrafing* (5,12-14), vervolgens een *vermaning* en een *waarschuwing* (6,1-8) en tenslotte een *bemoediging* (6,9-10). Volgens Calvijn is het zesde hoofdstuk een verschrikkelijke waarschuwing voor de Joden, zodat ze niet met de genade Gods zouden spotten: 'Alsof hij zeide: Men moet niet vertoeven tot morgen, want men heeft altijd geen bekwaamheid om te vorderen, en het is ook in des mans macht niet, dat hij in den loopbaan van het eene einde tot het andere springe, als het hem belieft.'¹⁰⁷

Uitgebreid gaat Calvijn in op 6,4-11. Zo wijst hij erop dat er uitleggers zijn die ten onrechte 'αδύνατον' vertalen als 'zwaar' in plaats van 'onmogelijk'. 'De knoop van deze kwestie is in dit woord:

⁹⁹ Boendermaker, *Luthers commentaar*, 114

¹⁰⁰ Ibidem, 47

¹⁰¹ Ibidem

¹⁰² Pelikan, *Luther's works*, 182

¹⁰³ Ibidem, 182

¹⁰⁴ Boendermaker, *Luthers commentaar*, 47

¹⁰⁵ Pelikan, *Luther's works*, 184

¹⁰⁶ Calvijn, *Hebreëën*, 13

¹⁰⁷ Ibidem, 80

Zoo zij weder vervallen.¹⁰⁸ Volgens Calvijn denkt de auteur hier aan een algemene afwijking van het Evangelie, waarin de zondaar niet alleen ten dele zondigt tegen God, maar totaal Gods genade verzaakt. 'Want die van Gods woord afwijkt, die het licht des woords uitbluscht, die zichzelf berooft van den smaak der hemelsche gaven, die de mededeelachtigheid des Geestes verlaat, deze valt. Dat is ganschelijk God verzaken. Hier zien wij nu welke degenen zijn, die hij uitsluit van de hope der vergeving, te weten, de aftreders, die daar vervreemden van het Evangelie van Jezus Christus, hetwelk zij tevoren ontvangen hadden, en van de genade Gods: hetwelk geen mensch geschiedt, of hij zondigt tegen den Heiligen Geest.'¹⁰⁹

Tussen de regels door geeft Calvijn te kennen dat deze vermaning is geschreven aan ware gelovigen. Om die reden gaat hij in op de vraag waarom de schrijver dan juist tot hen deze scherpe woorden gebruikt: 'Ik antwoord, dat hij intijds het gevaar aanwijst, opdat zij zich daarvoor wachten zouden: hetwelk wel waardig is te onthouden. Want als wij van den rechten weg dwalen, zoo verontschuldigen wij onze boosheid niet alleen bij anderen, maar wij bedriegen ook onszelven. De duivel komt steelsgewijze, en lokt ons allengskens door zijn verborgen kunsten op zulke wijze, dat wij dwalende, niet weten dat wij dwalen: aldus wijken wij af van trap tot trap, totdat wij onszelven bedriegende, geheel afvallen.'¹¹⁰

Het is volgens Calvijn niet zonder reden dat de auteur alle gelovigen waarschuwt: 'uit slapheid en onachtzaamheid komt gemeenlijk een traagheid, die zeer zorgelijk is: waarop een vervreemding des Geestes volgt.'¹¹¹

Het valt op dat Calvijn de typering in 6,4-5 eerst beschrijft als datgene wat God schenkt in de wedergeboorte: Christus verlicht mensen die verblind zijn, Hij opent de ogen van het verstand en openbaart Gods verborgenheid. Maar hoe kan het dan dat mensen die hiertoe gekomen zijn, toch afvallen? In zijn antwoord wijst de reformator dan op het tijdgeloof: 'God besprengt en besproeit de verworpenen ook met den smaak van zijne genade, en verlicht hunne geesten met eenige vonkskens zijns lichts, Hij laat hen ook zijn goedheid smaken en drukt ook eenigszins zijn woord in hunne harten. (...) Zoo is er dan ook eenige kennis in de verworpenen, die naderhand verdwijnt en vergaat, of omdat zij zoo diepe wortelen niet had, gelijk het wel behoorde, of omdat zij vertreden zijnde, niet voorts opkomt. De bevinding en aanmerking van zoodanige dingen is een toom, waardoor ons de Heere in vreeze en ootmoedigheid houdt.'¹¹²

In zijn uitleg van 6,6 wijst Calvijn erop waar de afval uiteindelijk toe leidt: 'Ziet, dit is het einde van alle aftreders, te weten, dat zij geslagen zijnde met onverstand, niets vreezen; of zij verschrikken voor God, die hun richter is, omdat zij Hem niet ontvlieden kunnen.'¹¹³

In zijn *Institutie* gaat Calvijn in op zonden waarover men geen berouw heeft of waarvoor geen vergeving bestaat. Daarbij verwijst hij naar Heb. 6,4-6: 'Als de apostelen de afvalligen wil uitsluiten van de hoop op de zaligheid, voert hij ook als argument daarvoor aan dat het onmogelijk is hen opnieuw tot bekering te brengen.'¹¹⁴ In de verharding en Godsverlating bliksemt God volgens Calvijn tegen de verworpenen, omdat voor hun goddeloosheid geen vergeving mogelijk is. 'Dat is de wraak die de apostel diegenen aanzegt die in hun vrijwillige afval, door niet langer in het Evangelie te geloven, de spot drijven met God, door Zijn genade smadelijk af te wijzen het bloed van Christus ontheiligen en vertrappen, ja, die Hem zelfs, als ze dat zouden kunnen, opnieuw zouden kruisigen. (...) Hij leert dat afvalligheid geen enkele verontschuldiging verdient (...) De apostel betoogt namelijk dat het onmogelijk is dat zij die eenmaal verlicht geweest zijn, de hemelse gave gesmaakt hebben, deel gekregen hebben aan de Heilige Geest, het goede woord van God geproefd hebben en de

¹⁰⁸ Ibidem, 81

¹⁰⁹ Ibidem, 81

¹¹⁰ Ibidem, 81

¹¹¹ Ibidem, 82

¹¹² Ibidem, 82-83

¹¹³ Ibidem, 83

¹¹⁴ Calvijn, *Institutie*, boek III.3.21-25, 599

krachten van de toekomstige eeuw, weer tot een hernieuwde bekering gebracht worden als ze eenmaal gevallen zijn, omdat ze de Zoon van God daarmee opnieuw kruisigen en bespottelijk maken. (...) Daaruit is op te maken dat er voor geen enkele zonde vergeving geweigerd wordt behalve voor die ene die voortkomt uit een hopeloze razernij, niet aan een zwakheid toegeschreven kan worden en openlijk toont dat zo'n mens door de duivel bezeten is.¹¹⁵

Op grond van 1 Joh. 2,19 stelt Calvijn dat een terugkeer tot de gemeenschap met Christus niet meer openstaat voor hen die haar willens en wetens afgewezen hebben. Met een verwijzing naar Hebr. 6,4-8 benadrukt Calvijn dat een tweede bekering niet onmogelijk is voor degenen die in een of andere zonde zijn gevallen, maar geldt het de algehele afwijking van God, die de totale afval tot uitdrukking brengt: 'Men moet daaronder dus de mensen verstaan die in weloverwogen goddeloosheid het licht van de Geest verstikt en de smaak van de hemelse gave versmaad hebben, die zich vervreemd hebben van de heiligmaking van de Geest en het Woord van God en de krachten van de toekomstige eeuw met voeten getreden hebben. En om nog meer tot uitdrukking te brengen dat het hier om een besliste keuze voor de goddeloosheid gaat, voegt de apostel er later op een andere plaats (10,26) nog met name het woord 'moedwillig' aan toe.'¹¹⁶

Volgens Calvijn is God niet hardvochtig om mensen die geen berouw hebben geen vergeving te schenken. Deze mensen kunnen namelijk niet meer tot bekering komen, omdat zij wegens hun ondankbaarheid door Gods rechtvaardig oordeel met totale verblinding geslagen zijn.¹¹⁷

3.4. Puritanisme

3.4.1. Edward Deering (1540-1576)

In 1572 verzorgde Edward Deering in de Londense Sint Pauls' Cathedral tientallen lectures over Hebreeën. Daarvan zijn er 27 bewaard gebleven.

Volgens Deering gaat het in 6,4-6 om de zonde tegen de Heilige Geest. Dat is volgens hem het zondigen tegen de genadegaven van de Geest in ons: 'en zo tegen hen te zondigen, dat wij ze minachten en verachten, ze onder onze voeten vertreden, ze als ongoddelijk beschouwen en ze kwaadwillig tot ontuchtigheid wegvoeren. Dit is dan de zonde tegen de Heilige Geest, in een voortdurende afval en een algemeen afvallen van God, zondigen tegen uw eigen consciëntie, zodat u de genadegaven Gods veracht, die Hij u gegeven heeft.'¹¹⁸

Deering waarschuwt zijn hoorders voor twee tegengestelde gebreken: 'Aan de ene kant is er teveel zorgeloosheid en aan de andere kant teveel vrees.'¹¹⁹ Om die reden klinkt de waarschuwing tegen afval, zo stelt Deering: 'Het staat er alleen, omdat het een nuttig medicijn is voor vele broeders, die diep in wederspanning gezonken zijn.'¹²⁰

Deering scheidt pas aan het eind van zijn betoog duidelijkheid of de typering in 6,4-5 kenmerken van ware gelovigen zijn: 'Dat wij toch het grote verschil verstaan tussen deze mensen, die afvallig worden en de gaven, die in Gods uitverkorenen zijn, die niet verloren kunnen gaan, noch ooit tegen de Heilige Geest kunnen zondigen.'¹²¹

Als hij de genadegaven vergelijkt, trekt Deering allereerst de conclusie dat er een groot verschil is in de mate van de genade die mensen ontvangen. 'De goddelozen worden slechts verlicht met de beginselen van het Evangelie, de uitverkorenen worden meer onderwezen in de verborgenheid der godzaligheid. De goddelozen hebben slechts het leven gemaakt, dat in Christus is; de uitverkorenen leven niet zichzelf, maar Christus leeft in hen. (...) Dit zijn grote verschillen, maar het grootste komt nog. De goddelozen zijn zelfs van de buik af vreemdelingen, niet geënt in het lichaam van Christus, noch enige gewaarwording van verkiezing in zichzelf hebbend, maar de godzaligen worden begiftigd

¹¹⁵ Ibidem, 600

¹¹⁶ Ibidem, 602-603

¹¹⁷ Ibidem, 603

¹¹⁸ Deering, *Afvallig worden*, 17

¹¹⁹ Ibidem, 5

¹²⁰ Ibidem, 7

¹²¹ Ibidem, 11

met geloof en een zekere hoop dat, indien deze aardse tabernakel gebroken wordt, zij een gebouw van God Zelf hebben, Die hen liefgehad heeft.¹²²

Maar wie wordt er afvallig? Daarvoor verwijst Deering naar 6,1-2: 'Nu lachen zij om de bekering en het eerste geloof beschouwen zij als dwaasheid. Zij hebben geen eerbied voor de doop, niet meer dan voor het wassen van de handen en geven niets om een plechtig aannemen van hen in de gemeente van God.'¹²³

Deze afvalligen zijn volgens Deering te vergelijken met de Farizeeën die in Matth. 12 door Christus van de zonde tegen de Heilige Geest worden beschuldigd. Ook Elymas en Saul noemt Deering als afschrikwekkende voorbeelden. 'Het is duidelijk dat hun consciëntie en hun hart, vervuld met nijdigheid en boosaardigheid, hen een gruwel doen begaan. En gelijk zij aldus God verstoten hebben, alzo heeft God hen wederom verstoten en hen overgegeven tot oneerlijke bewegingen.'¹²⁴

Tenslotte noemt Deering enkele andere voorbeelden van degenen die de zonde tegen de Heilige Geest zijns inziens hebben bedreven: de duivel en zijn engelen, Kaïn en keizer Julianus. 'Alzo heb ik door voorbeelden aangetoond, wat wij eerder in het Woord gehoord hebben, dat de zonde tegen de Heilige Geest een algemene afval van God is, met moedwillige boosaardigheid en een onboetvaardig hart om Zijn waarheid tot het einde toe te vervolgen.'¹²⁵

3.4.2. William Gouge (1575-1653)

De Engelse predikant en lid van de Westminster Assembly in 1643 William Gouge heeft in 1655 een omvangrijk commentaar op Hebreëen gepubliceerd. Uitgebreid gaat hij in op 6,4-6. 'In these three verses a strong reason is rendered to press the Hebrews on forward in their progress of religion. (...) Be you careful to go on unto perfection, lest you fall into the fearful estates of apostates.'¹²⁶ Daarbij wijst hij op het redengevend beginwoord in vers 4, dat volgens Gouge verwijst naar de belofte van de apostel in vers 3, óf naar de aansporing van vers 1. De klemmende waarschuwing in 6,4-6 doet Gouge denken aan Gods waarschuwing aan Adam en Eva (Gen. 2,17): 'Ten dage als gij daarvan eet, zult gij den dood sterven.'

De vijf afzonderlijke typeringingen in 6,4-5 ziet Gouge in het licht van de algemene werking van de Heilige Geest, waarbij hij ook wijst op een duidelijke opbouw: er zijn hypocrieten die niet verder komen dan alleen de verlichting van de Geest, maar er zijn er ook op wie alle typeringingen van toepassing zijn, zoals Bileam.

Omdat de Heilige Geest in Zijn werking als eerste het verstand verlicht, stelt Gouge dat deze verlichting daarom als eerste wordt genoemd in 6,4-6. Daarbij stelt hij expliciet de vraag naar het verschil tussen algemene verlichting en zaligmakende verlichting: 'It swimmeth only in the brain of hypocrites, it diveth not into their heart.'¹²⁷

Als het gaat om het *smaken* (van de hemelse gave), verwijst Gouge allereerst naar 2,9. Het is voor hem duidelijk dat het in 6,4 metaforisch wordt gebruikt, waarbij smaak een soort voorstadium is van het daadwerkelijk eten: 'for by tasting only, and not eating, some sweet smack and relish may be in a man's mouth, but little or no nourishment received thereby. (...) Hypocritical and temporary faith is set out by tasting only, as opposed to eating; and this is the faith here meant. But justifying and saving faith is set forth by tasting, as it implieth participation of a thing. This cannot be here meant, because this kind of faith never falleth away.'¹²⁸ Hiermee is duidelijk hoe Gouge aankijkt tegen het geheel van 6,4-6.

Ook als het gaat om Geestesgaven stelt Gouge expliciet de vraag of hypocrieten en verworpenen daarin kunnen delen. Hij antwoordt daarop bevestigend, maar maakt ook hier onderscheid tussen

¹²² Ibidem, 11-12

¹²³ Ibidem, 13-14

¹²⁴ Ibidem, 15

¹²⁵ Ibidem, 19

¹²⁶ Gouge, *Commentary on Hebrews*, 395

¹²⁷ Ibidem, 397

¹²⁸ Ibidem, 397

algemene gaven (Saul, Achitofel, Abia, Herodes) en zaligmakende gaven (David). Het onderscheid blijkt in de soort van de gaven, het gebruik en de continuïteit daarvan.

Zo moet 6,4-6 in de ogen van Gouge tot nauw zelfonderzoek leiden: 'Seeing that a hypocrite may go thus far, and yet come short of heaven, how diligent ought we to be in the trial of the truth of grave.'¹²⁹

Hoe hoog iemand ook zelf kan zijn geklommen op de ladder naar de hemel, 6,4-6 wijst in Gouges ogen echter op diens diepe val. Hierbij spreekt Gouge in beeldende taal: wie volgens hem van een hoge ladder valt, breekt zijn benen dermate dat hij nooit meer kan opstaan. Ook gebruikt Gouge het beeld van een huis dat instort, omdat de fundering niet goed was: het is onmogelijk om zo'n huis opnieuw op te bouwen.

Op de vraag wie de afvalligen zijn, verwijst Gouge in zijn antwoord naar de dwalingen van Novatianus. Volgens hem zijn er verschillende graden van afval mogelijk, zowel innerlijk als uiterlijk. Daarbij verwijst hij niet alleen naar Ezech. 44,9-10, maar ook naar de afvallige christenen vanwege de vervolgingen door de Britse koningin Mary (1516-1558). Ook sommige Farizeeën (Marc. 3,30), Hymenéüs en Alexander en Justinus de Afvallige ziet hij als voorbeelden van afvalligen. In het licht van 6,6 verwijst hij naar het 16e vers van 1 Johannes, waarbij er sprake is van een zonde tot de dood vanwege het zondigen tegen de Heilige Geest.

3.4.3. John Owen (1616-1683)

Als geen ander heeft de Engelse theoloog John Owen nagedacht over de Persoon en het werk van de Heilige Geest. Ook heeft hij een uitvoerige verhandeling geschreven over Hebr. 6,4-6. Volgens Owen geeft daarin Paulus rekenschap van zowel de aard van de afval als de straf voor de afvalligen. Owen stelt dat deze passage moeilijk is en dat velen een verkeerde uitleg en toepassing hebben gegeven. Hij beklemtoont voor een goed verstaan ervan het belang van de analogie van het geloof.¹³⁰

Volgens Owen gaat de redenering mank van degenen die stellen dat 6,4-6 slechts bij wijze van bedreiging wordt gebruikt. Hij wijst er op dat deze uitleggers niet de consequentie van hun opvatting willen erkennen: een afval der heiligen.

Hebr. 6,4-6 wijst volgens Owen niet op ware gelovigen, die immers door God worden bewaard voor de afval en de ondergang. 'Wherefore he ascribes nothing to these here in the text that doth peculiarly 'accompany salvation'.¹³¹ Daarom ziet Owen 6,4-6 als een beschrijving die betrekking heeft op algemene Evangelievoorrechten, waarvan ieder deelgenoot is die de waarheid belijdt.

In een afzonderlijke studie van de verschillende typering in 6,4-6 gaat Owen allereerst in op de visie om de verlichting in 6,4 te vereenzelvigen met het ontvangen van de Heilige Doop. Was het niet vaak zichtbaar dat mensen na de doop de Heilige Geest ontvingen, die hen begiftigde met buitengewone gaven? Toch kan Owen niet met deze uitleg meegaan: 'In the whole Scripture it hath another sense, denoting an inward operation of the Spirit.'¹³²

Volgens Owen betekent de verlichting in 6,4 het onderwijs in het Evangelie. Dat valt niet samen met het zaligmakende werk van de Heilige Geest, maar dit is Zijn algemene werk: 'It is such a privilege as may be lost, and end in the aggravation of the sin, and condemnation of those who were made partakers of it. And, where there is a total neglect of the due improvement of this privilege and mercy, the condition of such persons is hazardous, as inclining towards apostasy.'¹³³

De hemelse gave verwijst volgens Owen naar Gods gave van de Heilige Geest, evenals in Hnd. 2,38; 8,20; 10,45 en 11,17. Wel wijst Owen op de moeilijkheid dat hierna expliciet wordt gesproken over het deelgenootschap van de Heilige Geest, maar dat is volgens hem niet ongebruikelijk om vollediger

¹²⁹ Ibidem, 400

¹³⁰ Owen, *The Works of John Owen*, vol. 7, 14

¹³¹ Ibidem, 17

¹³² Ibidem, 19

¹³³ Ibidem, 20

te kunnen spreken over het werk en de Persoon van de Heilige Geest. Die is immers Gods grote gave. 'Thus our apostle warneth these Hebrews 'that they turn not away from him who speaketh from heaven, that is, from Jesus Christ speaking in the dispensation of the gospel by the Holy Ghost sent down from heaven.'¹³⁴

Nu kunnen velen wel iets van de hemelse gave smaken, maar dat zegt volgens Owen niet dat zij daarmee zaligmakend zijn bearbeid: 'the expression of 'tasting' is metaphorical, and signifies no more but to make a trial or experiment.'¹³⁵

Owen weerspreekt dat smaken hetzelfde is als eten. Daarbij verwijst hij naar 2 Sam. 3,35, 1 Sam. 14,29 en Spr. 31,18 om aan te tonen dat smaken enkel wijst op het beproeven van de aard van dingen. Juist als mensen het voorrecht hebben ontvangen om de kracht van de Heilige Geest door de bediening van het Evangelie te ervaren, is de verachting ervan een onuitsprekelijke verzwarende van de zonde: 'the contempt wherof will prove an unspeakable aggravation of the sin, and the remediless ruin of apostates.'¹³⁶ Daarmee is verwerping van het Evangelie na iets van haar waarde en uitnemendheid te hebben ondervonden een ernstige verzwarende van de zonde en een zekere voorbode van de ondergang.

De derde typering in 6,4 is volgens Owen maar niet een toevallige. Omdat er twee eigenschappen aan vooraf gaan en er twee volgen, ziet hij deze eigenschap *-καὶ μετόχους γεννηθέντας πνεύματος ἁγίου-* als het centrale punt. Juist vanwege het ontvangen van de Heilige Geest blijkt de buitengewone verzwarende van de zonden van de afvalligen. Ook deze eigenschap wijst echter niet op het ontvangen van het ware geloof: 'And we may observe, in our way, that the Holy Ghost is present with many as unto powerful operations with whom he is not present as to gracious inhabitation; or, many are made partakers of him in his spiritual gifts who are never made partakers of him in his saving graces.'¹³⁷

Door opnieuw te spreken van smaken (6,5) wil de Hebréeënschrijver volgens Owen aantonen dat hij hier niet degenen op het oog heeft die Christus in waarheid hebben aangenomen. Want alleen ware gelovigen voeden zich met het goede Woord van God, waardoor zij er geestelijke kracht en leven uit verkrijgen. Daarbij verwijst Owen naar 4,2.

Hij concludeert dat het niet om ware gelovigen kan gaan, maar om degenen die uiterlijk tot het christendom behoorden en terugvallen tot het Judaïsme: 'which cannot be without casting the highest reproach and contumely imaginable upon the person of Christ himself, as it is afterward expressed.'¹³⁸

Zijn opvatting fundeert hij niet alleen op basis van wat 6,4-6 wél beschrijft, maar ook op grond van wat er niet staat: dat ze naar Gods voornemen geroepen zijn, wedergeboren, gerechtvaardigd, geheiligd, met Christus verenigd en door God als kinderen aangenomen.¹³⁹

Evenals Gouge ziet Owen afval als zonde tegen de Heilige Geest. Deze zonde bedrijven degenen die Gods waarheid verwerpen, die door Zijn krachtige werkingen in hen is bevestigd. Daarom is het een kwaadaardige vijandschap tegen de waarheid en heiligheid van Christus en het Evangelie, alsmede een geweldige liefde tot de zonde en de wereld, als mensen zich afwenden van de waarheid en al het licht en de overtuiging van de waarheid uitwissen: de kleinste genade is een beter pand voor de hemel, dan de grootste voorrechten.¹⁴⁰

Als het gaat om de in 6,6 gestelde onmogelijkheid van vernieuwing tot bekering, wijst Owen op de bekering van Manasse. Dit voorbeeld dient volgens hem om mensen niet tot wanhoop te brengen die in de zonde voortleven. Afval is echter een totaal loslaten van alle hoofdprincipes en

¹³⁴ Ibidem, 24

¹³⁵ Ibidem, 24

¹³⁶ Ibidem, 25

¹³⁷ Ibidem, 26

¹³⁸ Ibidem, 36

¹³⁹ Ibidem, 33

¹⁴⁰ Ibidem, 34

leerstellingen van het christendom. Daarbij denkt hij aan degenen die het Evangelie vaarwel hebben gezegd om terug te keren tot het Judaïsme: 'for the completing of this falling away, according to the intention of the apostle, it is required that this renunciation be avowed and professed, as when a man forsaketh the profession of the gospel and falls into Judaism, or Mohammedanism, or Gentilism, in persuasion and practice.'¹⁴¹

3.4.4. *Matthew Henry (1662-1714)*

Het is volgens de Engelse predikant Matthew Henry in het licht van Hebr. 5,12-14 een zonde en schande als mensen die door leeftijd en plaats in de gemeente mannen behoorden te zijn, in het verstand kinderen en zuigelingen tonen te wezen. Daarom spoort de Hebreeënschrijver de geadresseerden aan om meer vorderingen in de godsdienst te maken, omdat dat het beste middel is om afval te voorkomen. 'Hij wijst er op hoever mensen in de godsdienst gaan kunnen en ten slotte toch terugvallen en voor eeuwig verloren gaan.'¹⁴²

Henry noemt Bileam als voorbeeld van mensen met veel verstandelijke kennis en algemene verlichting en die toch buiten de hemel blijven. Zelfs kunnen ze in de naam van Christus duivelen hebben uitgeworpen, zonder zaligmakende genade te bezitten. 'Zover kunnen huichelaars gaan en toch afvallig worden. Merk hieromtrent nu op dat deze grote dingen hier worden gezegd van hen, die afvallig kunnen worden; maar toch wordt er niet gezegd dat zij waarachtig bekeerd waren, of dat zij gerechtvaardigd waren; de ware zaligmakende genade heeft meer dan alles wat hier van de afvalligen gezegd wordt. Dit is dus geen bewijs voor de blijvende afval van ware heiligen.'¹⁴³

Het is voor Henry duidelijk dat de auteur het lot beschrijft van hen die terugvallen, nadat zij ver zijn gekomen in de belijdenis van de godsdienst. Daaruit komt niet alleen de grootheid van de zonde van afval naar voren, maar ook de grote ellende van de afvalligen. 'Zeer weinig voorbeelden kan men aanvoeren van mensen, die zover gegaan waren en terugvielen, en daarna opnieuw tot waarachtig berouw gebracht werden. (...) Sommigen hebben gedacht dat hier van de zonde tegen de Heilige Geest gesproken wordt; doch zonder grond. De zonde hier bedoeld is openlijke afval van de waarheid en van de weg van Christus. God kan hen vernieuwen tot bekering, maar Hij doet het zelden; en voor de mensen is het onmogelijk.'¹⁴⁴

3.4.5. *Robert Murray McCheyne (1813-1843)*

In een preek over Heb. 6,4-6 wijst Robert Murray McCheyne er op dat er twee belangrijke verklaringen zijn over dit gedeelte. Allereerst weet hij dat er godgeleerden zijn die hier denken aan uiterlijke belijders: mensen die evenals de dwaze maagden geen olie in de vaten hebben. 'Zij die een heel eind op weg zijn naar Christus, maar die uiteindelijk niet tot Hem komen.'¹⁴⁵ McCheyne wijst deze opvatting om drie redenen af:¹⁴⁶ allereerst beschrijft de apostel volgens hem juist de merktekenen die een waar gelovige kenmerkt. Bovendien gelooft McCheyne niet dat belijders die afvallig worden niet meer tot bekering kunnen komen. Daarvoor verwijst hij naar de oproep tot bekering van Petrus aan Simon de tovenaars (Hnd. 8,22) en de bekering van Manasse. McCheyne heeft nog een derde bezwaar: 'Het is onmogelijk om hen (de genoemden in 6,4-6, EvdS) terug te brengen tot zaligmakende bekering. Welnu, hieruit blijkt dat zij dat voorheen wel waren, dus wordt hier niet zomaar over oppervlakkige belijders gesproken.'¹⁴⁷

¹⁴¹ Ibidem, 35

¹⁴² Henry, *Verklaring*, 585

¹⁴³ Ibidem, 586

¹⁴⁴ Ibidem, 586

¹⁴⁵ McCheyne, *De ark der behoudenis*, 180-181

¹⁴⁶ Ook C. H. Spurgeon is van mening dat er in 6,4-6 wordt bedoeld op ware gelovigen. Hij plaatst deze tekst vooral in het licht van Christus' verhevenheid. Spurgeon ziet de vermaning zo ook als aansporing tot volharding.

¹⁴⁷ McCheyne, *De ark der behoudenis*, 180-181

Daarom deelt McCheyne de verklaring dat Paulus hier een geval veronderstelt dat nooit zal voorkomen: 'Ik geloof, geliefde vrienden, dat Paulus deze vreselijke woorden heeft geschreven om u en die trage Hebreërs te waarschuwen.'¹⁴⁸

Het smaken van de hemelse gave betekent volgens McCheyne een ware, bevindelijke kennis van Christus. 'Zij die deze woorden zouden willen uitleggen als zouden ze verwijzen naar belijders, zeggen dat het een enigszins smaken betekent, maar dat is de betekenis van deze woorden niet. Het is een ware bevindelijke kennis van Christus.'¹⁴⁹

Maar wat is dan het nut van deze woorden als Gods kinderen niet kunnen afvallen? 'Zij moeten u voor onttrekking bewaren (Heb. 10,38). Ik zal dit toelichten: ik geloof dat de engelen nooit kunnen vallen, overeenkomstig 1 Tim. 5,21. Maar zij zouden wel over de gouden tinnen des hemels kunnen kijken naar de plaats der pijniging en zeggen: Hadden wij gezondigd, dan zou dat ons deel geweest zijn.'¹⁵⁰

3.5. Nadere Reformatie

3.5.1 Wilhelmus à Brakel (1635-1711)

Wilhelmus à Brakel besteedt in *De Redelijke Godsdienst* aandacht aan Hebr. 6,4-6 in het hoofdstuk over de volharding der heiligen. Na de stelling te hebben verdedigd dat gelovigen niet kunnen afvallen, suggereert hij dat 6,4-6 lijkt te verwijzen naar ware gelovigen die uiteindelijk toch afvallen. Volgens hem spreekt Paulus hier echter onder een voorwaarde: 'indien'. Een voorwaarde stelt niets vast en zegt niet dat het zo is of zal gebeuren. Daarbij verwijst à Brakel naar Gal. 1,8: 'Zulke voorwaardelijke stellingen zijn maar krachtige waarschuwingen en vermaningen om zich voor zonden te wachten.'¹⁵¹

Is de tekst dan een retorisch hoogstandje¹⁵²? Dat ontkent à Brakel. Want het is voor hem duidelijk dat dit gedeelte wijst op degenen die in hun hart dezelfde zijn gebleven. Al de beschreven zaken zijn geen tekenen van wedergeboorte en geloof: 'zij kunnen wel degelijk in onbekeerden zijn.'¹⁵³

Hierbij verwijst à Brakel naar Bileam -verlicht om de waarheden van het Evangelie te verstaan- en Herodes -die Johannes graag hoorde preken. Zo kunnen tijdgelovigen vermaak en zoetheid smaken in de goederen van het genadeverbond.

Tenslotte gaat à Brakel in op de onmogelijkheid om afvalligen wederom te vernieuwen tot bekering. Volgens à Brakel betekent dit niet dat zij eerst echt bekeerd waren, maar dat het onmogelijk is, de afvalligen tot de ware bekering te brengen, omdat zij verhard zijn geworden en God doorgaans Zijn genade aan dezulken weigert. 'Anders was het bij God niet onmogelijk.'¹⁵⁴

3.5.2. Herman Witsius (1636-1708)

De Leidse hoogleraar Herman Witsius verwijst in zijn traktaat *Geestelijke printen van een onwedergeborene op zijn beste en een wedergeborene op zijn slechtste* regelmatig naar Hebr. 6,4-6. De eerste keer dat hij dat doet, is als hij beschrijft hoever een onwedergeborene kan komen in gaven en verlichting. Om te bewijzen dat een onwedergeborene veel kan ontvangen door de verlichting van de Heilige Geest, citeert Witsius de tekst uit Hebreëën. 'Ze hebben kennis gehad van Gods Woord en dat door de verlichting Gods, het was voor hen een hemelse gave. Ze hebben smaak en zoetigheid in deze hemelse gave en in het goede Woord Gods gevonden. Dat alles viel hun ten deel door de Heilige Geest, Die zoveel licht meebrengt, dat men daaruit kan merken dat het de Heilige Schrift is. Zoals men dit alles in Bileam kan zien. (...) En toch was hij maar een verworping, die het loon der

¹⁴⁸ Ibidem, 181

¹⁴⁹ Ibidem, 182

¹⁵⁰ Ibidem, 184

¹⁵¹ à Brakel, *Redelijke godsdienst. Deel II*, 715-716

¹⁵² Op het gebruik van de retorica in Hebreëën, zie o.a. Lewicki, *Weist nicht ab den Sprechenden!*, 109

¹⁵³ à Brakel, *Redelijke godsdienst. Deel II*, 716

¹⁵⁴ Ibidem, 716-717

ongerechtigheid heeft gehad. Zover kan dus een onwedergeborene komen in gaven en in verlichting van het verstand.¹⁵⁵

Volgens Witsius kan een tijdgelovige zelfs enige smaak en gevoel van Gods genade hebben, waaruit een lichte en voorbijgaande vreugde in het hart ontstaat. Hij kan daarbij een verlangen hebben naar de aanstaande heerlijkheid: 'Zo spreekt de Heilige Geest van sommige verworpelingen dat ze de hemelse gave en het goede Woord Gods en de krachten der toekomstige eeuw gesmaakt hebben, Hebr. 6,4-5. En Bileam moet ook op zijn manier iets gesmaakt hebben van de heerlijkheid.'¹⁵⁶

Tenslotte stelt Witsius dat een wedergeborene weinig kennis kan hebben. Hij kan zelfs bij een overvloed van middelen tot kennis onwetend blijven. Dat wordt volgens Witsius veroorzaakt door een natuurlijke traagheid van begrip en door sommige vooroordelen tegen de waarheid. Om dit te bewijzen, beroept Witsius zich op 5,12: 'De ervaring leert dat sommige gelovigen lang bij de Heere Christus op school hebben gegaan en toch naar verhouding niet erg gevorderd zijn. Zoals er over de Hebreëen geklaagd werd.'¹⁵⁷

3.5.3. *Henricus Groenewegen (1640-1692)*

Henricus Groenewegen, aan het einde van de 17e eeuw predikant in o.a. Enkhuizen, heeft een uitvoerig commentaar geschreven op de Hebreëen. Volgens hem is het doel van de brief om de Hebreëen aan te porren tot volmaaktheid. Degenen die niet streven naar meer kennis en genade zijn nabij een moedwillige afval, stelt Groenewegen: 'vanwege die vrees vermaand hij haar, door 't vertoog van 't gevaar om voort te gaan tot den volwassen staat.'¹⁵⁸

Groenewegen meent dat 6,4-6 bedoelt om de lezers aan te sporen niet tevreden te zijn met een gelegd fundament, maar te jagen naar de volmaaktheid. Dat er hier sprake zou zijn van een onmogelijke situatie van afval, wil er bij Groenewegen niet in: dan zou de schrijver zichzelf belachelijk maken. Het komt op nauw onderzoek aan of de Hebreëen werkelijk in het Woord Gods geworteld zijn, of dat er al een beginsel van afval is.¹⁵⁹

Volgens Groenewegen gaat het in 6,4-6 om schijnchristenen. Daarbij verwijst hij naar 10,26. Maar ook in 2 Petrus 2,20 en Matth. 13,20 ziet Groenewegen dat er mensen zijn die zich voor een tijd afzonderen van de wereld, maar niet wedergeboren zijn. Sommige huichelaren worden zelfs op bijzondere wijze verlicht, waarbij hij verwijst naar Bileam. Ook kunnen volgens 1 Korinthe 13 verworpenen veel gaven van de Heilige Geest ontvangen hebben. Dat door de komst van Christus het Koninkrijk Gods krachtig is doorgebroken, kunnen huichelaars ook erkennen. Dat blijft echter 'maar' een smaak: het is een onreine blijdschap die tijdgelovigen vermengen met hun wellusten. Als er vervolging komt, vallen ze af.¹⁶⁰

De in 6,6 genoemde afval is volgens Groenewegen totaal: men valt uit het genadeverbond. Hij verwijst hier naar het in 3,12 genoemde afwijken van de levende God. En juist omdat er geen ander verbond is op grond waarvan men zalig kan worden, is de val uit het genadeverbond zo ernstig. Men raakt daardoor de zaligheid voor eens en altijd kwijt.¹⁶¹

De in 6,4-6 genoemde afval kan uiteindelijk leiden tot de zonde tegen de Heilige Geest, al is afval vanwege het verlangen naar geld of goed of vanwege vervolgingen daarmee niet gelijk te stellen. Dat maakt de dreiging in 6,4-6 niet minder ernstig: de Heilige Geest overtuigt niet voor een tweede keer iemand van zonde, gerechtigheid en oordeel, maar God geeft die over aan de verharding. Het is onmogelijk om genoemde afvalligen wederom te vernieuwen tot bekering. Volgens Groenewegen moet dit 'wederom' zo worden gezien dat het eens mogelijk is geweest hen te vernieuwen tot bekering, maar dat er nu geen nieuwe 'kans' meer is. Wie eens van zijn allereerste

¹⁵⁵ Witsius, *Geestelijke printen*, 23-24

¹⁵⁶ *Ibidem*, 29

¹⁵⁷ *Ibidem*, 37

¹⁵⁸ Groenewegen, *Uytlegginge van de zendbrief aan de Hebreëen*, 342

¹⁵⁹ *Ibidem*, 363

¹⁶⁰ *Ibidem*, 368

¹⁶¹ *Ibidem*, 368

onwetendheid en blindheid is verlost, maar daar overheen leeft, versmaadt Christus' enige offer en komt in een staat van verharding terecht. Hij zondigt niet alleen tegen God als Schepper, maar ook tegen God als Verlosser. Hier verwijst Groenewegen naar Deut. 29,20.¹⁶²

Groenewegen ziet in 6,4-6 een klemmende aansporing om zich te wachten voor moedwillige zonden, die een eerste stap zijn op weg naar afval en het oordeel van de verharding. 'Laat ons nooit eenige de minste waarheid tegen ons gewisse in ongerechtigheid onder houden / op dat God door Zijn regtvaardig Oordeel ons niet onwaardig agte dat ons langer eenige waarheid worde toe-betrouwt. Ende voor al / wanneer wy eens het fundament der Godlike waarheden gekend ende beleden hebben / zoo moeten wij alle neerstigheid aanwenden om bij ons geloove te voegen deugd / kennisse / matigheid / Godzaligheid / broederlike liefde.'¹⁶³

Dat in 6,9 de apostel zijn lezers 'betere dingen' toedicht, duidt volgens Groenewegen erop dat de apostel de voorgaande bedreigingen matigt, 'omdat onder de Hebreëen veele geloovigen waren die goede vruchten droegen.'¹⁶⁴ Hij moet weliswaar het dreigende gevaar van afval van huichelaars aan allen voorstellen, maar daarbij niet vergeten om de heiligen troosten. Tegelijk dient de waarschuwing als een aansporing tot nauw zelfonderzoek. Daarbij dringt de waarschuwing tot afval ware gelovigen ertoe zich meer en meer te beijveren om in de volle zekerheid van het geloof te leven.¹⁶⁵

3.6. Latere Nederlandse theologen (1744-1913)

3.6.1. Jacob van Nuys Klinkenberg (1744-1817)

Volgens de Amsterdamse hoogleraar Van Nuys Klinkenberg is uit 6,4-6 geen bewijs afleiden tegen de volharding der heiligen, omdat het hier niet gaat om ware gelovigen. Ook heeft de apostel niet gedacht aan de zonde tegen de Heilige Geest, zoals die plaats had bij de Farizeeën ten tijde van Christus' verblijf op aarde. Verder kan niet worden beweerd dat mensen die het christendom de rug toekeren niet meer kunnen worden bekeerd. 'Maar alleen dat het, aan de zijde der predikers van het Evangelie, geheel onmogelijk zij, om dezulken terecht te brengen, naardien zij alle middelen van overtuiging versmadden. Er konden geen krachtiger bewijzen van de waarheid van het christendom gegeven worden, dan die zij gezien hadden.'¹⁶⁶

Daarom ziet Klinkenberg in 6,4-6 een ernstige waarschuwing tegen traagheid in het onderzoeken van de meer verheven waarheden van het Evangelie: 'Dat zou de weg banen kunnen tot afval van het christendom. Laat mij u tegen zulken afval ernstig waarschuwen, laat mij u de snoodheid en de schromelijke gevolgen van zulken afval onder het oog brengen.'¹⁶⁷

3.6.2. Hermann Friedrich Kohlbrugge (1803-1875)

In het *Amsterdamsch Zondagsblad* van 1898 schrijft de Nederlandse theoloog H. F. Kohlbrugge dat vooral Heb. 6 zwaar is: 'Voor dit hoofdstuk hebben vele kinderen Gods gestaan, hebben het gelezen, en menigeen zou zijn leven verloren hebben, zo God in Zijn genade hem niet bewaard had. Wederom zijn er anderen, die denken: dat gaat mij niets aan.'¹⁶⁸

Volgens Kohlbrugge is de onmogelijkheid van de bekering in 6,4-6 niet alleen een onmogelijkheid voor mensen, maar gaat het dieper: God wil niet meer dat op zulke mensen met Zijn hamer geslagen wordt: 'Het is onmogelijk, degenen die dat en dat ervaren hebben, afvallig wordende, wederom te vernieuwen tot bekering.'¹⁶⁹

¹⁶² Ibidem, 370

¹⁶³ Ibidem, 371

¹⁶⁴ Ibidem, 379

¹⁶⁵ Ibidem, 381-382

¹⁶⁶ Van Nuys Klinkenberg, 'Afvallig worden.' Geciteerd in: Van Lingen, *Bijbel met verklaringen*, 43

¹⁶⁷ Ibidem

¹⁶⁸ Kohlbrugge, *Schriftverklaringen Hebreëen 1-6*, 192

¹⁶⁹ Ibidem, 204

Voor Kohlbrugge is aan de genoemde zaken in 6,4-6 niet de zaligheid verbonden: 'Nee, dat kan er alles zijn, en toch kan de zaligheid nog verre zijn.'¹⁷⁰ Men kan door God verlicht zijn en toch een vreemdeling zijn van zijn eigen hart. Men kan verblijd zijn over het licht, zonder dat men weet wat het de Heere gekost heeft het te ontsteken. Ook kan men enkel zoetigheid geproefd hebben van de hemelse gave, maar net als de Israëlieten later walgen van het Manna.¹⁷¹

Het grote probleem van de afvalligen is dat hun fundament niet goed was. 'Ik zou deze verklaring willen rechtvaardigen uit mijn eigen leven, uit de ervaring, dat dezulken, die ik liefheb en liefhad, die verlicht waren, en – wat hebben zij niet al gemaakt, en welk een naam hebben zij zich verworven in de wereld! – dat dezulken nochtans vijanden werden, toen ik het hun in het verborgen voorhield, zoals Johannes aan Herodes: Het komt u niet toe, dat gij uws broeders huisvrouw hebt. Maar hier is van toepassing, wat de Heere Jezus betuigt in Luc. 8,5-15.'¹⁷²

Toen de apostel aan de Hebreëen schreef, stonden ze volgens Kohlbrugge op het punt om zich aan de valse broederen over te geven en twee dingen met elkaar te verenigen: 'half Christus, half wet, half genade, half werk, half doop, half besnijdenis, half Christus, de ware Hoge priester, half de zichtbare hogepriester in de tempel. Dat was dus het afvallen van de waarheid des Evangelies van Jezus Christus en het zich overgeven aan een evangelie, dat niet hetzelfde is. (...) Waar men Christus niet geheel aanneemt voor zijn gerechtigheid en heiligheid, verwerpt men Hem en hecht men Hem aan het kruis en maakt men Hem openlijk te schande.'¹⁷³

Na verwezen te hebben naar Simon de tovenaer, Bileam en Saul, geeft Kohlbrugge aan dat de apostel dit alles niet zo beschrijft om de Hebreëen slechts te verdoemen, nadat hij er zo hard op losgeslagen heeft. 'De apostel wil echter, dat wij naarstigheid aanwenden, om de hoop vast te houden tot het einde toe. Uw gebed, uw zuchten, uw arbeid, lieve ziel, wordt gewis verhoord; de belofte, zegt de profeet, zal toch eindelijk komen, en daarom wil de apostel dit éne, dat wij volharden. (...) Opdat gij niet traag wordt, zodat gij het tenslotte toch opgeeft.'¹⁷⁴

3.6.3. Daniël Chantepie de la Saussaye (1818-1874)

Volgens de Groningse theoloog Chantepie de la Saussaye is er geen enkele grond om de uitdrukking in 6,4-6 te beperken en niet als een volstrekte onmogelijkheid te laten staan. Wel is het voor hem de vraag wat er precies onmogelijk is. In zijn ogen is het onmogelijk afvalligen te vernieuwen tot bekering, maar niet dat afvalligen tot bekering vernieuwd worden. Hoe men daarover denkt, is volgens hem afhankelijk van de wijze hoe men de genadewerken van God ziet. 'Genoeg: hier wordt gesproken van hetgeen de gemeente mag hopen. Buiten hare genademiddelen heeft zij niets te hopen. Waar deze te kort schieten, wat zal daar toereikend bevonden worden? Hen tot bekering te vernieuwen, die eenmaal het nieuwe leven des Geestes bij ervaring gekend hebbende, thans afvallig worden, de gemeente moet die hoop opgeven.'¹⁷⁵

De vraag waarin de afval bestaat, leest hij af uit de context: 'het afvallig worden bestaat in het nalaten van datgene, waartoe de briefschrijver ook thans weder heeft aangespoord, het tot de volmaaktheid voortvaren.'¹⁷⁶

We zouden de bedoeling van dit Schriftwoord miskennen als we daaraan een meer dan waarschuwend strekking toekenden, stelt Chantepie: 'Op het gevaar wordt gewezen, niet opdat wij zouden gaan onderzoeken of sommigen er voor bezweken zijn, maar opdat wij het zouden ontwijken. Dit gevaar wordt als dreigend aangemerkt, dus als evenzeer aanwezig als te ontkomen.'¹⁷⁷

¹⁷⁰ Ibidem, 199

¹⁷¹ Ibidem, 199

¹⁷² Ibidem, 203

¹⁷³ Ibidem, 205

¹⁷⁴ Ibidem, 217

¹⁷⁵ Chantepie de la Saussaye, *De brief aan de Hebreëen*, 201

¹⁷⁶ Ibidem, 198

¹⁷⁷ Ibidem, 199

Chantepie ziet als het kruis van de kerk dat er dode leden zijn, die van Christus afsterven en ongevoelig en onverschillig worden voor al de genadewerkingen en krachten van de Heilige Geest. 'Dit is haar grootste lijden, dat zij hare eigene onmagt moet ervaren bij velen, die schijnbaar haar toebehooren, dat zij niets ziet rijpen – want wat rijp is geworden behoort haar niet meer toe – maar zoovele, vele bloesems ziet verderven.'¹⁷⁸

De werkelijkheid is bitter, stelt Chantepie: 'er zijn, uit den aard hare verschijning velen welligt, voor wie deze dingen zijn geweest, waarheid, inwendige waarheid, voor wie het eene heilige zaak was, lid te zijn der gemeente van Jezus Christus, eene ernstige zaak, den goeden strijd te aanvaarden, eene waarheid, de verbondsbelofte aan den Heer in de teekenen Zijns gebroken ligchaams en vergoten bloeds af te leggen, en voor wie dit alles geene waarheid meer is, geen ernst, geene heilige zaak: vorm, schijn, overlevering, gewoonte, ach!'¹⁷⁹

Met een verwijzing naar de brief van Judas beklemtoont Chantepie de praktische ernst van Heb. 6: 'Daardoor verdwijnt geheel het belang van den dogmatischen strijd tussen de Lutherschen en Gereformeerden gevoerd over de vraag of men hier aan wedergeborenen moet denken, hetgeen dan natuurlijk door de eersten gesteld, door de laatsten ontkend wordt. Deze vraag ontaardt, dunkt mij, zodra men haar dieper doordenkt, in een woordenstrijd, namelijk of men afvalligen wedergeboren mag noemen, ja of neen. Het gevaarlijke van den strijd bestaat daarin dat men, ter liefde voor het beleden symbool, aan het Schriftwoord vaak geweld aandoet en dat dus de Gereformeerden den hier beschreven toestand meest te oppervlakkig tekenen, terwijl de Lutherschen daarentegen niet letten op hetgeen de volgende verzen duidelijk leren van een toestand, waarin geen afval meer mogelijk is.'¹⁸⁰

3.6.4. F. P. L. C. van Lingen (1832-1913)

Volgens F. P. L. C. van Lingen kan een huis van buiten verlicht zijn, terwijl het inwendig nog donker is. Dat stelt hij met het oog op Hebr. 6,4-6. 'Het woord smaken of proeven geeft geenszins een eten, een drinken, een verzadigd worden te kennen, terwijl toch hij, die van het water, dat Christus geeft, drinkt, nimmermeer dorsten zal, en die Zijn vleesch eet, het eeuwige leven heeft. Smaken is een proef nemen, om daarna te beslissen of men zich daaraan verzadigen wil. Zoo geeft het woord 'deelachtig' ook geenszins te kennen een vervuld worden met den Geest, een vernieuwd worden door den Geest, een wedergeboren worden door den Geest.'¹⁸¹

Verder verwijst Van Lingen naar Saul en naar de zeventig mannen op wie de Geest gelegd was in Mozes' dagen, terwijl alleen Eldad en Medad overbleven op wie de Geest bleef rusten. 'Met zorg zijn dus wel de woorden gekozen, zodat geen enkel woord hartgrondige bekering, inwendig genadewerk, of verkiezing Gods aanduidt, en dat dezulken, bij wie dit niet het geval is, na een tijd lang medegegaan zijn, weder tot de wenteling in het slijk terugkeren.'¹⁸²

3.7. Opbrengsten

In iedere tijd klinkt een eigen interpretatie aan 6,4-6. Daarbij krijgt vaak een specifiek onderdeel uit de vermaning veel accent: hetzij de vraag of de typering kenmerken zijn van ware gelovigen of van schijn gelovigen (Puritanisme, Nadere Reformatie), hetzij op de onmogelijkheid van een vernieuwing tot bekering bij afval (Vroege Kerk, Reformatie). Dat lijkt nauw samen te hangen met de maatschappelijke en culturele context. In de Vroege Kerk met reële vervolgingen en een sterke scheiding tussen kerk en maatschappij, kan zo vooral de vraag naar de *onmogelijkheid* van een tweede boete voor degenen die eens gedoopt waren alle nadruk krijgen. De opvattingen van Novatianen en Montanisten verscherpen daarbij ongetwijfeld de letterlijke uitleg van Hebr. 6,4-6.

¹⁷⁸ Ibidem, 201

¹⁷⁹ Ibidem, 202

¹⁸⁰ Ibidem, 202

¹⁸¹ Van Lingen, *Bijbel met verklaringen*, 43

¹⁸² Ibidem

Luther bindt de strijd aan met de Rooms-Katholieke Kerk. Daartoe leest hij de tekst als ondersteuning om af te kunnen rekenen met iedereen die op grond van zijn eigengerechtigheid de eeuwige zaligheid wil ontvangen. De reformator heeft daarbij wel oog voor de homiletische waarde van 6,4-6 door deze te stellen in het licht van 6,9: je kunt hoorders na een vermaning niet zomaar achterlaten in hun opgelopen wonden, maar zij dienen ook te worden bemoedigd en aangespoord. Calvin lijkt meer dan zijn voorgangers oog te hebben voor de directe context van 6,4-6. Ook hij kent in zijn uitleg homiletische waarde toe aan de gevolgde werkwijze in Hebreeën: men moet in de prediking de hoorders vooral bemoedigen en niet ontmoedigen. Dit betekent niet dat er bij Calvin geen plaats is voor de vermaning. Integendeel, juist op grond van 6,4-6 ziet hij hoe nodig het is om *alle gelovigen* scherp te bestraffen. De reformator benadrukt verder het grote gevaar van de zonde tegen de Heilige Geest en de weg daarnaar toe: men wijkt beetje bij beetje af, totdat men zichzelf bedriegt en tenslotte helemaal afvalt. Voor Calvin is deze afval een zich openlijk, geheel en opzettelijk afwenden van God door een bruto ongelof.

Het Puritanisme, met een duidelijk geestelijke uitleg van 6,4-6, gaat in Calvijn's spoor verder, door met name de focus te leggen op de zonde tegen de Heilige Geest (Deering). Gouge en Owen zien daarbij in 6,4-6 aanleiding tot het geven van brede uiteenzettingen over het onderscheid tussen de algemene en zaligmakende werking van de Heilige Geest. Beiden, hoewel met een verschillend resultaat, onderzoeken ook de interne logica en volgorde van de in 6,4-6 gegeven typering. Opvallend is dat Gouge de vermaning weliswaar afzet tegen andere vermaningen in de Schrift (Gen. 2,17), maar minder tegen de vermaningen in Hebreeën zelf. Ook Owen wijst op het *tota Scriptura* en benadrukt voor zijn uitleg van 6,4-6 de analogie van het geloof. Daarnaast gaat hij na welke (mogelijke) typering de Hebreeënschrijver niet gebruikt in 6,4-6. Zo komt hij mede in het licht van de hele Schrift tot zijn opvatting dat deze vermaning is bedoeld voor nauw zelfonderzoek, omdat in 6,4-6 het schoonschijnende geloof van eigen makelij wordt ontmaskerd (zie visie 3 in § 2.2.3.). Het gevolg van Owens werkwijze is wel dat de eigen context van Hebreeën minder prioriteit krijgt in de beoordeling van 6,4-6. Verder lijkt de aansporing voor ware gelovigen om te staan naar geestelijke volwassenheid minder krachtig te worden neergezet dan de oproep tot nauw zelfonderzoek. Dit wordt versterkt doordat hij ook de psychologie en etymologie inzet: zo wordt *smaken* neergezet als een voorstadium van werkelijk eten, etcetera.

Eenmaal gebruikte zienswijzen worden vervolgens frequent gedeeld door anderen, want het onderscheid tussen smaken en eten wordt langzamerhand een vaste ingrediënt in veel verklaringen van 6,4-6. Dat geldt eveneens voor gebruikte bijbelse voorbeelden: niet zozeer Demas, maar vooral Saul en Bileam keren bijna als vaste prik terug als voorbeelden van afvalligen. Focussen velen in de uitleg van 6,4-6 op de zonde tegen de Heilige Geest, Henry ziet voor die opvatting geen enkele grond, al geeft hij daarvoor geen argumenten. Wel wijst hij met nadruk op het doel van de Hebreeën: een aansporing aan de gelovigen om meer vorderingen in de godsdienst te maken. Dat is immers het beste middel om afval te voorkomen. Dat niet alle Puriteinen voor dezelfde uitleg gaan, blijkt met name uit de visie van McCheyne. Hij is een vertegenwoordiger van de in § 2.2.3. genoemde vierde opvatting. McCheyne is van mening dat de Hebreeënschrijver een geval veronderstelt dat nooit zal voorkomen, maar dat 6,4-6 dient als een veroordeling van geestelijke traagheid en daarmee tot waarschuwing is.

De Nadere Reformatoren delen niet zozeer de visie van McCheyne, maar lijken vooral op de lijn van Owen c.s. te zitten. Daarbij valt op dat zij 6,4-6 op voorhand nog sterker inkaderen vanuit de stelling dat ware gelovigen nooit kunnen afvallen. Het is niet onwaarschijnlijk dat deze keuze is ingescherpt door de aanleiding tot en discussie tijdens de Dordtse Synode van 1618-1619. Ondanks dat het onderscheid tussen ware gelovigen en schijn gelovigen overwegend de meeste aandacht krijgt, klinkt bij tijden de vraag naar de oorspronkelijke bedoeling van de Hebreeënschrijver. Zo maakt Groenewegen duidelijk dat zijns inziens de vermaning wordt gegeven als aansporing om niet tevreden te zijn met een eens gelegd fundament. Opvallend is dat hij

nadrukkelijk wijst op het verband tussen 6,4-6 en Deut. 29,20. Hij toont zich een navolger van zijn leermeester Coccejus, door in zijn uitleg veel aandacht te besteden aan de gevolgen van het verachten van de weldaden van het genadeverbond. Bij Groenewegen krijgt zodoende niet alleen de oproep tot zelfonderzoek een plaats, maar ziet hij in 6,4-6 ook een klemmende aansporing om zich te wachten voor moedwillige zonden, omdat die een eerste stap zijn op weg naar afval. Dat leidt dientengevolge tot het oordeel van de verharding. Bovendien wil Groenewegen in navolging van de Hebreeënschrijver (6,9) niet vergeten om de heiligen te *troosten*. Zo houdt hij alle aspecten van de parenese (vermaning en aansporing, bemoediging en vertroosting) bij elkaar.

Ook Kohlbrugge ziet in dat de Hebreeënschrijver niet alleen wil vermanen, maar ook vertroosten en dat deze beide elementen dienen als aansporing om te volharden.

In de 19^e eeuwse ethische theologie wil men nadrukkelijk aandacht geven aan de praktische ernst van de tekst en wil men zo uit de buurt blijven van dogmatische discussie over de steeds terugkerende vraag of in 6,4-6 juist wel of niet aan wedergeboren christenen moet worden gedacht (Chantepie). In navolging van de Nadere Reformatie leggen latere gereformeerde theologen met name nadruk op het feit dat uit 6,4-6 geen bewijs is af te leiden tegen de volharding der heiligen (Van Nuys Klinkenberg) en beklemtonen ze de noodzaak van de wedergeboorte en het gevaar van het tijdgeloof. (Van Lingen).

Hiermee wordt zichtbaar dat vanwege een andere maatschappelijke, culturele en kerkelijke context inmiddels andere accenten worden gelegd in de uitleg van 6,4-6 dan in de Vroege Kerk en (begintijd van) de Reformatie. Wel keren dezelfde discussies over afzonderlijke elementen uit 6,4-6 nog altijd terug, zoals de vraag of er sprake is van een relatieve of absolute onmogelijkheid om wederom te vernieuwen tot bekering.

Andere aspecten, zoals de (on)mogelijkheid van een tweede boete na inwijding tot het christendom via het catechumenaat met doopritueel, krijgen geen aandacht meer in de uitleg van 6,4-6. Een verdere doordenking van de pneumatologie bij Owen, de opkomst van de classificatiemethode in de Nadere Reformatie¹⁸³ en een na de Dordtse synode van 1618-1619 vastomlijnde leer van de volharding der heiligen –inclusief afwijzing van de mogelijkheid tot afval- gaan de interpretatie des te sterker kleuren.

Zo krijgt in het licht van 6,4-6 de *vermaning tot nauw zelfonderzoek* om te ontdekken of men wel of niet het zaligmakende geloof bezit meer en meer gewicht, maar klinkt de *vermaning als aansporing* van (ware) gelovigen tot volharding en de noodzaak van het staan naar geestelijke volwassenheid minder krachtig.

¹⁸³ Zie hiervoor Brienen, *De prediking van de Nadere Reformatie*. (Amsterdam: Bolland 1974)

II DE VERMANING IN HOMILETISCHE STUDIES

HOOFDSTUK 4 PLAATS VAN DE VERMANING IN DE HOMILETIK

In hoeverre wordt in de homiletiek aandacht besteed aan de vermaning tegen afval in de prediking? Deze vraag staat in dit hoofdstuk centraal. Het antwoord daarop wordt gezocht in het eerste westerse homiletische werk (Augustinus) en met het oog op de Nederlandse context in enkele homiletische studies van Nederlandse auteurs in de loop der eeuwen.

4.1. Plaats van de vermaning in homiletische studies tot 1900

In deze paragraaf komen drie homiletische studies aan bod: het oudste homiletische geschrift in de westerse literatuur (Augustinus), het eerste gereformeerde handboek voor de predikkunde van een Nederlandse schrijver (Hoornbeeck) en een late 19^e eeuwse predikant (Voorhoeve).

4.1.1. Aurelius Augustinus – *De doctrina christiana* (397)

Augustinus sluit zich in *De doctrina christiana* aan bij een lange filosofische traditie waarin ‘geluk’ als einddoel van menselijk handelen wordt gezien. Wel geeft hij er een christelijke invulling aan: het ware geluk bestaat in de liefde tot God. Het gebod tot liefde voor God en de naaste staat bij hem centraal, waarbij hij verwijst naar 1 Tim. 1,5. Daar heet liefde het doel van alle *vermaning*. Het Latijnse woord voor vermaning is *praeceptum*, het woord dat hij in de programmatische openingszin van *De doctrina christiana* gebruikt. Liefde is voor Augustinus niet alleen de vervulling en het doel van de hele Schrift, maar ook het ultieme exegetische principe.¹⁸⁴

Volgens Augustinus moet een leraar van de Schriften een verdediger van het rechte geloof en een bestrijder van dwalingen zijn. ‘Een grotere verbale krachtsinspanning is nodig wanneer de toehoorders niet zozeer geïnstrueerd maar emotioneel geraakt moeten worden, zodat ze niet laks zijn in de uitvoering van wat ze inmiddels weten, en instemmen met wat ze voor waar erkennen. Hier zijn smeekbeden en schrobberingen, aansporing en reprimande nodig, en al wat verder het vermogen heeft om emoties op te wekken.’¹⁸⁵

Augustinus beklemtoont het belang van stijl en welsprekendheid (retorica) in de Woordverkondiging: dat moet scherp, sierlijk en hartstochtelijk gebeuren. Toch staat het brengen van de waarheid voorop: ‘Laten onze woorden dan maar niet zo goed begrepen worden, niet zo in goede aarde vallen, niet zo ontroeren, maar laat ons wel de waarheid spreken, en laat rechtvaardigheid, niet slechtheid, met graagte worden aangehoord.’¹⁸⁶

De christelijke redenaar zal volgens Augustinus altijd daarop uit zijn, dat wanneer hij rechtvaardige, heilige, goede dingen zegt, men hem met begrip, met plezier en in gehoorzaamheid aanhoort. ‘Maar verkondig het Woord, dring erop aan, gelegen of ongelegen, weerleg, bestraf en bemoedig met alle lankmoedigheid en onderrichting.’¹⁸⁷

Augustinus vergelijkt de prediking met geneesmiddelen voor fysieke klachten: zij worden door mensen toegediend, maar helpen slechts degenen voor wie God herstel bewerkt; Hij kan ook zonder geneesmiddelen genezen, maar medicijnen kunnen het niet zonder Hem, en toch worden ze toegediend. Wie zich inspant om anderen door zijn woorden te overreden tot het goede, moet geen van de drie taken van een redenaar minachten: onderwijzen, vermaken en ompraten. ‘En juist wanneer er actie ondernomen moet worden door de hoorders, terwijl ze dat niet willen, dan vragen grootse zaken om bespreking in grootse stijl, een stijl die geschikt is om mensen om te praten.’¹⁸⁸

¹⁸⁴ Augustinus, *Wat betekent de Bijbel?*, 20

¹⁸⁵ Ibidem, 151

¹⁸⁶ Ibidem, 168

¹⁸⁷ Ibidem, 170

¹⁸⁸ Ibidem, 173-174

Waardering

Augustinus gaat niet specifiek in op de betekenis van vermaningen in de prediking, laat staan dat de waarschuwing tot afval bij hem doorklinkt. Wel geeft hij consequent aan dat het rechte geloof moet worden verdedigd, waarbij schrobberingen, aansporingen en reprimandes nodig zijn. Daarvoor beroept hij zich op de brieven van Paulus, waarbij hij Hebrëeën ook ziet als een brief van Paulus. Verder valt op dat Augustinus een goede stijl bij het overdragen van de boodschap benadrukt: dat moet op een aantrekkelijke wijze gebeuren. Daarmee sluit hij aan bij de filosofische traditie, waarbij geluk als het einddoel van al het menselijk handelen wordt gezien. Hij geeft deze een christelijke invulling: het ware geluk bestaat in de liefde tot God. Op grond daarvan geeft Augustinus een belangrijke homiletische aanwijzing: liefde is het doel van alle vermaning.

4.1.2. J. Hoornbeeck – *De Ratione Concionandi* (1645)

De homiletiek van Hoornbeeck wordt beschouwd als het eerste complete (gereformeerde) handboek voor de predikkunde dat heel het terrein van de theologische bestudering van en bezinning op het preken bestrijkt.

In het vijfde deel van zijn theologische disputatie over de methode van preken gaat Hoornbeeck in op dogmatische en praktische nuttigheden van een tekst. Nadat hij heeft aangetoond dat de toepassing particulier dient te zijn, verwijst hij naar de Engelse puritein Perkins die de toepassing noëtisch of praktisch noemt. De noëtische, die op het denken slaat, is of onderricht of weerlegging. Daarbij refereert Hoornbeeck aan Tertullianus en Augustinus als hij stelt dat het geloof moet worden gevoed door middel van aansporingen, bestraffingen en goddelijke tucht. Een prediker moet immers afkerigen winnen, verslaptten oprichten en onwetenden meedelen waar het over gaat, waarnaar zij moeten uitzien.¹⁸⁹

Zo komt Hoornbeeck tot zijn stelling dat de dogmatische nuttigheden van een preek drieledig dienen te zijn: tot zeer sterkere en meer indringende onderrichting, inachtneming of bevestiging van een of andere waarheid (1), tot verdediging (2) en tot weerlegging van een dwaling (3).

Een preek moet echter ook praktische nuttigheden bevatten, stelt Hoornbeeck. Dat resulteert tot *vorming en leiding* in de praktijk, waarbij overwogen wordt, wat in deze of gene situatie dienstig is om te doen (1). Vervolgens dient er ook een *aanmaning* te klinken (2), opdat wij het ene zouden doen (aansporing) en het andere nalaten (weerhouding), waarbij zelfs de berisping niet uitgesloten is. Tenslotte mag een woord tot vertroosting niet ontbreken (3).¹⁹⁰

De nuttigheid als aan- of vermaning –waarbij hij dat woord nogal ruim neemt- bevat voor Hoornbeeck dus weer drie zaken. Allereerst is het een aansporing om de mensen tot deugd en tot betrachtning daarvan op te wekken, zo stelt Hoornbeeck met een verwijzing naar Hebr. 3,3 en 10,22. Behalve op de aansporing zelf, wijst hij op de *beweegredenen* daartoe, zodat men daardoor als door prikkels die men aanwendt, heviger wordt opgewekt en op de *middelen* waardoor men zich er op toelegt in staat is dat te bereiken waartoe men aanspoort, en dit nu ook, ertoe opgewekt, wil.¹⁹¹ Vervolgens gaat Hoornbeeck in op de nuttigheid als weerhouding: mensen van misstappen en zonden proberen af te raden door middel van redenen zoals in Hebr. 10,35.36 en door middel van voorbeelden zoals in Hebr. 12,16. Hierbij vraagt hij zich af of de nuttigheid van aansporing of die van weerhouding voorop dient te gaan in de prediking. Hij is van mening dat als de lering over de deugd gaat, de nuttigheid *als aansporing* op haar plaats is, maar als het gaat over een misstap de nuttigheid *als weerhouding* beter is. ‘Non quod semper & ubique uterque usus adhibendus sit, sed quando consultum videtur utrumque tractari’¹⁹²: niet steeds en overal moeten beide nuttigheden worden gebruikt, maar pas dan wanneer het geraden lijkt dat beide worden behandeld.

¹⁸⁹ Hoornbeeck, *De Ratione Concionandi*, 156

¹⁹⁰ Ibidem, 160

¹⁹¹ Ibidem, 163

¹⁹² Ibidem, 168

Tenslotte is er volgens Hoornbeek de nuttigheid als berisping. Dat is het geval wanneer de mensen op basis van de tekst en de lering daaruit worden terechtgewezen met het oog op een niet-uitgevoerde plicht, hetzij in verband met een deugd, hetzij in de strijd tegen een zonde. Daarbij verwijst Hoornbeek niet alleen naar Hebr. 5,12, maar ook naar het canonieke recht, waar ervoor wordt gewaarschuwd dat de toorn van God rust op het volk als de prediker overtreders vleit en niet aanpakt. Daarom moet de berisping algemeen en zonder aanzien des persoons geschieden, tegen welke zonden ook: 'omnia vitia, vel in Regem.'¹⁹³

Volgens Hoornbeek moeten misstappen in het bijzonder berispt en aangewezen worden, opdat ze worden nagelaten. Te meer moeten de verborgenheden van de schande worden verstoord en de maskers van zondaren ontdekt, opdat de burcht van het zondige hart wordt ingenomen. Hier verwijst Hoornbeek niet naar de Hebreeën, maar naar Marc. 7,6; Op. 2,4 en Ezech. 13. De berisping moet vervolgens volgens hem vrijmoedig én met verstand gebeuren (1 Tim. 5,1.2 en Hebr. 13,22).

De laatste nuttigheid van een preek is voor Hoornbeek die van de vertroosting. Volgens hem moet de hoorder vanuit de tekst of door de lering eruit worden versterkt tegen geestelijke en lichamelijke rampen van dit leven. Sommigen moeten over de waarheid, anderen –en dat zijn de meesten– meer over de praktijk worden onderricht, deze moeten aangespoord, genen vertroost: 'sunt qui de veritate, alii & plerique de praxi magis instruendi sunt, hi exhortandi, illi consolandi.'¹⁹⁴

Waardering

Bij Hoornbeek krijgen de leringen veel aandacht. Daarmee plaatst hij zich in de Puriteinse traditie van o.a. Perkins. Aansporingen, bestraffingen en tucht krijgen zo bij hem een vanzelfsprekende plaats in de prediking. Hoornbeek neemt van Augustinus over dat predikers zowel het goede moeten onderwijzen als het kwade afleren om daarmee afkerigen te winnen en verslapten op te richten. Het voor Augustinus zo belangrijke aspect van de liefde tot God en de naasten keert bij Hoornbeek niet duidelijk terug.

Zowel bij de dogmatische als bij de praktische nuttigheden ziet Hoornbeek een plaats voor de aan- of vermaning, waarbij hij die onderverdeelt in een aansporing, weerhouding, berisping én vertroosting. Dit laatste is homiletisch gezien belangrijk voor een volledig zicht op wat een vermaning precies behelst. Hoornbeek verwijst veel naar Hebreeën ter onderbouwing van zijn visie dat vermaningen nuttig zijn, hoewel juist 6,4-6 helaas geen aandacht krijgt.

Een andere belangrijke homiletische bijdrage van Hoornbeek is dat hij beklemtoont dat *verschillende soorten vermaningen* in verschillende omstandigheden moeten klinken: bij positieve zaken (deugd) is een aansporing op zijn plaats, bij negatieve ontwikkelingen (misstap) moet de vermaning gericht zijn op de weerhouding. Ten allen tijde moet de vermaning echter vrijmoedig én met verstand gebeuren, stelt Hoornbeek in het licht van Hebr. 13,22. Daarbij wijst hij met het oog op Hebr. 5,12 en het canonieke recht op nog een belangrijk homiletisch aspect: als de prediker overtreders –wie ze dan ook zijn– vleit en niet aanpakt, komt de toorn van God over het volk. De vermaning en bestraffing is dus een heilige plicht!

4.1.3. H. C. Voorhoeve – Homiletische gedachten (1883)

In 1884 verschijnt in Sneek een bundel homiletische gedachten –ter overweging aan zijn jeugdige medebroeders in de evangeliebediening– van de hervormde predikant H. C. Voorhoeve. In zijn dagen klinkt de klacht over het verzuim van de openbare godsdienstoefening en van onkerkelijkheid al luider. Dat treurig verschijnsel is niet te loochenen, schrijft Voorhoeve. 'Laat ons echter ook over ons zelve klagen. Het onafgebroken staren op de gebreken der gemeente, het gedurig gejammer en geklag over haar bluscht de geestdrift uit, ontnemt ons de zoo noodige frischheid tot den arbeid en verlamt. Laat ons liever vragen: Is de oorzaak van mindere opkomst ook in mijne prediking

¹⁹³ Ibidem, 168

¹⁹⁴ Ibidem, 176

gelegen?’¹⁹⁵ Er zijn verschillende redenen waarom men niet meer naar de kerk gaat, aldus Voorhoeve, maar is het niet vaak omdat men geen voedsel meer krijgt? Daarom is het de ernstige plicht van een prediker om zich voor de klip van de eenzijdigheid te hoeden. Het telkens spreken van de toorn Gods en de eeuwige straf, van hel en verdoemenis getuigt van eenzijdigheid, meent Voorhoeve. ‘Het is of het Evangelie geen andere drangredenen kent dan die schrik en angst aanjagen. Men versta mij wel. De aankondiging van het oordeel Gods, moet in de prediking niet ontbreken, want zij kan den zondaar wakker schudden en heilzame vrees aanjagen. (...) De trekkende liefde des Vaders moet in de prediking op den voorgrond staan; de teekening van den vrede der ziel en van de blijdschap van het leven des christens, de voorstelling van de hoop op de vele woningen in het huis des Vaders zal meer uitwerken dan angstverwekkende en donderende woorden.’¹⁹⁶

Voorhoeve wijst erop dat er leerstellige en zedenkundige leerredenen gehouden moeten worden. De evangelieprediking moet echter ten allen tijde ontdekkend zijn. Het is volgens hem een grote fout dat veel predikers over de mensen heen en niet tot het geweten spreken. Waar het onderscheid tussen schijn en zijn niet meer klinkt, bevordert de prediking zelfmisleiding en valse rust en wordt zij uiteindelijk onvruchtbaar. Een prediker mag niet de verschillen uit het oog verliezen die er onder ongelovige hoorders te vinden zijn- van spot, oppervlakkigheid, vreesachtigheid of onberispelijkheid, maar evenmin mag in de aanspraak van Gods kinderen het ontdekkend element ontbreken: ‘Iedereen dag hebben wij bekeerende, heiligende genade nodig. (...) In de toespraak tot de christenen mag daarom het vermanend en bestraffend woord niet ontbreken en moet er tegen bijzondere gebreken gewaarschuwd worden.’¹⁹⁷

Als voorbeeld van ontdekkend preken wijst Voorhoeve op het werk van Adolf Monod: ‘Men kan onder zulk eene prediking onmogelijk neutraal blijven, maar moet zich voor of tegen haar verklaren. (...) Het ontdekkend preeken is noodzakelijk. De bij die geen engel heeft, maakt geen honing. Maar om ontdekkend te preeken, moet men aan zich zelve ontdekt zijn. Probatum est.’¹⁹⁸

Velen zijn van mening dat op de kansel alle polemieken vermeden moet worden, maar daar is Voorhoeve het niet mee eens: ‘De profeten hebben tegen de winzucht, knevelarij, brooddronkenheid en lichtzinnigheid van Israël gepolemiseerd. Jezus Christus heeft de geestelooze Schriftbeschouwing, de kleingeestige opvatting van den sabbath en de huichelarij der Pharizeën openlijk bestreden. Als de christenen in Galatie het gevaar liepen door het drijven der Joodschgezinde leeraars van het Evangelie der genade af te vallen, schrijft Paulus het scherpe woord: Indien iemand u een evangelie verkondigt buiten hetgeen gij ontvangen hebt, die zij vervloekt! (...) De tweede brief van Petrus en van Judas bevat eene scherpe polemieken tegen de valsche profeten, en Johannes vermaant ons om niet een iegelijken geest te gelooven, maar de geesten te beproeven of zij uit God zijn. (...) Het evangelie is onverdraagzaam tegen dwaling en leugen. Er zijn dwalingen en verkeerdheden in de gemeente, die een verderfelijken invloed hebben, en deze behoort de prediker te bestrijden.’¹⁹⁹

Met instemming citeert Voorhoeve J.J. Doedes die aangeeft niet op de preekstoel te kunnen zwijgen over wat de uitbreiding van het christendom en bloei van de gemeente tegenstaat. Tegelijkertijd mag –met een verwijzing naar de brief aan de gemeente van Laodicea– in de prediking de zalving niet ontbreken, stelt Voorhoeve: er is een combinatie van ernst en tederheid, gestrengheid en liefde, majesteit en vertrouwelijkheid nodig: ‘t Gaat ons bij het lezen van dezen brief als bij een ontzachelijk en straks wegtrekkend onweder op Zwitserland’s schoone bergen. De donder knalt, de bliksem verschrikt mensch en vee, zwarte wolken worden rusteloos voortgestuwd. Maar straks wordt het stil rondom ons, zachte regendroppelen vallen neder, de zon komt achter de donkere wolken tevoorschijn, de lucht wordt blauw en de schuchtere, angstig rondfladderende vogel zingt weer rustig en vroolijk zijn lied.’²⁰⁰

¹⁹⁵ Voorhoeve, *Homiletische gedachten*, 8

¹⁹⁶ Ibidem, 12-13

¹⁹⁷ Ibidem, 17

¹⁹⁸ Ibidem, 18

¹⁹⁹ Ibidem, 20

²⁰⁰ Ibidem, 23

Waardering

Opvallend is dat Voorhoeve zijn homiletische gedachten inzet met de klacht over het verzuim van de kerkdienst en van toenemende onkerkelijkheid. Dat is echter voor hem geen reden om (extra) in te zetten op vermaningen, maar allereerst om zelf in de spiegel te kijken met de vraag of de prediking niet eenzijdig is: alleen de aankondiging van het oordeel Gods is niet voldoende. Sterker, juist het tekenen van de christelijke hoop zal volgens hem meer uitwerken dan angstverwekkende en schrikaanjagende woorden. Daarmee lijkt Voorhoeve een preekwijze te suggereren waarbij *de troost* voor Gods kinderen meer de boventoon moet voeren dan vaak het geval is.

De vraag of en wanneer het noodzakelijk kan zijn om te vermanen vanwege traagheid of toenemende onkerkelijkheid lijkt bij Voorhoeve onder te sneeuwen. Specifieke aandacht voor het tegengaan van een (dreigende) gehoorcrisis is in zijn homiletische gedachten niet aanwezig, al krijgt de noodzaak van ontdekkend en onderscheidend preken daarin wel een prominente plaats: de bij die geen engel heeft, maakt geen honing!

Een belangrijk homiletisch gezichtspunt dat bij Voorhoeve oplicht, is dat de *vermaning* altijd gepaard moet gaan met de *zalving*. In het licht van de brief aan Laodicea in Openbaring wijst hij op de noodzaak van de combinatie van ernst én tederheid, gestrengheid én liefde. Daarmee kleurt hij een belangrijke homiletische notie van Augustinus duidelijker in.

4.2. Plaats van de vermaning in homiletische studies na 1900

4.2.1. T. Hoekstra – Gereformeerde homiletiek (1926)

In het principiële deel van zijn homiletiek gaat T. Hoekstra in op de verschillende namen voor de bediening van het Woord. Daarbij noemt hij als vierde kenmerk παρακαλεῖν: 'Tracht zij op den wil des menschen aan het Woord Gods te leiden, dan krijgt zij een vermanend karakter en wordt παρακαλεῖν genoemd. Luc. 3,18; 2 Cor. 5,20; Tit. 1,9. Ook het vertroostend karakter der prediking wordt door παρακαλεῖν uitgedrukt, 2 Cor. 1,4; waarmee overeenkomt het Hebr. *nicham*, Jes. 40,1, passim.'

Als het gaat om het object van de bediening van het Woord, maakt Hoekstra duidelijk dat dit de gemeente van het nieuwe verbond is, leden van de kerk van Christus. De bediening van het Woord vindt plaats in de vergadering van gelovigen. Hoewel haar grote genade en de rijke gave van de Heilige Geest is geschonken, achten de apostelen het volgens Hoekstra toch nodig haar te vermanen om het Woord van God gehoorzaam te zijn en in de zonde van de gemeente van het Oude Testament niet te vallen. Daarbij verwijst Hoekstra diverse malen naar de Hebreeënen (2,3 en 3,12-19 en 10,26-29 en 12,16-17). Het oordeel over hen, die tegen zoveel licht zondigen, is zwaar, stelt Hoekstra. Hij maakt vervolgens duidelijk dat er onder het volk van het nieuwe verbond mensen zijn die niet naar Gods stem horen; hypocrieten, die met het hart de Heere niet vrezen; oppervlakkigen, bij wie het ware geloof niet wordt gevonden en mensen die bewust van de weg van de Heere afwijken en bij wie langzamerhand het plan rijpt om zich van de kerk los te maken: 'Ten opzichte van alle dezen heeft de dienaar des Woords een roeping. Ook tot hen moet het Woord gebracht worden. Hun moet aangewezen worden, hoe zwaar de zonde is, wanneer een kind des verbonds zijn God verlaat. Tot hen gaan aanhoudend waarschuwingen uit. In de bediening des Woords worden zij op teedere, vaderlijke wijze vermaand om weder te keren. (...) De prediking der bekeering is alzoo in de gemeente des Heeren noodzakelijk.'²⁰¹

In het materiële deel gaat Hoekstra zijdelings op de vermaning in als hij de toepassing vermeldt: 'Vooral in tijden, waarin het zondebewustzijn verzwakt en de liefde tot den eenigen Zaligmaker Jezus bij velen verflauwt (want schuldbesef en liefde tot den Heiland zijn correlata) moet de prediker steeds weer de boetbazuin aan den mond zetten en naast het fluitgespeel des evangelies den klaagtoon der verootmoediging doen hooren.'²⁰²

In tegenstelling tot Hyperius is Hoekstra huiverig om een indeling te geven van verschillende stoffen voor de bediening van het Woord, omdat heel de Schrift nuttig is tot verschillende doeleinden en er

²⁰¹ Hoekstra, *Gereformeerde homiletiek*, 187-188

²⁰² Ibidem, 307-308

volgens Hoekstra van elke Schriftgedachte een werking uitgaat op heel de ziel. Toch ziet hij ook in dat in de ene stof het didactische, in een andere het 'bewegende' en in een derde het 'roerende' element overweegt.²⁰³ Met een verwijzing naar Hebr. 6,1-2 en 5,12 stelt Hoekstra dat de kennis van de gemeente verdiept moet worden, omdat zij bij de eerste beginselen niet mag blijven staan, maar tot de volmaaktheid moet voortvaren. Om die reden acht hij het van belang om didactische stoffen te behandelen. Maar ook protreptische stoffen (met als doel de wil in actie te zetten) mogen niet onbesproken blijven: 'De Heilige Schrift leert ons echter, dat de Heilige Geest zich van de middelen als bestraffing, vermaning, waarschuwing, noodiging, wil bedienen, om de heiligheid des levens te bevorderen, dwalenden van het zondepad af te voeren en onbekeerden tot boetedoening te brengen. De Canones zeggen terecht (III en IV,17) dat door de vermaningen de genade wordt medegedeeld.'²⁰⁴

Waardering

In zijn homiletiek houdt Hoekstra het vermanende en het vertroostende karakter van παρακαλεῖν duidelijk bij elkaar. Met een verwijzing naar de Hebreeën –alhoewel niet naar 6,4-6, maar wel 6,1-2- onderstreept hij dat het nodig is om de gemeente te vermanen het Woord van God te gehoorzamen. Deze noodzaak plaatst hij in het licht van het feit dat het oordeel over degenen die het Evangelie hebben ontvangen, zwaar zal zijn. Ook Hoekstra onderstreept dat er onder het volk van het nieuwe verbond onderscheiden hoorders zijn, waardoor de prediking van de bekering noodzakelijk is en blijft. Juist tot degenen die dreigen af te vallen, wordt de dienaar van het Woord in zijn ogen geroepen *aanhoudend* te waarschuwen, maar wel op een voorzichtige en vaderlijke wijze! Zowel in het principiële als in het materiële deel geeft Hoekstra aandacht aan de plaats van de vermaning in de prediking. Daarbij stelt hij dat juist in tijden waarin het zondebewustzijn verzwakt en de liefde tot Christus verflauwt de boetbazuin niet moet zwijgen. Het tekent de grondigheid van Hoekstra dat hij in zijn homiletiek erop wijst –in het licht van de Hebreeën!- dat de kennis van de gemeente een verdieping behoeft en tot de volmaaktheid moet voortvaren. Met een verwijzing naar de DL maakt hij duidelijk dat God door middel van de vermaningen de genade meedeelt: het is dus niet alleen noodzakelijk, maar ook profijtelijk! Zo maakt ook Hoekstra's homiletiek duidelijk dat in gereformeerde prediking de vermaning een terechte plaats heeft, juist ook in tijden van neergang.

4.2.2. G.D.J. Dingemans – Als hoorder onder de hoorders (1991)

Al direct in het voorwoord van zijn hermeneutische homiletiek geeft G.D.J. Dingemans aan dat er op het gebied van de homiletiek ingrijpende verschuivingen hebben plaatsgevonden, die te maken hebben met de uitdagingen van een geseculariseerde tijd 'waarin 'naar de kerk gaan' en 'preken' geen vanzelfsprekende zaken meer zijn.'²⁰⁵

In zijn boek legt Dingemans het feitelijke uitgangspunt bij de hoorders die naar de kerk komen om er God te ontmoeten. Ondanks de secularisatie gaan zij elke zondag naar de kerk: al die mensen zoeken iets in de kerk. Daarbij komen ze niet om over hun bol geaaid te worden, maar om een perspectief te ontvangen, van waaruit het leven weer mogelijk en zinvol is: 'Bevrijding, kritiek en verandering zijn mogelijk en worden als zinvol ervaren, als mensen het besef hebben, dat ze er in hun leven verder mee kunnen komen.'²⁰⁶

In zijn hermeneutische benadering is het spanningsveld tussen de hoorders en de tekst de primaire homiletische invalshoek. Daarbij zijn er vier 'wijzen' van preken, die Dingemans beschrijft: de preek als kerygma of verkondiging, de preek als didachè of uitleg, de preek als martyrion of getuigenis en de preek als homilia, of interactie/ontmoeting. Daarbij stelt Dingemans dat het geen absolute

²⁰³ Ibidem, 321

²⁰⁴ Ibidem, 335-336

²⁰⁵ Dingemans, *Als hoorder onder de hoorders*, 9

²⁰⁶ Ibidem, 13

onderscheidingen zijn, omdat het mogelijk is dat een homilia overgaat in een persoonlijk getuigenis van de predikant.

In de klassieke benadering van de homiletiek is de preek meestal opgevat als verkondiging van een boodschap uit het verleden die vertaald wordt naar de hoorders van nu, aldus Dingemans. Naast de preek als proclamatie of kerygma heeft er altijd in de kerk grote nadruk gelegen op de preek als onderricht, leer of uitleg. Deze 'leerpreek' heeft een overwegend normatief-belerend karakter, al kan deze eindigen in een hartstochtelijke proclamatie of een persoonsgerichte applicatie. 'Tegenwoordig proberen predikanten, die de 'uitleg' als vorm van preken kiezen, een tekst, de kerkleer of een probleem zo zâkelijk mogelijk uit te leggen, zonder een al te zwaar accent op verkondiging of toepassing, omdat mensen zelf wel kunnen uitmaken wat ze met de aangereikte informatie willen doen.'²⁰⁷

Omdat moderne gesecculariseerde mensen voor zichzelf de relevantie van het geloof willen ontdekken en op een zelfstandige wijze gestalte willen geven aan hun (geloofs-)leven, moet naar Dingemans' opvatting de preek in het raam van de zondagse kerkdienst niet in de eerste plaats als verkondiging, leer, uitleg of getuigenis worden verstaan, maar vooral als dialoog. Westerse hoorders luisteren vandaag de dag uiterst actief en selectief: ze zoeken zelf uit het gehoorde wat hem of haar aanstaat of wat past in het eigen levensontwerp.²⁰⁸

Een preek moet te denken geven, stelt Dingemans. Daarom moet volgens hem de predikant de hoorders helpen om op een eigen en zelfstandige wijze in gesprek te komen met de bronnen van het geloof. Daarbij zijn kerkgangers geen ongelovigen, geen buitenstaanders 'en zeker geen dommeschapen, maar leden van de christelijke gemeente die allen een eigen geschiedenis met God hebben en –soms al vele jaren– in de invloedssfeer van de Geest leven. (...) De preek is vooral een pastoraal gebeuren, dat plaatsvindt in een wisselwerking tussen tekst en hoorder. (...) Kerkgangers zoeken voor zichzelf in preken, wat voor hun leven passend en geschikt is. Ze horen de troost en ook de vermaning; de bemoediging en de kritiek, die ze op dat moment nodig hebben. En misschien worden ook heel wat dingen in 'cognitive dissonance', met rationele afweer, verdrongen!²⁰⁹

Over die afweer zou het juist, weliswaar verhalenderwijs, in de preek moeten gaan, stelt Dingemans. Daarbij is de predikant niet primair in de preek aanwezig als verkondiger of representant van Gods Woord, maar vooral als bemiddelaar en hoorder onder de hoorders. Zo helpt hij zijn hoorders, zodat zij ook zelf 'bevrijding, vergeving, troost, herkenning, vermaningen en opdrachten voor hun leven en handelen kunnen horen en ervaren.'²¹⁰

Het is ondoenlijk en onmogelijk op iedere zondag in één preek alle hoorders, met hun grote onderlinge verschillen, precies daar in het hart te raken, waar ze geraakt zouden moeten worden, erkent Dingemans. Dat kan alleen gebeuren in het persoonlijke pastoraat. Wel zouden predikanten volgens hem 'pluriform moeten preken': ze kunnen zich nu eens op deze groep en dan weer eens op een andere groep richten.²¹¹

Mensen zijn altijd op zoek naar een zekere mate van evenwicht in hun denken en hun emoties, beschrijft Dingemans in het licht van evenwichtstheorieën: we krijgen zoveel informatie binnen, dat we er weerstanden tegen inbouwen: we laten sommige dingen meer tot ons doordringen dan andere; we vergeten snel weer wat we gehoord en gezien hebben, vooral als het ons niet aanstaat. 'We proberen een zeker evenwicht in ons emotionele leven te krijgen door een proces van 'selectie': we horen en bewaren wat we aankunnen en wat we kunnen gebruiken en we proberen te vergeten wat ons stoort.'²¹²

²⁰⁷ Ibidem, 40

²⁰⁸ Ibidem, 42-43

²⁰⁹ Ibidem, 48-49

²¹⁰ Ibidem, 50

²¹¹ Dingemans verwijst hier naar de vier verschillende stadia van James Fowler ('stages of faith') waarin deze aan de hand van ontwikkelingsstadia analyseert op welke wijze het geloof daarin een rol speelt.

²¹² Dingemans, *Als hoorder onder de hoorders*, 56

In de klassieke gereformeerde theologie wordt volgens Dingemans de sociografisch gesproken zo diffuse en diverse groep hoorders in de prediking in de eerste plaats aangesproken als 'zondaren', die slechts kunnen leven van Gods genade. Om de hoorders theologisch beter in het vizier te krijgen, heeft men echter een pneumatologische bezinning nodig, stelt Dingemans. Juist in de pneumatologie wordt de ambivalentie van de situatie, van de inwerking van God op onze weerbarstige werkelijkheid, de werkelijkheid van het vlees, die wordt doorsneden door de werkelijkheid van God, ernstig genomen. 'De ambivalentie van de hoorders wordt weerspiegeld in de worsteling tussen Geest en vlees, tussen Gods Koninkrijk en onze verlangens. Die liggen nu eens in elkaars verlengde, dan weer staan ze haaks op elkaar; soms is de boodschap van het evangelie verzachtende olie voor onze wonden, dan weer een bijtend zuur, dat inwerkt op de harde korsten van onze weerstand en hardnekkigheid.'²¹³

In zijn poging om te komen tot een hermeneutische homiletiek gaat Dingemans in op Gadamer's opvatting dat het gesprek of de dialoog een belangrijk middel is om tot verstaan te komen. De vraag is immers: wat kan de hoorder of lezer nú met de tekst? Daarmee wijst hij op de applicatie- of de relevantievraag. In Gadamer's denken speelt de applicatie of toepassing een grote en misschien zelfs beslissende rol in het interpretatieproces. Oude teksten worden beoordeeld op hun interne dynamiek: helpen ze mij bij de zingeving van mijn leven?

Veel christenen voelen zich in onze wereld steeds meer vreemdelingen en bijwoners, stelt Dingemans. De kerk komt steeds meer aan de rand van de samenleving te staan en heeft weinig of geen invloed meer op de economische en politieke besluitvorming in de wereld. 'Vervreemding en marginalisering zijn kenmerkende gevoelens van zeer veel mensen. De goden van de economie en van de welvaart, de goden van de veiligheid en de gezondheid, de goden van het egoïsme en de zelfverwerkelijking en de goden van het genot en het prestige lijken grotere invloed te hebben dan de God van de Bijbel. Het vuur van de christelijke inspiratie, dat Europa eeuwenlang heeft verwarmd en geïnspireerd, lijkt (tijdelijk?) te zijn uitgedoofd of tot een heel klein vlammetje ineengeschrompeld te zijn. We leven –voor ons gevoel nu meer dan ooit– in de tijd van de verborgen God. (...) Daarom is voor gelovigen vooral de gave van de perseverantia, de volharding, het uithoudingsvermogen, vereist om door de moeilijke tijden heen te komen en de hoop op Gods toekomst wakker te houden.'²¹⁴

Om die reden kunnen volgens Dingemans de profetische prediking van voor de ballingschap, de boodschap van Deuteronomium en die van Johannes de Doper weer volop klinken in onze tijd. Voor de homiletiek zou het zogeheten Exiel-model volgens hem het schema kunnen opleveren van inzicht in de menselijke situatie in het licht van Gods oordeel en van de overwinning van God op het kwaad in onze wereld. In dit model gaat het om de hoop dat God de eindoverwinning behaalt. 'Dat vraagt om volharding. Volharding in het gebed; volharding in het lezen van de Schrift; volharding in het zoeken naar nieuwe woorden die wijs zijn en die winnen. Volharding in het zoeken naar wegen die leiden tot bevrijding en tot tekenen van gerechtigheid en vrede in onze wereld.'²¹⁵

In de preek als communicatiemodel wijst Dingemans op de persoon van de communicator en maakt hij gebruik van een psychologische persoonlijkheidsleer. Transactionele analyse maakt duidelijk dat de reactie van hoorders afhankelijk is van de tonen die de predikant op de kansel laat horen. Predikanten die sterk moraliserend en appellerend spreken, roepen andere reacties op dan degenen die dat niet doen. Moraliserende preken appelleren immers sterk aan de onvolwassenheid van hoorders.²¹⁶

Een en ander hangt samen met de drie typen van redevoeringen die in de klassieke retorica wordt onderscheiden: het juridische en het politieke betoog (met aansporingen die moeten overtuigen en zich daarom op de wil van mensen richt) en de lofrede. Preken krijgen door de vorm van het

²¹³ Ibidem, 65

²¹⁴ Ibidem, 93

²¹⁵ Ibidem, 97

²¹⁶ Ibidem, 157

klassieke betoog iets directiefs, stelt Dingemans. Dat past bij een ambtelijke opvatting van de preek als verkondiging van het Woord Gods, maar is volgens hem toch eenzijdig te noemen, omdat de verhaalvorm daarin moeilijk een plaats kan krijgen. De preek als ontmoetingspunt tussen de hoorders en de tekst, waarbij de hoorders meer ruimte krijgen om hun eigen verhaal in te vullen, vraagt zijns inziens dan ook om andere vormen dan een synthetische preek. ‘Verhalen zetten de zelfwerkzaamheid van de hoorders in gang. Verhalen dwingen mensen veel minder dan een argumentatief betoog.’²¹⁷

In het laatste deel van zijn homiletiek gaat Dingemans in op de praktijk van de preekvoorbereiding. Daarin beschrijft hij zeven mogelijke doelen van een preek – die dikwijls sterk in elkaar verweven zijn binnen één preek: lering, bekering, hulp, oriëntatie, informatie, relatie en troost. Bij ieder doel plaatst Dingemans een bijbehorend middel (retorische opzet van de preek), een type predikant en het beoogd effect. Bij bekering (doel) is dat achtereenvolgens verkondiging (middel), gezant (predikant) en verandering (effect). ‘Elk (theologisch) doel dat men voor ogen heeft bij het maken en houden van een preek, vraagt om een verschillende rol van de predikant, een aangepaste opzet van de preek en zal ook een ander effect hebben op de hoorders.’²¹⁸

Preken hebben bijna altijd een cognitieve, een evocatieve en appellerende inslag, stelt Dingemans. Ook staat in veel preken de directe hulp aan de hoorders centraal. Men kan het doel van preken ook zien in het licht van de oriëntatie en persoonlijke ontwikkeling van gemeenteleden. Mensen willen zich echter niet graag vanaf de kansel laten beleren of laten leiden, signaleert Dingemans. Wel wil men geïnspireerd worden, zodat ze het gevoel hebben zelf de weg te kunnen vinden die ze verder willen gaan. Tenslotte hebben veel preken ook een troostend effect: als startblok voor een ander leven.²¹⁹

Waardering

De homiletische bezinning van Dingemans is duidelijk gestempeld door de tijd waarin deze is geschreven: een tijd van kerkelijke neergang en secularisatie. Bij een analyse van zijn opvattingen over de plaats van de vermaning in de prediking moet dan ook voor alle dingen worden meegenomen dat zijn homiletische visie weliswaar principiële uitgangspunten heeft, maar deze ook direct zijn meegekleurd door de context. Dat maakt zijn homiletiek tijdgebonden. Dat hoeft ook geen verwondering te wekken, aangezien hij in de homiletiek zelf het feitelijke uitgangspunt legt bij de hoorders. En de hoorders van de 21^e eeuw leven in een andere cultuur en maatschappij (zie hoofdstuk 5) dan die in de 17^e eeuw.

De vraag is wel wat juist in het licht van die homiletische ommezwaai de remedie is die Dingemans aanwijst voor de neerwaartse kerkelijke spiraal. In dat opzicht lijkt Dingemans steeds op twee gedachten te hinken: enerzijds komen de mensen niet naar de kerk om over hun bol geaaid te worden – en is kritiek en vermaan dus niet uitgesloten – anderzijds wil de hoorder zich niet vanaf de kansel laten leiden. Zo bezien lijkt een vermaning niet veel kans van slagen meer te hebben. Deze gedachte wordt versterkt, doordat Dingemans duidelijk één bepaalde type hoorder neerzet – iets wat hij in een ander opzicht juist de klassieke gereformeerde theologie verwijt: hij/zij is geen ongelovige, geen buitenstaander, maar een lid van de christelijke gemeente met een eigen geschiedenis met God. De hoorder is in zijn ogen ook geen dom schaap, maar is dat niet al te positief geduid?

De hoorder is volgens Dingemans ook wars van moralistische prediking en als hij/zij ergens een hekel aan heeft, is het om als een (geestelijk) onvolwassene te worden aangesproken.

Wat dat betreft zet juist Hebr. 5,11-14 en de vermaning die daarop klinkt in 6,4-6 Dingemans’ inzet onder hoogspanning. Deze spanning wordt niet verminderd door een aantal andere voor Dingemans belangrijke noties c.q. uitgangspunten, die de voedingsbodem voor vermaningen infecteren: moderne geseculariseerde mensen willen voor zichzelf de relevantie van het geloof ontdekken, de

²¹⁷ Ibidem, 165

²¹⁸ Ibidem, 193

²¹⁹ Ibidem, 195

prediking moet vooral als dialoog worden beschouwd en dient pastoraal te zijn ingekleurd: de troost gaat bij Dingemans aan de vermaning vooraf.

Helemaal geen vermaning meer? Die conclusie wil Dingemans toch niet trekken: soms is de boodschap van het Evangelie verzachtende olie voor de wonden, maar een andere keer dan toch een bijtend zuur, dat inwerkt op de harde korsten van onze weerstand en hardnekkigheid. Juist met deze beeldspraak kan weer ruimte worden gecreëerd voor de vermaning in de prediking.

Ondertussen brengt Dingemans wel in kaart hoe het kan komen als er in de prediking minder ruimte wordt geboden aan de vermaning. Dingemans beschrijft namelijk hoe in de klassieke benadering van de homiletiek de preek meestal wordt opgevat als verkondiging van een boodschap. Waar die visie centraal staat, komt er vanzelf ruimte voor een zekere normatief-belerende vermaning, zeker als die wordt gekoppeld aan een hartstochtelijke proclamatie en een persoonsgerichte applicatie.

Toch ziet Dingemans zelf de ambtelijke opvatting van de preek als verkondiging van het Woord Gods als eenzijdig, omdat de verhaalvorm daarin moeilijk een plaats kan krijgen. Het is echter de vraag of hij met zijn voorkeur voor die narratieve prediking voldoende onder ogen ziet wat dat voor gevolgen kan hebben voor de plaats van de vermaning in de prediking.

Tegelijkertijd biedt Dingemans' visie een aantal homiletische bouwstenen die niet zomaar veronachtzaamd kunnen worden. Zijn weergave van de 'cognitive dissonance' bij de hoorders geldt immers ook daar waar de preek als verkondiging, proclamatie of kerygma wordt gezien.

Ook de door hem genoemde evenwichtstheorieën en de psychologische persoonlijkheidsleer kunnen bijdragen aan een goede visie op de plaats en wijze van de vermaning in de preek. Dat geldt ook wanneer Dingemans wijst op de persoon van de communicator: de schrijver aan de Hebrreeën kende degenen aan wie hij schreef: hij vermaande geen onbekenden!

Het is opvallend dat Dingemans in zijn homiletische bezinning –in tegenstelling tot Hoekstra– nauwelijks aandacht besteedt aan de Hebrreeën. De vraag is of dat geen gemiste kans is, juist in het licht van Dingemans' beschrijving dat we voor ons gevoel in een tijd leven van de verborgen God, waarin het voor gelovigen vooral aankomt op de gave van de perseverantia, de volharding. Dat is iets wat juist in de Hebrreeën wordt beklemtoond. Vanwege de noodzakelijke gave van de volharding kan volgens Dingemans de profetische prediking van voor de ballingschap, de boodschap van Deuteronomium en die van Johannes de Doper weer volop klinken in onze tijd. Maar zou dat niet minder gezegd kunnen worden van de vermaningen in de Hebrreeën? Dat zou bovendien een verrijking betekenen voor Dingemans' invulling van het zogeheten Exiel-model. In dat model gaat het om de hoop dat God de eindoverwinning behaalt. Dat vraagt volgens Dingemans om volharding. Zou in dat opzicht niet juist de inhoud en het doel van de Hebrreeën (zie hoofdstuk 2) de richting kunnen wijzen op welke wijze die volharding kan worden ontvangen?

4.2.3. K. de Ruijter – *Horen naar de stem van God* (2013)

Met *Horen naar de stem van God* is in 2013 na jaren een nieuw handboek voor de preek verschenen. De Ruijter wil daarin een eigentijdse doordenking van de preek in het kader van de zondagse kerkdienst bieden. In de preekleer wil hij zich niet beperken tot wat er in het preekproces zelf gebeurt, maar gaat hij uitgebreid in op de vraag wat de preek is. Daarbij is zijn uitgangspunt dat het in de kern gaat om luisteren naar wat God te zeggen heeft. Een belangrijke kern in zijn homiletiek is het pleidooi om Bijbel en preek te zien als script voor het leven met God.

Specifiek toegepast op het dogma van de triniteit benadrukt De Ruijter in navolging van O. Noordmans dat dit voor de preek betekent dat de stem van de levende God er in moet doorklinken. Zo komt De Ruijter tot het formuleren van een aantal statements wat hij als de belangrijkste winst van een trinitarische doordenking van de homiletiek ziet: preken als meebewegen met God en preken als persoonlijke omgang met God.²²⁰ Het is daarbij Gods stem als het verhaal van redding en

²²⁰ De Ruijter, *Horen naar de stem van God*, 63

oordeel op een betrouwbare manier in de preek wordt verteld. Wil de stem van God echt geautoriseerd klinken, dan moet dat verbonden zijn met de Schrift.²²¹

Voor de Ruijter is het *sola Scriptura* en het *tota Scriptura* een duidelijk uitgangspunt en vooronderstelling. Daarbij is het ook voor hem duidelijk dat er een grote verscheidenheid aan literaire genres en vertelperspectieven binnen de Schrift zijn. Het gezaghebbende verhaal dat Gods handelen door de eeuwen heen communiceert zal moeten doorklinken in de preek.²²²

In het zevende hoofdstuk gaat De Ruijter in op de vraag wat een preek is. Daarbij geeft hij aandacht aan de strijdvraag sinds de zestiger jaren van de vorige eeuw vanwege de homiletische wending van de tekst naar de hoorders. Een hoofdlijn in de homiletische discussie is sindsdien het onderscheid tussen tekstgerichte (expository preaching, preek opgevat als explicatie en applicatie) en hoordergerichte preekvisies. De Ruijter wil niet kiezen tussen deze twee visies in het licht van de trias homiletica: tekst-prediker-hoorder: 'Als het preekproces werkelijk bepaald wordt door de homiletische drieslag is het absoluut noodzakelijk alle drie factoren een eigen constitutieve plaats in de preekvisie toe te kennen. Daarmee zijn dus alle drie factoren criterium voor de boodschap geworden.'²²³

Nu ontdek je als prediker niet alleen dat mensen door de prediking tot geloof komen, maar ook dat ze de boodschap soms naast zich neerleggen, stelt De Ruijter. Soms zijn er volgens hem verklaringen te vermoeden of zelfs te vinden op intermenselijk of communicatief niveau. Feit blijft echter dat in Gods geschenk van de Bijbel aan de gemeente van alle tijden metterdaad alle hoorders gericht betrokken zijn: 'die betrokkenheid laat onverlet dat de hoorders van vandaag de stem van God beluisteren in een naar de toekomst open situatie. (...) Preken zijn niet bij voorbaat alleen maar bevestiging van wat mensen graag horen. Ze kunnen ook vervreemdend werken en inspelen op de ambivalentie van de hoorders. Soms zijn preken een schuurmiddel voor de ziel, een weerstand voor de eigen gedachten, een uitdaging voor leven en handelen.'²²⁴

Wie zich van het intentionele gebeuren van het preken bewust is, zal zijn manier van communiceren daar op afstemmen, meent De Ruijter. 'Daar hoort ook een concrete doelstelling bij waarin de prediker zich rekenschap geeft van wat hij precies wil bereiken.'²²⁵ Bijbels gezien is volgens De Ruijter het doel van de prediking dat hoorders geloven in Christus en hun leven geven aan Hem. Maar niet alle hoorders zullen dat doen. Daarmee is de prediking enerzijds die heerlijke geur die leven schenkt, tegelijkertijd is het een onaangename geur die tot de dood leidt: 'In de preekpraktijk bespeurt misschien elke prediker in het contact met de hoorders wel iets van die dubbele werking. (...) Wanneer de prediking *buitensluit* is dat gegeven met het exclusieve karakter van het evangelie: alleen in Christus is behoud.'²²⁶

Prediking van Gods oordeel is volgens De Ruijter naar bijbels inzicht niet bedoeld om de voltrekking van dat oordeel rechtstreeks geadresseerd aan te zeggen, maar om de realiteit van dat oordeel te tekenen voor degenen die zich niet bekeren tot Christus. Om doelgerichte communicatie in de preek te verwezenlijken is het nodig om binnen het preekproces ruimte maken voor het formuleren van een doelstelling, stelt De Ruijter. Hij schetst het pleidooi voor doelgericht preken van Jay Adams, die als doel van de preek opbouw, troost en bemoediging noemt, en als doel van de Bijbel de eer van God. Subdoelen zijn ontleend aan 2 Tim. 3,15-17: onderrichten, dwalingen weerleggen en opvoeden tot een goed leven. Adams beveelt aan om deze doelen per bijbelboek concreet te formuleren.²²⁷ Volgens De Ruijter blijkt impliciet hoe het zelfbeeld van de prediker een sturende factor is voor de doelstellingen van de preek. Een prediker die zichzelf vooral ziet als pastor zal volgens hem andere

²²¹ Ibidem, 94

²²² Ibidem, 118

²²³ Ibidem, 151

²²⁴ Ibidem, 166

²²⁵ Ibidem, 177

²²⁶ Ibidem, 180

²²⁷ Zie daarvoor Jay Adams, *Preaching with Purpose. The Urgent Task of Homiletics*. (Grand Rapids: Zondervan 1986)

intenties met een preek hebben dan degene die de rol van leraar of heraut meer passend vindt. In een voetnoot wijst De Ruijter dan op de onderscheiden metaforen van heraut, pastor, verteller en getuige, die gekoppeld worden aan de klassieke preekmodellen van *didachè*, *kerygma*, *narratio* en *martyria*. Om zijn eigen voorkeur duidelijk neer te kunnen zetten, werkt De Ruijter alleen de metafoor van de getuige uit, al maakt hij duidelijk dat een basiskeus voor het preekmodel wordt geïnspireerd door de theologische visie van de predikant.²²⁸

In het laatste hoofdstuk beschrijft De Ruijter de ordening in de preek. Daar wijst hij er op dat vorm en inhoud ergens in de preek in elkaar overgaan, zonder dat dit punt altijd exact aan te wijzen is. In een voetnoot verwijst hij naar Jes. 1,2-9 waar door het gebruik van specifieke beelden en het bijzondere taaleigen een confronterende sfeer wordt opgeroepen, die niet alleen dienstbaar is aan de verkondigde inhoud –de prediking van het oordeel, maar er eigenlijk zelfs deel van uitmaakt: ‘Een prediker die dit gedeelte als tekst kiest kan de hier gehanteerde vorm nauwelijks negeren zonder schade te doen aan de inhoud van de profetie.’²²⁹

De homiletische drieslag vervult volgens De Ruijter een bruikbare zoekfunctie bij het bepalen van de uiteindelijk preekvorm. De tekst zelf is daarbij volgens hem uiteraard een eerste gegeven met een specifieke vorm en structuur. ‘De diversiteit in tekstgenres laat zien dat de bijbelschrijvers zelf ook over een spectrum aan uitdrukkingmogelijkheden beschikten en die metterdaad wisten aan te wenden.’²³⁰

In het licht van de crisis waarin de preek is beland, wijst De Ruijter op de zogeheten *moves*-methode waarmee Buttrick die crisis heeft willen bezweren. Het is volgens De Ruijter echter de achilleshiel van dat concept dat hij slechts achteraf tot een theologie van de preek komt en het theologisch primaat van de Schrift daarbij niet honoreert. Tegelijkertijd ziet De Ruijter toch waarde in deze methode om die in de praktijk te beproeven op haar bruikbaarheid, vanuit de wetenschap dat de Geest mensen wel wil inschakelen, maar niet van hen afhankelijk is.²³¹

Waardering

De hoorders niet verliezen en tegelijkertijd het Woord niet achter de horizon laten verdwijnen, zodat de prediking een al te subjectief praatje wordt. Dat is de opgave waar De Ruijter zich voor gesteld ziet. Daarbij is zijn uitgangspunt dat het in de kern gaat om luisteren naar wat God te zeggen heeft. Zo ziet hij Bijbel en preek als een script voor het leven met God. De vraag aan De Ruijter is in hoeverre de vermaning in dat script een plaats heeft. In zijn homiletische bezinning komt dat nauwelijks aan de orde. Of bedoelt hij de vermaning als hij preken een schuurmiddel voor de ziel noemt?

Uitgaande van zijn twee uitgangspunten *sola Scriptura* en *tota Scriptura*, in combinatie met zijn stelling dat er een grote verscheidenheid aan tekstgenres en perspectieven binnen de Schrift zijn, sluit dat bovendien in elk geval niet categorisch de weg naar een vermaning af.

Hoe De Ruijter de plaats van de vermaning in het geheel van de prediking ziet, maakt hij niet duidelijk.

Verder valt op dat in het kader van zijn pleidooi voor doelgericht preken De Ruijter eigenlijk alleen spreekt in positieve zin: het doel van de preek is opbouw, troost en bemoediging. Maar hoe wordt dat bereikt? Ook dat blijft onduidelijk.

Een prediker die zichzelf vooral ziet als pastor zal volgens De Ruijter andere intenties met een preek hebben dan degene die de rol van leraar of heraut meer passend vindt. Uiteraard zijn er tussen predikanten onderlinge verschillen in gave en aanleg. Maar zijn de vermaningen in Hebreeën afhankelijk geweest van een bepaalde overheersende rol van de schrijver aan de Hebreeën, of was het noodzakelijk om te vermanen?

²²⁸ De Ruijter, *Horen naar de stem van God*, 184.196

²²⁹ Ibidem, 194

²³⁰ Ibidem, 196-197

²³¹ Ibidem, 202-203

In het licht van de crisis waarin de preek is beland, wijst De Ruijter met name op de zogeheten moves-methode van Buttrick. De vraag is echter of niet allereerst in de Schrift zelf –denk bijvoorbeeld aan de Hebreeën– gezocht moet worden naar een uitweg uit de gehoorcrisis.

4.2.4. B. de Leede en C. Stark – Ontvouwen

In *Ontvouwen* beschrijven De Leede en Stark het proces van preekvoorbereiding. Elke fase belichten ze daarbij vanuit vier dimensies: de culturele context, de theologie, de spiritualiteit van de prediker en de praktijk van het preken. De auteurs zeggen de kracht van de protestantse prediking met name te zien in de openheid naar de cultuur en in de verwachting die er is van het delen van goede woorden van God.

Volgens de auteurs bepaalt de context mede hoe een specifieke tekst bij een specifieke hoorder overkomt. In verschillende contexten ontstaan verschillende soorten prediking. Daarbij wijzen De Leede en Stark op het gebruik van de verschillende werkwoorden in het Nieuwe Testament, waardoor vanouds vijf typen van prediking worden onderscheiden.

De auteurs kiezen voor *de getuige* als overkoepelend beeld voor de prediker, die derhalve geroepen is om te getuigen van de opgestane Christus. ‘Deze rol als getuige blijft de grondtoon, ook als de prediker een breder homiletisch repertoire inzet, zoals verwoord in aanvullende –op bijbelse prediking gefungeerde– metaforen.’²³²

Na het beschrijven van de prediking als kerygma (heraut), als homilie (gesprekspartner), als didachè (leraar) en als marturia (getuige), noemen Ter Leede en Stark de prediking als paraklesis (pastor/profeet), dat zowel vertroosting als vermaning inhoudt: ‘het gaat om bemoediging en troost, maar ook om waarschuwing. De paraklesis functioneert als een pastoraal bewogen oproep waarbij levenspraktijk en ethiek een belangrijke rol spelen.’²³³

Bij elk van de vijf genoemde typen past een dominante rol van de prediker, stellen Ter Leede en Stark. Het type preek bepaalt daarbij de positie van de prediker, maar het omgekeerde is ook waar, geven de auteurs aan: ‘vanuit bepaalde rollen oriënteer je je ook anders. En bepaalde rollen passen jou als prediker meer dan de andere. Iedere prediker heeft voorkeur voor een bepaalde rol, samenhangend met zijn of haar persoonlijkheid. Het ligt voor de hand dat het tot de homiletische professionaliteit behoort om in verschillende rollen het Woord van God authentiek te kunnen vertolken.’²³⁴

Wie bijvoorbeeld vooral gefocust is op harmonie, loopt volgens Ter Leede en Stark het gevaar om het geding van de Bijbeltekst of dat met de hoorder niet aan te gaan. ‘In de paraklesis en de parenese is de prediker de pastor en de leraar, en in de vermaning soms ook de profeet, maar vooral ook de persoonlijke getuige, die eventueel zichzelf als voorbeeld stelt.’²³⁵

De wisselwerking tussen prediker, tekst én hoorders zijn voor de twee auteurs bepalend of de preek een verkondigend karakter zal hebben en gehoord zal worden als een goede boodschap van bevrijding en vrij spraak, of dat de preek meer een ontdekkende en confronterende inhoud zal hebben en bedoeld is als een profetische aanklacht. Zal de ene keer een krachtig appel klinken, de andere keer volgt er een apologetische onderwijzing of worden er aanzetten tot actie gegeven. Wel moet altijd in ogeschouw worden genomen dat hoorders naar de kerk gaan om hun geloof te actualiseren, terwijl ze in een wereld leven waarin verder weinig van en over God wordt gesproken. Die actualisering heeft een affirmatieve (bevestigend en troostend) kant en een kritische (vermanend en confronterend) kant, vanwege de dubbele gerichtheid van het geloof en van de hoorder op het eschaton en het hier en nu. Wil het tot de actualisering van het geloof komen, dan moet een hoorder ontvankelijk zijn om te horen, aandacht en concentratie hebben bij het horen en de

²³² Ter Leede en Stark, *Ontvouwen*, 69

²³³ Ibidem, 70

²³⁴ Ibidem, 90

²³⁵ Ibidem, 92

relevantie ervaren tijdens het horen. 'Wij beogen dat de hoorder ontroerd, geraakt, vermaand, geschokt, uit zijn of haar evenwicht gebracht, of vertroost wordt.'²³⁶

Verschillende genres in de Bijbel (profetische teksten, wijsheidsteksten, verhalende teksten, teksten uit de zendbrieven) vragen om verschillende typen preken en beogen verschillende uitwerkingen, zo betogen De Leede en Stark. Om die reden is het volgens hen van belang dat predikers in de voorbereiding nadenken over preekdoel of –functie en daarin ook de diversiteit zoeken en waarderen.

De Leede en Stark onderscheiden vier mogelijke doelen: prediking als heilsbemiddeling (preek gezien als kerygma), als inwijding (preek gezien als homilie), als geloofsonderricht (didactische functie van de preek) en als geloofsverantwoording (apologetische prediking).

In de prediking als heilsbemiddeling moet de uitwerking zijn dat de hoorder in de ruimte van het heil wordt geplaatst, al kan de uitwerking ook juist het tegenovergestelde zijn: de hoorder komt in de engte van zijn nood, schuld, besef van traagheid en ongelooft. Het Woord spreekt dan niet alleen van vergeving en verzoening, maar ook van aanklacht en oproep tot omkeer.²³⁷

In de geschiedenis van de kerk en haar prediking blijkt volgens de auteurs van *Ontvouwen* de kritiek van Nietzsche en Kierkegaard steeds opnieuw dat als de kerk voor haar boodschap aansluiting zoekt bij de hoorder en diens behoefte, het christendom tandoeloo wordt: er klinkt een ongevaarlijk evangelie en de prediking bevestigt het bestaande. Zo gaat het fout wanneer de kerk en de cultuur te dicht op elkaar zitten of te veel verstrengeld zijn en zowel de prediker als de hoorders vergeten dat ze vreemdelingen op aarde zijn.

Ook gaat het volgens De Leede en Stark fout wanneer de kerk doel in zichzelf wordt of wanneer de aansluiting bij de levens- en geloofsvragen van de hoorders resulteert in een kritiekloze aansluiting bij en inspelen op de behoeften en verlangens van de hoorders. 'Die aansluiting bij de hoorder is een noodzakelijke consequentie van de wending naar het subject in onze cultuur. Maar Nietzsche en Kierkegaard wijzen op de relatie tussen een ongevaarlijk evangelie en het inspelen op het verlangen naar troost, welbevinden, rust, in één woord: 'lust'.²³⁸

De kritische vraag die De Leede en Stark stellen is of veel postmoderne predikers in onze eeuw met zijn nadruk op identiteit, individualiteit en authenticiteit niet te argeloos aansluiting zoeken bij het religieuze verlangen naar zin, met het gevaar dat de prediking daarmee onkritisch wordt en slechts bevestigend werkt op wat men graag wil horen.

Tenslotte gaan De Leede en Stark in op het preken in tijden van sprakeloosheid: voor velen in onze tijd is de Bijbel onbekend, vreemd en bizar. Dat doet iets met hoorders en met de prediker. De meest existentiële sprakeloosheid is daarbij de aanvechting van de contactloosheid, dat gevoel dat de verbinding met God verbroken is en Hij onbereikbaar is geworden. In de omgang met die sprakeloosheid wijzen De Leede en Stark op zeven aspecten, waaronder het lijden aan de kerk, het Godsvertrouwen en het ambtsbewustzijn. Een ander aspect is het durven duiden van de tekenen van de tijd. 'Hebben wij het geloof verlaten, of gaat het dieper: heeft het geloof ons verlaten? We moeten durven duiden wat er gaande is, zonder te oordelen. Het gaat er zeker niet om grote woorden te gebruiken, alsof wij de tijd wel even zullen duiden en Gods handelen daaruit kunnen aflezen. Dat is het risico van het gebruik van klassieke termen als zonde, afval en oordeel in dit verband.'²³⁹

²³⁶ Ibidem, 112

²³⁷ Ibidem, 120-121

²³⁸ Ibidem, 130

²³⁹ Ibidem, 287

Waardering

Evenals Dingemans gaan De Leede en Stark uitgebreid in op het gebruik van de verschillende werkwoorden in het Nieuwe Testament, op grond waarvan vanouds in de homiletiek vijf typen van prediking worden onderscheiden: heraut, herder, leermeester, getuige en hoorder. Daarbij functioneert in hun ogen de prediking als heilsbemiddeling, inwijding, geloofsonderricht en geloofsverantwoording.

De beide auteurs benadrukken terecht dat de prediking als paraklesis vertroosting én vermaning inhoudt, dat als een pastoraal bewogen oproep functioneert. Daarbij koppelen zij de invulling van de paraklesis vooral aan de rol van *pastor en profeet*. De vraag is dan wel in hoeverre hun eigen voorkeur voor de rol *als getuige* een risico vormt dat in de praktijk de *paraklesis* niet of op een andere wijze zal worden ingevuld. Vraagt een periode met een gehoorcrisis ook steeds om alle genoemde rollen, of zou het kunnen zijn dat dan een bepaalde rol meer accent zou moeten krijgen? Desalniettemin zijn de opmerkingen van De Leede en Stark met betrekking tot *de persoonlijkheid* van de prediker waardevol met het oog op de plaats van de vermaning in de prediking. Het is goed om dat aspect niet uit het oog te verliezen. Daarbij beklemtonen de auteurs terecht dat het tot de homiletische professionaliteit behoort om in verschillende ‘rollen’ het Woord van God authentiek te kunnen vertolken. Het is echter wel van belang te blijven onderstrepen dat de persoonlijke focus van de prediker geen afbreuk mag doen aan het *tota Scriptura*. Daarom blijft het de vraag, niet in het minst in het licht van de Hebreëen, of de persoonlijke voorkeur voor een bepaalde ‘rol’ door de beide auteurs niet al te gemakkelijk wordt geaccepteerd.

Volgens hen is de wisselwerking tussen prediker, tekst en hoorders bepalend of de preek een verkondigend karakter heeft, of dat de preek meer een ontdekkende en confronterende inhoud zal hebben en bedoeld is als een profetische aanklacht. Ook dit roept de vraag op wat dit betekent voor de prediking als in die wisselwerking het zwaartepunt vandaag de dag vooral bij de hoorders komt te liggen –die in de huidige context ook niet direct lijken te wachten op het ontvangen van vermaningen? Zou de prediking zo niet juist in een vicieuze cirkel terecht kunnen komen waarin de gehoorcrisis niet zozeer wordt tegengegaan, maar juist verscherpt en de hoorders het vervolgens nog meer voor het zeggen krijgen? Wijzen juist de vermaningen in Hebreëen niet een andere homiletische weg?

De Leede en Stark beklemtonen terecht de spanning waarin de hoorders zich in deze tijd bevinden: ze leven in een wereld waarin verder weinig van en over God wordt gesproken. Om die reden heeft de prediking in hun ogen tot taak het geloof te actualiseren: zowel affirmatief als kritisch. Het is de verdienste van de beide auteurs dat ze op deze wijze binnen de huidige kerkelijke context de beide kanten van de paraklesis in de homiletiek met elkaar in evenwicht weten te houden.

Op verrassende wijze weten De Leede en Stark daarbij zowel Nietzsche als Kierkegaard in te zetten om te wijzen op de consequenties van een tandeloos christendom. Zouden De Leede en Stark hun kritische vragen aan postmoderne predikers die argeloos aansluiting zoeken bij het verlangen van de hoorders niet verder kunnen aanscherpen door te verwijzen naar de inhoud van de vermaningen als die in Hebr. 6,4-6? Het gevaar dat de prediking daarmee onkritisch wordt en slechts bevestigend werkt op wat men graag wil horen, verdwijnt dan direct naar de achtergrond.

4.3. Opbrengsten

In dit hoofdstuk staat de vraag centraal in hoeverre in de homiletiek aandacht wordt gegeven aan de betekenis van de vermaning in de prediking en of daarin ook de waarschuwing tot afval doorklinkt. Rekening houdend met de beperking van dit onderzoek naar homiletische studies kan de voorzichtige conclusie worden getrokken dat er in ieder geval een groot verschil zit in welke mate er wordt ingegaan op de plaats en functie van vermaningen. Wordt er in de theologie verschillend gedacht over het doel en de inhoud van de verschillende vermaningen, in de materiële, fundamentele en formele homiletiek neemt de bezinning op de vermaning als zodanig in veel gevallen een bescheiden plaats in.

Bij Augustinus is dat al zichtbaar. Wel wijst hij op de vermaning in 1 Tim. 1, waarbij hij liefde als het doel van en het geheim achter alle vermaning ziet. Het is om deze reden niet voor niets dat hij het

Latijnse equivalent voor vermaning gebruikt als programmatische openingszin van *De doctrina christiana*. Tegelijkertijd besteedt hij inhoudelijk veel meer aandacht aan de wijze van spreken (stijl) als zodanig.

Bij Hoornbeeck ligt dat enkele eeuwen later duidelijk anders. Op meerdere plaatsen in zijn homiletiek benadrukt hij de noodzaak van vermaningen. Daarbij maakt hij zelfs een duidelijke onderverdeling in die van de aansporing, weerhouding, berisping en vertroosting. Het is voor Hoornbeeck van belang dat de juiste vermaning klinkt op het juiste moment. Opvallend is verder dat Hoornbeeck als een van de weinigen veelvuldig verwijst naar de Hebreeën, hoewel hij daarbij geen aandacht besteedt aan de specifieke vermaning van 6,4-6. Tenslotte valt bij Hoornbeeck op dat hij als enige zwart op wit benadrukt dat de vermaning in de prediking niet afhankelijk is van de persoonlijke voorkeur van de prediker of de verlangens van de hoorders, maar dat het een Goddelijke roeping en derhalve een heilige plicht is om in de prediking de vermaning te laten klinken.

Dit laatste is zeker niet afwezig bij de hervormde predikant Voorhoeve, al lijkt hij meer dan Hoornbeeck beducht voor een preek waarin het vermanende karakter een prominente plaats inneemt. Toch probeert ook hij de beide aspecten van de paraklesis bij elkaar houden: vermaning én vertroosting. Dat is een homiletische lijn die ook later blijft doorklinken: niet alleen in die van Hoekstra, maar ook bijvoorbeeld in de bijdrage van De Leede en Stark.

In navolging van Hoornbeeck is Voorhoeve niet bang om te wijzen op de noodzaak van het onderscheidende en het ontdekkende element in de prediking, zodat het vermanende en het bestraffende woord daarin een vaste plaats houdt.

In zijn bezinning gaat Hoekstra specifiek in op de prediking tot degenen die dreigen *af te vallen*, een notie die tot dan toe in de homiletiek weinig aandacht krijgt en ook daarna weer naar de achtergrond lijkt te verschuiven. Volgens Hoekstra wordt een prediker geroepen mogelijke afvalligen aanhoudend te vermanen, zij het op een voorzichtige en vaderlijke wijze. Hierin zien we duidelijk dat Hoekstra het vermanende en vertroostende aspect van παρακαλεῖν niet tegenover elkaar wil uitspelen.

Dat Hoekstra –evenals Hoornbeeck– in zijn homiletische bezinning veel verwijst naar de Hebreeën, zal er mogelijk toe hebben bijgedragen dat hij –veel duidelijker dan anderen– wijst op de noodzaak dat gelovigen tot de volmaaktheid moeten voortvaren. De *vermaning* daartoe is voor Hoekstra niet alleen noodzakelijk (evenals Hoornbeeck al stelde), maar volgens Hoekstra ook profijtelijk. Deze dubbele notie, gesteld in het licht van een tijd van geestelijke neergang, lijkt na Hoekstra weer naar de achtergrond te verdwijnen.

Dat is in zoverre opvallend, omdat de homiletische bezinning van Dingemans juist gestempeld is door de actualiteit: een periode van kerkelijke neergang en secularisatie. Dingemans zet echter radicaal anders in dan genoemde voorgangers, door het feitelijke uitgangspunt voor de prediking te leggen bij de hoorders. Hij neemt daarmee afscheid van de klassieke visie waarin de ambtelijke opvatting van de preek centraal staat en de preek wordt gezien als verkondiging van het Woord Gods. Dit betekent bij Dingemans niet dat de vermaning direct helemaal uit beeld raakt. Wel leidt zijn theologische en sociaalwetenschappelijke bezinning ertoe dat de vermaning minder aandacht krijgt, anders gezegd: bij Dingemans gaat de troost aan de vermaning vooraf en heeft hij die orde dus omgedraaid ten opzichte van zijn voorgangers.

Bij Dingemans krijgt daarentegen het aspect van de *volharding* wel meer aandacht dan bij zijn voorgangers. Alleen gaat hij voor de wijze waarop dat gestalte moet krijgen door middel van de prediking opvallend genoeg niet te rade bij de Hebreeën, maar werkt hij dit uit aan de hand van het Exielmodel. Zou verwerking van de homiletische noties van Hoornbeeck en Hoekstra met betrekking tot de vermaning het Exielmodel niet een diepere Schriftuurlijke basis geven?

In de homiletische bezinning van De Ruijter lijkt de vermaning verder uit zicht te raken. De vermaning krijgt bij hem geen uitgewerkte plaats. Hoogstens noemt hij het zijdelings, als hij beeldend spreekt over preken als een schuurmiddel voor de ziel. In zijn pleidooi voor doelgericht preken klinken vooral de noties van opbouw, troost en bemoediging. Waar Hoornbeeck en Hoekstra vermaning en troost

na elkaar plaatsen, Dingemans die orde omdraait, komt bij De Ruijter zozeer de nadruk op troost te liggen, dat de vermaning nauwelijks meer in beeld lijkt te komen.

Bij De Leede en Stark keren de noties (en de orde) van Dingemans weer terug: volgens beide auteurs moet de prediking als paraklesis vertroosting én vermaning inhouden. Evenmin als Dingemans en De Ruijter zoeken zij daarvoor argumentatie te ontlenuen aan de hand van de Hebreëen. Wel kleuren zij de invulling van de paraklesis vooral aan de rol van prediker als getuige, in plaats van de meer klassieke rollen als heraut, pastor en profeet.

Daarmee is het de verdienste van De Leede en Stark dat de vermaning ook in een andere dan de klassieke rol van de prediker een plaats krijgt in de prediking. Hun homiletische bezinning wordt daarbij duidelijk gekleurd door de beduchtheid voor een tandeloos christendom met een onkritische prediking dat vooral aansluiting zoekt bij *het verlangen* van de hoorders.

De Leede en Stark lijken echter niet helemaal te ontkomen aan een zekere vrijblijvendheid in de keuze van predikers voor een vermanende prediking door hun inzet op de professionaliteit en persoonlijkheid van de prediker, in plaats van op de Bijbelse noodzaak (Hornbeeck) of de noodzaak en het nut (Hoekstra).

Toch maakt de homiletische bijdrage van De Leede en Stark duidelijk dat de vermanende aansporing in de prediking niet compleet uit beeld is geraakt. Wel is er nauwelijks aandacht voor de plaats van de vermaning in het licht van dreigende (geloofs)afval.

In het kader van een gehoorcrisis en secularisatie is dat niet alleen opvallend, het is ook tekenend dat in de huidige homiletische bezinning –in tegenstelling tot Hornbeeck en Hoekstra– nauwelijks wordt teruggegrepen op de zendbrief aan de Hebreëen.

III SPECIFIEKE NEDERLANDSE CONTEXT

HOOFDSTUK 5 KARAKTERISERING MAATSCHAPPELIJKE EN KERKELIJKE CULTUUR VAN DE 21^e EEUW

5.1. De maatschappelijke cultuur van de 21 eeuw

In de Nederlandse samenleving van de 21^e eeuw zijn een aantal ontwikkelingen zichtbaar. Uiteraard is het in het bestek van deze scriptie niet mogelijk om hier al te uitvoerig op in te gaan. Maar in het licht van de reële mogelijkheid om in de huidige tijd af te vallen van het christelijke geloof, is het relevant om kort te schetsen met welke culturele ontwikkelingen de gelovigen vandaag de dag te maken hebben in het maatschappelijke leven.

Om deze culturele ontwikkelingen te omschrijven, wordt veel gewezen op vijf i's: individualisering, informalisering, informatisering, internationalisering en intensivering.²⁴⁰ Uiteraard zijn er ook andere karakteriseringingen mogelijk, waarbij dan nader wordt ingezoomd op mega- of maatschappelijke trends (10-15 jaar), maxi- of consumententrends (5-10 jaar) en micro- of markttrends (1-5 jaar). Aangezien de megatrends de onderstromen zijn die zowel de maxi- als de microtrends beïnvloeden, is het voor een korte typering van de maatschappelijke cultuur van de 21^e eeuw voldoende om deze onderstromen te duiden aan de hand van de vijf i's.²⁴¹

5.1.1. Individualisering

Individualisering kan hierbij worden gezien als een voortgaand proces van verminderende afhankelijkheid van het individu ten opzichte van anderen in zijn omgeving. Individualisering wordt bij uitstek zichtbaar in diverse emancipatieprocessen, waarbinnen ruimte is voor bijvoorbeeld discussies over de vraag of individuen zelf mogen bepalen wanneer hun leven voltooid is en dan ook zelf het einde van hun leven mogen bewerkstelligen.

Voor velen is het optimum van de individualisering in onze samenleving nog niet bereikt. Wel is zowel het kwantitatief (relatie individu-staat) en het kwalitatief (relatie individu-maatschappij) *individualisme* inmiddels een belangrijk uitgangspunt voor overheidsbeleid. Gelijkheid en vrijheid van alle mensen zijn daarbij de belangrijkste principes. Met name het kwantitatief individualisme staat voorop, met de nadruk op een legalistische en rationele benadering met een atomistische en ahistorische oriëntatie.²⁴²

5.1.2. Informalisering

De individualisering leidt tot onthiërarchisering van de samenleving en tot grotere gelijkheid in de menselijke verhoudingen. Daarbij worden niet alleen omgangsvormen losser in de samenleving, maar roepen gezagsdragers niet automatisch meer respect op. Met deze *informalisering* is er ook een tendens naar deinstitutionalisering van organisaties en tot een toenemende participatie in diverse (virtuele) netwerken. De strijd om de macht of de aandacht gaat daarbij vaak samen met een verlaging van de frustratietolerantie.²⁴³

5.1.3. Informatisering

Informatisering is van de vijf genoemde ontwikkelingen de jongste in de rij. Aan technologische vernieuwingen lijkt vooralsnog geen einde te komen. Door de versnelling van allerlei verwerkingsmogelijkheden op informaticagebied verandert de betekenis van en de toegang tot kennis nog voortdurend. Een toenemende integratie van functies als communicatie,

²⁴⁰ Deze ontwikkelingen keren regelmatig terug in diverse beleidsrapporten en toekomstvisies van de (semi-) overheid, zoals bijvoorbeeld in het rapport 'Ons onderwijs2032' van het Platform Onderwijs2032.

²⁴¹ In Dekker en Douma, *Dichtbij de hoorder. Prediking en trends*, worden negen megatrends genoemd: technologisering, rationalisering, grensvervaging, flexibilisering, individualisering, dematerialisering, feminisering, vergrijzing en conservering. Daarnaast worden er zes consumententrends genoemd: rationalisatie, grensvervaging, flexibilisering, dematerialisering, feminisering en conservering.

²⁴² Ibidem, 19

²⁴³ Ibidem, 23

mediapresentatie en informatie, maakt dat iedereen snel en overal toegang kan hebben tot allerlei vormen van informatie. Dit proces beïnvloedt het leven tot in de kleinste uithoeken van het persoonlijke leven. Grenzen, afstanden en tijdsverschillen zijn daarbij steeds minder relevant.²⁴⁴

5.1.4. Internationalisering

Door de toenemende invloed van de Europese Unie, de groei van het internationale bedrijfsleven en een door de informatisering toenemende oriëntatie op wat er elders gebeurt in de wereld, is de *internationalisering* een duidelijk zichtbaar fenomeen. Door deze globalisering is het ook steeds gemakkelijker om kennis te maken met andere culturen, religies en levensstijlen. Binnen de Nederlandse samenleving vindt een voortgaande discussie plaats over de *invloed van de Europese Unie*. Door de invoering van de euro en andere materiële en immateriële afspraken klinkt geregeld de vraag wat een specifieke Nederlandse c.q. Europese of westerse cultuur nog inhoudt.

5.1.5. Intensivering

Tenslotte is de *intensivering* in de –vaak ook collectieve– beleving een opvallende maatschappelijke ontwikkeling. Of het nu om het werk gaat, relaties, vrije tijd of religie: mensen lijken meer dan ooit te verlangen naar een intense en intensieve beleving en ervaring ervan: ‘ontremming door middelengebruik, agressie als groepsgedrag, muziek als kunstvorm bij uitstek, een hoge waardering van seksualiteit en sport zijn de dominante uitdrukkingsvormen van het hedonisme aan het begin van de 21^e eeuw. De massamedia spelen daarop in en versterken ook deze trend.’²⁴⁵

Deze ontwikkeling hangt nauw samen met een sterkere oriëntatie op het eigen gevoel. Dit subjectieve gevoel is de toetssteen voor wat het leven biedt en voor de kwaliteit van de omgang met anderen.

5.1.6. Overige ontwikkelingen

In Nederland is er al geruime tijd sprake van een steeds sterker wordende *vergrijzing* van de bevolking, zowel door een toenemende levensverwachting als door een afnemende omvang van de jongere generaties. In combinatie met de secularisatie (zowel kerkelijkheid als kerksheid), ook onder jongeren, is een gevolg daarvan dat binnen de kerk de groep ouderen relatief (en/of zelfs absoluut) gezien steeds een groter wordend deel van de kerkelijke gemeenschap is.²⁴⁶

Binnen de jongere generaties is een verhoging van het algemene *opleidingsniveau* zichtbaar, waarin een leven lang leren eerder regel dan uitzondering is. Bovendien maken gemeenschappelijke arbeidsvoorwaarden plaats voor geïndividualiseerde varianten. Een hoger opleidingsniveau betekent daarbij in veel gevallen ook een verhoging van het inkomen. Aangezien huishoudens in toenemende mate bestaan uit tweeverdieners, stijgt daardoor ook het consumptieniveau.

De toenemende persoonlijke *flexibiliteit* is ook waar te nemen in de vergroting van de mobiliteit. Deze neemt verder toe door de welvaart, een suburbaan wonen en de voorkeur van velen voor een duidelijke scheiding van wonen, winkelen en werken.²⁴⁷

Tegelijk is er, zeker sinds ‘9/11’ *onrust* in de samenleving vanwege de vraag op welke wijze er gestalte moet worden gegeven aan de integratie van grote groepen allochtonen (al dan niet religieus) in de Nederlandse samenleving. Niet alleen de komst van (moslim)migranten, ook criminaliteit, sociale onveiligheid en geweld veroorzaken spanningen in de samenleving. De discussies die hierover gaan, raken niet zelden de scheiding van kerk en staat, maar ook de vraag in

²⁴⁴ Ibidem, 24

²⁴⁵ Ibidem, 24

²⁴⁶ Dekker e.a., *God in Nederland. 1966-1996*, 118

²⁴⁷ Schnabel, P., ‘Een sociale en culturele verkenning voor de langere termijn’, 15. In: ‘Trends, dilemma’s en beleid - CPB en CBS’, www.cpb.nl (2000)

hoeverre christelijke normen en gewoontes nog uitgangspunt mogen zijn in een neutrale staat, of recht doen aan een multireligieuze en multiculturele samenleving.²⁴⁸

5.2. De kerkelijke cultuur van de 21^e eeuw

5.2.1. Buiten de kerk

De Nederlandse samenleving en de westerse cultuur veranderen in snel tempo. De in 5.1. geschetste ontwikkelingen gaan om die reden kerken en kerkgangers niet voorbij.²⁴⁹ Uit tal van onderzoeken komt het beeld naar voren dat de relaties van kerkgangers met instituties steeds losser en persoonlijker worden, de levensbeschouwelijke identiteit algemener en tegelijk individueler.

De aantrekkingskracht van godsdienst in zijn traditionele vorm loopt steeds verder terug. Nog slechts een kleine minderheid van de bevolking noemt zichzelf een belijdend christen. Een groot deel noemt zich agnost en zegt niet meer te kunnen geloven in God, hemel en hel, kortom in al de traditionele christelijke voorstellingen. Ook is er een groep die zegt gevoelig te zijn voor transcendentie ervaringen, maar voor wie het christelijk wereldbeeld en een persoonlijk God geen rol meer spelen: 'De postmoderne religiositeit is vaak een predikaat van de antropologie.'²⁵⁰

Verder er is meer religieus zoekgedrag en steeds meer neiging tot *believing without belonging*. De traditionele tweedeling kerkelijk-buitenkerkelijk of gelovig-ongelovig is dan ook nauwelijks meer bruikbaar om de levensbeschouwelijke kaart van Nederland goed in te kleuren. Naast de snelle groei van migrantenreligies en evangelische stromingen, nemen ook diffusere, geïndividualiseerde vormen van spiritualiteit zienderogen toe. Zo bloeien diverse nieuwe geloofsvormen en godsdienstige groeperingen op die naast en buiten de gevestigde kerkelijke instituten staan. 'Wat de huidige situatie bijzonder maakt, is niet het religieuze knutselgedrag of de persoonlijke gerichtheid van de alternatieve spiritualiteit, maar eerder de zwakte, het onvermogen tot disciplineren en de geslonken sociale betekenis van de officiële religieuze instituties, die allang niet meer het monopolie op zingeving bezitten.'²⁵¹

De snelle ontkerkelijking in de afgelopen decennia sluiten aan bij de in 5.1. geschetste culturele ontwikkelingen. Al deze trends hebben een personalisering van religieuze opvattingen tot gevolg.²⁵²

In de loop van de tijd is de Nederlandse bevolking huiverig en vaak zelfs afkerig geworden van bemoeienis van de kerken met de persoonlijke levenssfeer. Sinds de jaren zestig van de vorige eeuw spreken veel sociologen daarom over de privatisering van de godsdienst.²⁵³ Daarbij is zeker voor aanhangers van het postmodernisme de claim dat God de God is van iedereen, beslist uit den boze. Daarbij zijn voor hen in principe alle levensbeschouwingen van gelijke waarde en derhalve ook alle religieuze of niet-religieuze opvattingen. Ieder mens in zo'n post-christelijke cultuur zonder 'grote verhalen' scheidt daarbij zijn eigen zin en doel van het leven, waardoor het leven een voortdurend 'zoekontwerp' is.²⁵⁴

Uitgaande van de toenemende invloed van techniek en wetenschap voorspelden sociologen aan het einde van de 20^e eeuw dat religie tot uitsterven was gedoemd. Toch hebben ze die gedachte

²⁴⁸ Zie het pleidooi van enkele remonstrantse leiders om Tweede Pinksterdag in te ruilen voor het Suikerfeest, NRC 31 mei 2017

²⁴⁹ Al in 2012 werd op een CGK-ambtsdragersvergadering in Nijkerk de samenleving gekarakteriseerd aan de hand van de in 4.1. genoemde vijf i's, met het oog op de waarde(vermindering) van het eigen kerkverband.

²⁵⁰ Dekker, 'Religie in de crisis', In: Dekker e.a., *Uitgedaagd door de tijd*, 189

²⁵¹ 'SCP-rapport - zwevende gelovigen', 20-23, www.scp.nl (2013)

²⁵² Ibidem, 28

²⁵³ Dekker e.a., *God in Nederland. 1966-1996*, 111

²⁵⁴ Van Beusekom, 'Ontstaan en betekenis van het postmodernisme', in: Dekker e.a., *Uitgedaagd door de tijd*, 22

langzaam moeten bijstellen.²⁵⁵ Weliswaar boeten kerken aan betekenis en invloed in, maar tegelijkertijd lijkt een hang naar (een bepaalde vorm van) spiritualiteit onuitroeibaar.²⁵⁶ Uitgaande van de traditionele godsdienst vindt er in Nederland nog steeds een secularisatieproces plaats. De neergaande ontwikkeling van kerkelijkheid en kerksheid lijkt nog niet gestuit. Ook bij een specifiek pastoraal beleid zal de kerkbetrokkenheid niet explosief toenemen, zo is de verwachting. Hoogstens zal de daling ervan worden afgeremd.²⁵⁷

5.2.2. Binnen de kerk

Daarbij is ook het interne kerkelijk leven aan erosie onderhevig. Het Godsgeloof neemt sterk af, wordt minder transcendent en er is een groeiende twijfel aan bijvoorbeeld de zin van het geloof. Traditionele opvattingen over Christus, over Gods Woord en over de hel en het leven na de dood zijn aan verandering onderhevig en worden minder op kerkelijk-orthodoxe wijze ingekleurd. Diverse onderzoeken laten zien dat er ook binnen de kerken steeds minder waarde wordt gehecht aan traditionele geloofsvoorstellingen en kerkelijke dogma's. 'De betrokkenheid op het kerkelijke leven is geringer geworden, de traditionele christelijke godsdienstigheid is verzwakt en de betekenis van de kerken en de christelijke godsdienst voor het leven en samenleven van de Nederlanders is afgenomen.'²⁵⁸ Diverse onderzoeken, o.a. uitgevoerd door de Evangelische Omroep, het Reformatorisch Dagblad en diverse jeugdbonden (HGJB, JBGG en LCJ)²⁵⁹, laten de laatste decennia zien hoe jongeren én ouderen uit orthodox-christelijke hoek –soms nog aarzelend, maar desondanks onmiskenbaar– de vertrouwde paden verlaten en minder orthodoxe opvattingen huldigen dan eerdere generaties. Ook het bezoeken van twee erediensten op zondag staat bij hen onder druk.

Tegelijkertijd zijn er wel een aantal nuances van belang, omdat het spreken over *de* christelijke godsdienst al snel het gevaar loopt in algemeenheden te blijven steken. Het orthodox-christelijke geloof mag dan steeds minder aanhang krijgen, tegelijkertijd vindt er binnen het orthodoxe deel een zekere hergroepering en revitalisering plaats, waarbinnen juist sterk waarde wordt gehecht aan de traditie en een duidelijke verbinding wordt gelegd tussen leer en leven.²⁶⁰ Ook proberen veel christelijke jongeren hun (sociale) betrokkenheid vorm te geven door actief te zijn voor allerlei diaconale projecten in de buurt en in toenemende mate ook in het buitenland.

5.2.3. Kerkverlaters

Evenmin als dat kerkgangers over één kam geschoren kunnen worden, kunnen kerkverlaters op één hoop worden gegooid. Evenals niet-kerkelijken kunnen ze anti-religieus zijn geworden, bewust a-religieus, of een zekere welwillende distantie in acht nemen. Ook kan men aangeven dat men zich vol verwachting opengesteld had voor God en het geloof, maar men teleurgesteld heeft opgegeven, omdat de openheid onvervuld bleef.²⁶¹

Uit diverse onderzoeken over en gesprekken met kerkverlaters blijkt bijvoorbeeld dat allerlei verschillende externe en interne invloeden aanwijsbaar kunnen zijn waarom mensen de kerk de rug gedeeltelijk of volledig de rug toekeren. Niet zelden blijken er tal van frustraties te leven die mensen

²⁵⁵ In Oost-Europese landen blijkt nog maar weinig over te zijn van het atheïsme. Een meerderheid van deze voormalig communistische landen noemt zich nu orthodox, bleek in mei 2017 uit grootschalig onderzoek van Pew Research (<http://www.pewforum.org/2017/05/10/religious-belief-and-national-belonging-in-central-and-eastern-europe/>).

²⁵⁶ Zie ook het SCP-rapport: 'Meer geloof. Minder kerken', www.scp.nl (2006) of in Dekker en Douma, *Dichtbij de hoorder*, 20

²⁵⁷ Schepens, *Kerk in Nederland*, 63

²⁵⁸ Ibidem, 119

²⁵⁹ Denk bijvoorbeeld aan het tien-jaarlijkse onderzoek van de EO 'God in Nederland'. In 2016 concludeerde de EO dat niet alleen buiten, maar ook binnen de kerk traditioneel christelijke geloofsvoorstellingen en uitingsvormen terrein blijven verliezen.

²⁶⁰ Schepens, *Kerk in Nederland*, 121

²⁶¹ Van Loon, 'En als er geen echte vragen zijn....', in Dekker en Visser, *Om de verstaanbaarheid*, 136-137

aan hun kerkelijke opvoeding overhouden, zoals ‘weinig mogen’ en ‘veel moeten’, onbegrijpelijke preken en een benauwende sfeer. Anderen zijn door zelfstudie, een niet-kerkelijke partner of vrienden tot de conclusie gekomen dat het in alle godsdiensten in wezen om hetzelfde gaat, of kunnen ze niet uit de voeten met de leer dat er alleen verzoening mogelijk is met God door het bloed van Christus.²⁶²

5.3. Opbrengsten

In de hierboven in het kort geschetste maatschappelijke en kerkelijke cultuur krijgen prediking en pastoraat heden ten dage gestalte. Nu is het in het bestek van deze scriptie niet mogelijk om een uitgebreide vergelijking te geven van de maatschappelijke en culturele context van de Hebreëen en die van de huidige generatie Nederlandse kerkgangers. Dat zou een eigen en diepgravender onderzoek vergen. Daarom in het kort een aantal observaties.

Reële vervolging (inclusief beroving en gevangenschap) waar de (tweede generatie) Hebreëen hoogstwaarschijnlijk mee te kampen hadden (Hebr. 10,32-34), kennen we niet in die vorm in Nederland anno 2017. Ook geldt voor de meeste kerkgangers, zeker in orthodox-christelijke kring, dat zij niet door een bewuste overgang (d.m.v. volwassendoop) van heidendom c.q. Jodendom tot de christelijke gemeente zijn gaan behoren (situatie toen), maar van jongsafaan zijn opgegroeid binnen de kerkelijke gemeenschap (situatie nu). Wel is zeer zeker een dreigende terugval tot hetzij a-religiositeit, hetzij tot het aanhangen van allerlei andere vormen van religiositeit en spiritualiteit, vandaag de dag een reële mogelijkheid voor kerkgangers. Zelfs een overstap naar het (Messiasbelijdende) Jodendom is daarbij niet onmogelijk.

Wordt de brief aan de Hebreëen gezien als één lange oproep om te volharden in het geloof, gelet op de voortgaande secularisatie in het Westen is de thematiek van de brief daarmee uitermate in rapport te brengen met onze tijd.²⁶³ Zo zal ook nu de gemeente voortdurend de weg van volhardende gehoorzaamheid moeten worden gewezen. Soortgelijke factoren als in de tijd van de Hebreëen kunnen vandaag de dag leiden tot afval. Uit diverse onderzoeken blijkt er verslapping op te treden, zowel in de huisgodsdienst als in het bezoeken van de (tweede) eredienst (Hebr. 10,24-25). Kerkverlaters hekelen soms een in hun omgeving ondervonden wetticisme en veruiterlijking (Hebr. 13,9-10). Transcendentieverlies en het uitblijven van de wederkomst van Christus (Hebr. 6,11-12 en 10,36-37), in combinatie met de gestegen welvaart, hebben een negatieve impact op het gevoel van relevantie van het christelijke geloof en het besef dat ongehoorzaamheid tegenover God niet ongestraft zal blijven (Hebr. 3,7-19).

Al met al is ook in onze tijd van enerzijds toenemende druk van buitenaf en anderzijds geestelijke verslapping van binnenuit, de dreiging tot afval reëel.

²⁶² Visser, ‘Een spannend gesprek’. In: Dekker en Visser, *Om de verstaanbaarheid*, 121

²⁶³ Zie hiervoor ook Wüllschleger, *Het woord der prediking*, 142

HOOFDSTUK 6 VERMANING HEBR. 6,4-6 IN DE ACTUALITEIT VAN DE PREDIKING

Op welke wijze heeft de vermaning in Hebr. 6,4-6 de achterliggende jaren geklonken in de prediking? Hoe hebben zij dat verbonden aan de actualiteit? Daarvoor komen in dit hoofdstuk vier kerkelijke nazaten van Van Lingen aan het woord.

6.1. Visie van twee reeds overleden voorgangers

6.1.1. L. H. van der Meiden (1882-1962)

In zijn preek, vermoedelijk in zijn Dordtse periode gehouden, wijst L. H. van der Meiden op de onmogelijkheid van vernieuwing tot bekering. Hij werkt dat uit aan de hand van drie punten: na een mogelijke afval, krachtens een rechtvaardig oordeel en ons tot waarschuwing beschreven.

Van der Meiden plaatst Hebr. 6,4-6 in het kader van de opvatting dat een wedergeborene het leven Gods niet verliezen kan. Zo wijst hij er direct op dat in de DL de leer van de volharding der heiligen duidelijk uiteengezet wordt.

Over het doel van deze preek is Van der Meiden duidelijk: er zijn bijna-christenen die de zalving van Christus missen. 'Gods kinderen vrezen dikwerf naamchristenen te zijn. Ze hebben wel veel genoten, maar... er zijn immers mensen, die de hemelse gaven gesmaakt hebben en toch verloren gaan. Hoe kunnen de oprechten geslinderd worden, als ze aan deze dingen denken. Menigmaal valt satan hen er mee aan. 't Is daarom goed, dat die Schriftuurplaatsen, welke dikwerf struikelblokken voor het volk des Heeren zijn, belicht worden.'²⁶⁴

Volgens Van der Meiden spoort de Hebreëenschrijver gelovigen aan niet bij de eerste beginselen te blijven staan. Als dat wel zo is, openbaart zich geestelijke traagheid en bestaat het gevaar van verachtering. Stilstand in het geloofsleven is geen best teken. Gelovigen mogen niet tevreden zijn met de bekering van dode werken: 'werken die dus niet uit het geloof geschieden en geen eeuwige betekenis hebben (...) Als we bij de eerste beginselen blijven staan, kunnen we wel eens alles missen; ons ingebeeld hebben de eerste beginselen te bezitten. Mogelijk komen we straks tot openbaar lasteren van den Heere, tot een afval, die ons naar de hel voert.'²⁶⁵

Van der Meiden stelt drie vragen: wie kunnen er afvallen, waarvan kunnen ze afvallen en hoedanig is deze afval? Met een verwijzing naar de Israëlieten in de woestijn stelt hij dat het in de in 6,4-6 genoemde typering gaat om een niet-zaligmakende ervaring: 'Hier worden dus geen ware geloovigen geteekend, maar mensen in wie het Woord Gods de rechte vrucht niet nalaat. Ze hebben wel gevoelsaandoeningen en gewaarwordingen, maar zijn geen vruchtdragende ranken van den Wijnstok Jezus Christus.'²⁶⁶ Toch staat dit gedeelte juist tot troost voor de ware gelovigen, omdat zij wel de kenmerken van het geloof dragen. 'En wie aan deze kenmerken der genade kennis heeft, valt niet af, zoals van de in onzen tekst genoemden gezegd wordt.'²⁶⁷

Waar moeten we nu bij afval aan denken? 'Afvallen wil hier zeggen zich afkeeren van het Evangelie, dat hen verlichtte; een verwerpen van de hemelsche gaven die ze hebben gesmaakt. Ze keeren zich van die gaven af, ze walgen er nu van. (...) Ze verzaken dus geheel datgene, waarin ze vroeger eenig genot hadden.'²⁶⁸

Degenen die afvallen, kunnen onmogelijk worden vernieuwd. Voor Van der Meiden is dit meer dan dat het moeilijk of zeldzaam is: het is daadwerkelijk een onmogelijkheid, vanwege Gods rechtvaardig oordeel van de onboetvaardigheid en van de verharding: 'Voor de lastering tegen den Heiligen Geest is geen vergeving.'²⁶⁹ Daarbij wijst hij op Hebr. 10,26-32.

Verder benadrukt hij dat juist Gods kinderen vaak vrezen dat Gods wraak hen zal treffen. 'Hij laat uwe ziele bestrijden, opdat gij niet in valsche rust zult blijven zitten; opdat gij niet op uw heffe stil

²⁶⁴ Van der Meiden, *Eens verlicht geweest*, 24

²⁶⁵ Ibidem, 25

²⁶⁶ Ibidem, 29

²⁶⁷ Ibidem, 29

²⁶⁸ Ibidem, 30

²⁶⁹ Ibidem, 31

blijft liggen. (...) En zoo leert ge graven naar den Rotsgrond.²⁷⁰ Toch blijft dit woord ernstig dringen tot zelfonderzoek om het nooit licht met de zonde te nemen: 'We kunnen zooveel bezitten, zonder kind van God te zijn.'²⁷¹

In 6,4-6 gaat het niet om onmogelijke gevallen van afval, stelt Van der Meiden: er zijn er die schipbreuk lijden. Daarom staat dit ter waarschuwing geschreven. Maar Gods kinderen kunnen toch niet afvallen? Van der Meiden waarschuwt om deze waarheid niet te misbruiken. Gelovigen kunnen niet rustig zondigen in de wetenschap dat er geen afval der heiligen is, zo stelt hij. 'Als we zeggen het leven Gods te bezitten, maar nooit groeien, dan moeten we ons toch ernstig afvragen of we wel ooit het beginsel der genade ontvingen. Mogelijk hebben we ons dit slechts ingebeeld. (...) Kunt ge wasdom, groei, in uw geestelijk leven bespeuren?'²⁷²

Waardering

Met zijn uitleg schaart Van der Meiden zich onder de aanhangers van de in hoofdstuk 2 beschreven derde visie: vermaningen gelden vooral om schijngelovigen te ontmaskeren die bij afval eeuwige veroordeling wachten. Toch roept Van der Meiden niet alleen op tot zelfbeproeving. In het licht van de context van Hebr. 6 vermaant hij ware gelovigen tot groei en verdieping van het geestelijke leven, omdat stilstand achteruitgang is en zelfs de voorbode kan zijn van een algehele afval. Dat is echter niet de focus van de preek.

In lijn met het Puritanisme en de Nadere Reformatie ziet Van der Meiden de typering in 6,4-6 als niet-zaligmakende ervaringen. Daarbij ziet hij de afval als zonde tegen de Heilige Geest, hoewel hij dit niet uitwerkt. Hij verwijst wel naar de vermaning in 10,26, maar laat de bemoediging van 6,9 onbenoemd.

Van der Meiden kadert de tekst in tegen de achtergrond van de DL over de volharding der heiligen, al geeft hij wel aan dat gelovigen niet rustig kunnen zondigen in de wetenschap dat er geen afval der heiligen is.

In de preek klinkt niet alleen een vermaning, maar ook een vertroosting. De hoorders die worden vertroost, vormen echter een andere groep dan de hoorders die hij vermaant. De situatie van de Hebreëen past Van der Meiden niet toe naar de actualiteit.

6.1.2. M. Baan (1905-1973)

Het thema van de preek over Hebr. 6,4-6 van ds. M. Baan luidt: 'Een onwedergeborene op z'n best'. Volgens hem is er veel schijn zonder zijn en veel vorm zonder wezen. 'Men kan offeren als Kaïn, kunnen wenen als Ezau, kunnen sidderen als Felix, kunnen dienen als Gehazi, Sodom kunnen verlaten als de vrouw van Lot, lange gebeden kunnen doen als de Farizeeër, kunnen profeteren als Saul, lampen kunnen hebben als de dwaze maagden, kunnen profeteren, duivelen uitwerpen, in 's Heeren naam vele kracht doen, en toch... verloren gaan.'²⁷³

Daarnaast geeft Baan nog een andere omschrijving van Hebr. 6,4-6: het gaat hier om een bijna-christen door God geoordeeld. Aan de hand hiervan komt hij tot drie punten: wat hij kan bezitten, waartoe hij kan komen en waarmede hij wordt gestraft.

Een onwedergeborene kan veel bezitten en toch van de zaligmakende genade niets hebben, stelt Baan. Iemand kan onder het licht van het Evangelie leven, enige verlichte kennis, enige bevattings hebben van de waarheid en toch verloren gaan. 'Daar is geen kennis van het stuk der ellende, geen zondekennis, geen verootmoediging als bij de verloren zoon.'²⁷⁴

Een onwedergeborene kan volgens Baan ook de hemelse gaven (vergeving van zonden en verzoening met God) gesmaakt hebben. Daartoe wijst hij op de overeenkomst met de Israëlieten die vanwege hun ongeloof tijdens de woestijnreis zijn gestorven.

²⁷⁰ Ibidem, 33

²⁷¹ Ibidem, 34

²⁷² Ibidem, 37

²⁷³ Baan, *Een onwedergeborene op zijn best*, 4

²⁷⁴ Ibidem, 6

Evenals Van der Meiden gaat Baan in op het verschil tussen smaken en eten: 'Men smaakt de waarheid, maar tot een daadwerkelijk eten, tot een daadwerkelijk in zich opnemen van de waarheid komt het nooit.'²⁷⁵

Ook ziet Baan –net als van Van der Meiden– een onderscheid tussen het ontvangen van gaven van de Heilige Geest en het deelachtig zijn van de Persoon van de Heilige Geest.

Gods kinderen kunnen volgens Baan vallen in de zonden en vervallen in de genade, maar zij kunnen onmogelijk afvallen: 'Lees daar de Dordtse Leerregelen maar eens op na.'²⁷⁶

Het afvallig worden in Hebr. 6 wijst volgens hem op een absolute loochening van de kracht van Gods Woord en de werking van Gods Geest. Deze afval voltrekt zich langzaam en geleidelijk: 'het begin is vaak koudheid, lauwheid, onverschilligheid jegens Gods Woord. Het gevolg is vaak een spotten, een versmaden, een verachten van Gods Woord. Tenslotte komt het radicale breken, het radicale afvallen, een spotten, een lasteren van het heilige, een verharding onder Gods Woord. (...) Alle vernedering, alle vertedering, alle gevoel voor de waarheid wijkt en de onverschilligheid, de verharding, de dood treedt geheel en al in.'²⁷⁷

Krachtens het rechtvaardig oordeel is het onmogelijk dat zulke mensen worden bekeerd, waarschuwt Baan. Hij verwijst daarbij naar Hebr. 10,26-32.

In de toepassing gaat Baan in op de noodzaak van zelfonderzoek. Juist een schijnchristen wijst volgens hem zo'n onderzoek af uit vijandschap. Waardoor kan iemand weten wanneer hij nu echt zaligmakend verlicht is geweest? Volgens Baan leert een wedergeborene al meer dat hij zelf niets kan doen en door een ander gered moet worden. Verder zal hij door de zoetigheid van de gaven van Gods Geest worden uitgedreven tot levende geloofsgemeenschap met de Gever. Zo alleen komt er opwas, opbloei en vruchtbaarheid in de genade.

Tenslotte noemt Baan kort dat in het teksthooftstuk wordt aangetoond dat juist in het staan naar meerdere wasdom in de genade meerdere zekerheid is te verkrijgen van het kinschap bij God.²⁷⁸

Waardering

Met zijn preek voegt Baan zich ook in de rij van aanhangers van de in hoofdstuk 2 genoemde derde visie. Daarbij ontleent Baan zijn thema en inleiding aan Witsius' visie (zie § 3.5.2.) en maakt hij evenals Van der Meiden hetzelfde onderscheid dat al bij Gouge en Owen klonk: smaken is nog geen eten. Meer dan Van der Meiden ontleent Baan zijn overtuiging dat het in 6,4-6 om niet-zaligmakende ervaringen gaat juist aan de niet-genoemde geestelijke ervaringen. Daarmee gaat Baan duidelijk in het spoor van het Puritanisme. De weg naar de afval werkt hij duidelijk uit, waarbij hij verwijst naar 10,26. De bemoediging van 6,9 krijgt geen aandacht. De noodzaak tot zelfonderzoek neemt in de preek een grotere plaats in dan de vermaning aan ware gelovigen tot geestelijke opwas. Aan het slot van de preek wordt dat even aangestipt. Dat staat echter niet in het kader van afval versus volharding. De preek heeft een vermanend karakter, het vertroostende element staat op de achtergrond. De situatie van de Hebreëen wordt niet toegepast naar de actualiteit.

6.2. Visie van twee nog in leven zijnde voorgangers

6.2.1. W. van Sorge (1932 -)

'Ja, dán is bekering onmogelijk', zo luidt het thema van de preek die ds. W. van Sorge in zijn Nunspeetse periode schreef over Hebr. 6,4-6. De tekst is een levensgrote waarschuwing, aldus de predikant. 'Daar kijkt u toch hopelijk niet vreemd van op, dat er waarschuwingen in de Bijbel staan? Die behoren er ook bij.'²⁷⁹ Volgens Van Sorge zijn er verschillende waarschuwingen: die tegen ongelooft, onbekeerlijkheid, verharding en het eeuwig gericht.

²⁷⁵ Ibidem, 8

²⁷⁶ Ibidem, 13

²⁷⁷ Ibidem, 15

²⁷⁸ Ibidem, 23

²⁷⁹ Van Sorge, *Ja, dán is bekering onmogelijk*, 557

De gevaarlijke mogelijkheden van ons boze hart komen onverbloemd naar voren, aldus Van Sorge. Toch is Hebr. 6,4-6 geen sombere tekst. 'De geladen ernst, waarmee de tekst tot ons komt, vormt geen aantasting van het Evangelie, maar een aansporing om dat Evangelie ter harte te nemen op diepe en blijvende wijze. Een aansporing om de Heilige Geest in ons te laten werken en doorwerken.'²⁸⁰

De waarschuwing kan ons verwonderen, is van een diepe ernst en bedoelt ons heil, meent Van Sorge. De tekst kan ons verwonderen: kan een kind van God afvallen van het geloof? 'Blijkbaar wordt afval als een reële mogelijkheid gezien.'²⁸¹ Toch is dat vreemd, zo stelt Van Sorge met een beroep op DL en HC zondag 20 en 21. Maar bovenal de Bijbel wijst op de volharding der heiligen, aldus de predikant: God bewaart Zijn kinderen bij het geloof.

De schrijver ziet bij de Hebreeën het dreigende gevaar van afval, aldus Van Sorge. Daarom klinkt overal de vermaning tot standvastigheid en volharding. Derhalve dient de vermaning er volgens Van Sorge toe om aan te sporen niet bij het eerste onderwijs aangaande Christus stil te blijven staan, maar in geestelijk opzicht verder te komen.

Van Sorge stelt vervolgens dat afvalligen mensen zijn bij wie het 'kwam tot een proeven van het Evangelie, maar (om in de taal van dit beeld te blijven) niet tot een ópeten van de boodschap. Op deze wijze kreeg het Evangelie geen geestelijke uitwerking in hun leven.'²⁸²

Maar ze waren toch deelgenoot van de Heilige Geest geworden? Er is onderscheid tussen het algemene en het bijzondere werk van de Heilige Geest, merkt Van Sorge op. Zo wijst hij op het nabijkomende werk bij Bileam, Saul en Judas. Toch bleven ook zij buiten de zaligheid en gaven zij bewust en opzettelijk hun voorrechten prijs en vielen ze terug in verstokt ongeloof, aldus Van Sorge. Zulke mensen kunnen niet meer vernieuwd worden tot bekering. 'Staat dat woord 'onmogelijk' dus ook in de Bijbel? En wordt het gebruikt met betrekking tot God? Inderdaad. (...) Het kan niet krachtens een rechtvaardig oordeel van God.'²⁸³

Huiveringwekkend, vindt Van Sorge: 'Wie tegen beter weten in de Zaligmaker verguist, pleegt geestelijke zelfmoord en verjaagt voor altijd de Heilige Geest. Als je wéét wie Christus is en enig inzicht hebt in het werk van Gods genade en dát gaat verloochenen, dan is er geen terugkeer mogelijk. Want je hebt de bodem onder je weggetrokken, waarop alleen vergeving mogelijk is.'²⁸⁴

Toch bedoelt Hebr. 6,4-6 ons heil, aldus de predikant. De Heere wil er ons juist mee wegroepen uit de geestelijke gevarezone en ons dicht bij Hem brengen. Daarom is de waarschuwing volgens Van Sorge allereerst nuttig voor degenen die onder een schone schijn en met gevoelige aandoeningen ten diepste zichzelf handhaven en de levensband met God niet kennen: zelfs wie één millimeter buiten Gods koninkrijk staat, staat nog buiten. 'Zelfs al zou het niet tot openlijke afval komen, dan blijft nóg het gevaar dat we in valse gerustheid verder leven en in zelfbedrog sterven.'²⁸⁵

Naarmate we meer licht in Gods waarheid hebben ontvangen, zijn we dicht bij de zonde tegen de Heilige Geest, waarschuwt Van Sorge met een verwijzing naar Hebr. 10. Iemand kan vroeger eens onder de indruk zijn geweest door een preek, maar er nu onbewogen onder blijven. 'Bid de Heere dan toch, dat u niet tot verharding, maar tot verootmoediging komt.'²⁸⁶ Bovendien is de waarschuwing volgens Van Sorge een oproep om tot behoud van het leven terug te keren tot God. Alle eeuwen door zijn er volgens de predikant mensen geweest die in dit Bijbelgedeelte meenden te moeten lezen dat er voor hen geen genade zou zijn. Maar wie daarvoor vreest, moet zich volgens hem dat niet door de duivel laten wijsmaken.

²⁸⁰ Ibidem, 558

²⁸¹ Ibidem, 559

²⁸² Ibidem, 563

²⁸³ Ibidem, 564

²⁸⁴ Ibidem, 565

²⁸⁵ Ibidem, 565

²⁸⁶ Ibidem, 566

Hebr. 6,4-6 leert geen afval der heiligen, concludeert de predikant. En er wordt ook niemand door de Heere Jezus teruggestuurd. 'De mensen over wie de tekst spreekt, voelen juist geen spoor van behoefte meer om met berouw tot God te komen.'²⁸⁷

Zo gaat er van de tekst een zekere schrikreactie uit, eindigt Van Sorge. 'Maar wanneer ons dit tot de Heere uitdrijft, is het een heilzame schrik. We verliezen onze eigenwaan en eigendunk.'²⁸⁸

Waardering

Van Sorge plaatst 6,4-6 allereerst in het licht van andere Bijbelse vermaningen. Daarbij wijst hij erop dat Hebr. 6,4-6 geen sombere tekst is, maar een aansporing om het Evangelie ter harte te nemen. Zo probeert hij vermaning en vertroosting bijeen te houden: 6,4-6 bedoelt volgens hem juist ons heil: de Heere wil met de aansporing mensen dicht bij Hem brengen.

In zijn totaliteit is Van Sorges uitleg te scharen onder de in hoofdstuk 2 omschreven derde visie op vermaningen. Zo functioneert de vermaning bij Van Sorge niet bovenal om gelovigen aan te sporen tot volharding, maar dwingt de tekst vooral tot zelfonderzoek. Evenals Van der Meiden en Baan benoemt hij het verschil tussen smaken en eten, wijst hij op het onderscheid tussen het algemene (Hebr. 6,4-6) en het zaligmakende werk van de Heilige Geest en verwijst hij naar het nabijkomende werk bij Bileam, Saul en Judas.

Meer dan Van der Meiden en Baan plaatst Van Sorge 6,4-6 in de context van de gehele Hebreeënbrieff: er is het gevaar van afval en de gelovigen worden vermaand tot standvastigheid en volharding. Zo geeft Van Sorge 6,4-6 weer in het licht van zowel 5,12-6,2 als van 10,26. Er is geen (bemoedigende) verwijzing naar 6,9.

In zijn preek probeert Van Sorge op pastorale wijze geestelijke leiding te geven, door het wegnemen van allerlei angstige gevoelens die 6,4-6 bij zijn hoorders kunnen teweegbrengen. Zo krijgt de vermaning van 6,4-6 niet zozeer het karakter van een aansporing tot geestelijke wasdom, maar van een oproep om tot behoud van het leven terug te keren tot God.

6.2.2. D. Visser (1944 -)

In het *Kerkblad voor het Noorden* heeft dr. D. Visser in 2011 zijn interpretatie gegeven over Heb. 6,4-6. Volgens hem is dit gedeelte bedoeld als prikkel om goed te horen. Hij wijst de opvatting af dat het hier niet gaat over ware gelovigen, maar over mensen die slechts intellectueel verlicht waren. 'Deze uitleg is in strijd met de woorden van de tekst en daarom niet in overeenstemming met de gereformeerde leer. Want daarin moet de Schrift zelf aan het woord komen.'²⁸⁹

Visser bestrijdt op grond van 6,12 de opvatting dat de Hebreeënen traag tot horen zijn geworden. Daarom pleit hij ervoor om het woord ἐπει in 5,11 net als in 9,26 en 10,2 te vertalen met: wat dan, of anders. Nu 6,9-12 volgens hem duidelijk maakt dat er bij de lezers nog geen sprake is van verslapping in het geloof, maar dat vervolgingen wel een grote bedreiging vormden voor het geloof, zou Hebreeënen moeten worden gezien als een brief van bemoediging. De auteur is immers overtuigd van hun geloof. Hebr. 5,11-6,20 is derhalve bedoeld als een prikkel voor de lezers om hun volle aandacht te geven aan het onderwijs over de hogepriester Christus. 'Als zij wel last van traagheid hadden gekregen en zuigelingen in het geloof waren geworden, zou dit onderwijs te hoog gegrepen zijn voor hen. Nog erger zou het zijn als ze waren afgefallen. In 6,4-6 wordt gewezen op het dodelijke gevaar van afval en de consequenties daarvan. De auteur wijst de lezers op dit gevaar, opdat zij zich daarvoor wachten zouden. (...) Door Gods genade is er inderdaad maar één weg waarin de gelovigen moeten blijven gaan. Daartoe is 6,4-6 een aansporing. Zo moet deze tekst worden gezien en niet als een bewijstekst voor een dogmatische uitspraak over de mogelijkheid dat gelovigen kunnen afvallen. Of als een tekst die met de gereformeerde leer van de volharding der heiligen in overeenstemming moet worden gebracht.'²⁹⁰

²⁸⁷ Ibidem, 568

²⁸⁸ Ibidem, 568

²⁸⁹ Visser, 'Prikkel om goed te horen'. In: *Kerkblad voor het Noorden* (5 februari 2011)

²⁹⁰ Ibidem

Waardering

Anders dan de drie voorgaande preken plaatst Visser 6,4-6 in de directe context van Hebreeën. Enkele opvallende elementen in zijn visie is dat hij bestrijdt dat de Hebreeën al traag tot horen zijn geworden en dat hij Hebreeën niet ziet als een brief van vermaning. Daartoe is 6,4-6 volgens hem vooral een aansporing voor ware gelovigen om te luisteren naar het onderwijs over Christus. Nadrukkelijk wijst Visser 6,4-6 af als een bewijstekst voor een dogmatische uitspraak over de mogelijkheid tot afval, of wil hij die plaatsen in het licht van de volharding der heiligen. Hoewel gezien de beperkte ruimte voor een meditatie hij 6,4-6 niet uitgebreid kan overdenken, is gezien zijn stellingname in deze meditatie zijn visie voorsnog het beste te scharen onder de in hoofdstuk 2 genoemde vierde visie op vermaningen.

6.3. Opbrengsten

Drie van de vier onderzochte preken/meditaties over 6,4-6 zijn in te delen bij de derde visie op vermaningen zoals in hoofdstuk 2 is beschreven. Daarbij zijn deze drie preken duidelijk in lijn met de mainstream van het Puritanisme en de Nadere Reformatie: de tekst wordt vooral gebruikt als vermaning tot zelfonderzoek, opdat mensen zullen ontdekken of ze een ware gelovige of een schijnchristen zijn. De typeringen van 6,4-6 worden steeds als niet-zaligmakend beschouwd: men maakt het verschil tussen smaken en eten, er worden in de preek lijnen getrokken naar 10,26 en men wijst op de zonde tegen de Heilige Geest, waarbij Bileam of Saul als afschrikwekkende voorbeelden worden genoemd.

De vermaning van 6,4-6 dient derhalve in de onderzochte preken meer als middel tot zelfonderzoek, dan als een vermaning tot volharding die klinkt om traag geworden gelovigen in een tijd waarin dreigende afval reëel is wakker te schudden door middel van een aangescherpt appel. Hoogstens klinkt in de preek de aansporing om te komen tot geestelijke volwassenheid, maar daar ligt nooit het accent op. Verder zijn met name de eerste twee onderzochte preken vrij tijdloos: de situatie van de Hebreeën wordt nauwelijks afgezet tegen die van de huidige maatschappelijke en kerkelijke cultuur (zoals in hoofdstuk 5 is uiteengezet).

In het licht van wat de homiletiek aanreikt met betrekking tot de vermaning (hoofdstuk 4) valt op dat in de drie genoemde preken vooral het onderscheidende, waarschuwend, vermanende en bestraffende woord (Hoornbeeck, Voorhoeve) een prominente plek krijgt. Dat wordt slechts zijdelings gekoppeld aan het vertroostende element van de παρακαλεῖν (Hoekstra). Wel klinken de vermaningen in een setting van ernst en tederheid, gestrengheid en liefde (Voorhoeve). Enkele homiletische noties van Hoekstra blijven onderbelicht, zoals de vermaning tot mensen die bewust van de weg van de Heere afwijken en bij wie het plan rijpt om zich van de kerk los te maken en afvallig worden. Slechts een enkele keer, en dan ook in de marge, wordt de gemeente aangespoord om niet bij de eerste beginselen te blijven staan, maar voort te varen tot de volmaaktheid. Het door Hoekstra vermelde inzicht van de DL dat door vermaningen de genade wordt meegedeeld, krijgt in de drie preken geen directe aandacht.

Wat de orde van vermaning en vertroosting betreft, staan de drie onderzochte preken meer in lijn met Hoornbeeck en Hoekstra (vermaning- vertroosting) dan met Dingemans (vertroosting- vermaning).

Wat de laatste onderzochte meditatie betreft, is dat in omgekeerde zin het geval. Daarbij heeft Visser niet alleen een eigen visie op de vermaning, maar ziet hij daarnaast Hebreeën vooral als brief van vertroosting en bemoediging. Daarin heeft volgens hem een aansporing en prikkel om te luisteren een plek gekregen. Wat dit laatste betreft, is de visie van Visser in lijn met die van McCheyne en Spurgeon. Wel verschilt hij met hen van mening wat betreft de geestelijke traagheid bij de Hebreeën. Omdat de toepassing in Vissers overdenking summier is, wordt niet duidelijk op welke wijze hij de situatie van de Hebreeën overbrengt naar de actualiteit. Weliswaar wijst hij erop dat in Hebreeën het gevaar van afval en de consequenties daarvan aan de orde komt, maar krijgt het bij hemzelf geen concrete toespitsing naar de actualiteit. Daarom blijft het de vraag hoe hij de actuele relevantie van een vermaning als in 6,4-6 ziet.

IV SYNTHESE

HOOFDSTUK 7 CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

7.1. *Conclusies*

Hoe staan de opbrengsten van de verschillende deelonderwerpen nu met elkaar in verband? Allereerst is het de vraag wat de vermaning uit Hebr. 6,4-6 *in concreto* betekent. Het is duidelijk dat deze vermaning in het geheel van de brief aan de Hebreëen moet worden geplaatst. Keer op keer klinkt het appel door dat alleen degenen die vasthouden aan de christelijke belijdenis en volharden in het geloof in Christus, zullen delen in de eeuwige zaligheid. Om die reden wordt ook op verschillende wijze de grootte en de heerlijkheid van de door Hem verworven zaligheid uitgestald en gesteld in het licht van de oudtestamentische offerdienst. De waarde van het heil is onmetelijk en de nadruk daarop moet juist bewaren voor verachtering. Het belang van volharding staat onomstotelijk vast. Ondertussen leidt geestelijke traagheid en verkoeling echter tot erosie van het geloof bij de Hebreëen. De bezorgde schrijver spoort zijn lezers ertoe aan dat om te volharden het cruciaal is dat men niet blijft steken in de eerste beginselen, maar dat men opwast in de kennis en de genade van Christus. Geestelijk volwassenen kunnen immers leren onderscheiden tussen wat goed en wat kwaad is. Wie echter blijft hangen in het abc van het christelijke geloof, kan dat niet onderscheiden en loopt zo het grote gevaar om af te vallen. Deze afval moet worden gezien in het licht van de ernst van het ongeloof en het geringschatten van het door Christus verworven heil. Door Hem te verwerpen, valt men buiten de zaligheid.

Veel exegeten hebben zich gebogen over de vraag of in 6,4-5 typering van ware gelovigen of van zogeheten schijnchristenen worden gegeven. Afhankelijk van het antwoord dat daarop klinkt, wordt de vermaning vervolgens geduid.

Op grond van de exegese zijn twee visies te verdedigen. De eerste is dat de verwijzingen refereren naar ware gelovigen. In dat geval is de vermaning bedoeld als een prikkel om hen te wijzen op datgene wat er allemaal aan zegeningen is ontvangen en wat er wordt verspeeld bij een (hypothetische) afval. De vermaning dient derhalve als een krachtige aansporing om te volharden in het geloof en de enige weg om het heil in Christus te ontvangen te blijven gaan. Buiten die weg is er immers geen enkele mogelijkheid meer om de zaligheid alsnog te ontvangen.

De tweede visie ziet in de gegeven typering het algemene werk van de Heilige Geest, dat wordt onderscheiden van het zaligmakende werk van Gods Geest. Als deze tijdgelovigen in tijden van vervolging of verleiding afvallen, dat meer is dan het vallen in zonden, staat dat gelijk aan de zonde tegen de Heilige Geest en zullen ze door God worden overgegeven aan het oordeel van de verharding. Derhalve zullen ze niet meer in een weg van berouw en bekering terugkeren tot Christus. Op deze wijze wordt de vermaning in 6,4-6 vooral gezien als een aansporing tot zelfonderzoek. Met het oog op het doel van deze scriptie hoeft op grond van de exegese nog geen definitieve keuze voor een van beide visies gemaakt te worden. In het licht van de directe context en de andere vermaningen in de gehele Hebreëenbrief is wel de vraag te stellen of het reëel is te veronderstellen dat het de intentie van de schrijver was om in eerste instantie schijnchristenen door middel van nauw zelfonderzoek te ontmaskeren.

Daarom is het goed mogelijk dat er eerder sprake is van een voor alle Hebreëen klemmende aansporing tot standvastigheid en toename in de kennis en genade van Christus vanwege het dodelijke gevaar van afval. Een dergelijk scherp appel als in de besproken perikoop is dan vooral te zien als een aansporing tegen zorgeloosheid en tenslotte afval. Zo functioneert de vermaning als een aansporing om tot geestelijke volwassenheid te komen en te volharden in het geloof in Christus.

Samenvattend: het *doel* van de vermaning, zoals die in 6,4-6, is dus om traag geworden gelovigen wakker te schudden en aan sporen tot volharding. Wat de *inhoud* van die vermaning betreft, klinken daarin dermate dreigende tonen die wijzen op de uiterste en negatieve consequenties als er juist géén volharding is. Wat de *wijze* van de vermaning betreft zien we in Hebreëen een duidelijke

volgorde naar voren komen, waaruit de totaliteit van de *παρακαλέω* (vermaning en vertroosting) blijkt: er klinkt zowel een berisping (5,11-6,3) als een waarschuwing (6,4-8), waarna de bemoediging (6,9-12) en de verzekering van Gods beloften (6,13-20) worden voorgehouden.

Uit de receptiegeschiedenis valt op dat iedere tijd een eigen invulling heeft gegeven aan de vermaning van Hebr. 6,4-6. Afhankelijk van de algehele kerkelijke en maatschappelijke context komt steeds een wisselend accent te liggen op een specifiek onderdeel uit de vermaning. Zo wijst de Vroege Kerk met name op de onmogelijkheid van vernieuwing tot bekering na het vallen in openbare zonden. Men ziet in 6,4-6 het ultieme bewijs tot het afwijzen van een tweede boetemoment voor degenen die eens gedoopt waren. De vermaning functioneert derhalve nauwelijks als een aansporing tot volharding vooraf, maar eerder als argument voor afwijzing achteraf van degenen die niet opgewassen zijn geweest tegen bepaalde verleidingen en vervolgingen, maar toch weer (met berouw) willen terugkeren tot de kerkelijke gemeenschap. In de Reformatie wordt deze visie langzamerhand steeds minder gedeeld. Zeker door Calvijn wordt de vermaning in 6,4-6 meer in zijn directe context geplaatst. Hij benadrukt dat het noodzakelijk is dat alle gelovigen worden bestraft als het geloofsvuur lijkt te doven. Luther wijst er daarbij op dat een dergelijke vermaning altijd gepaard dient te gaan met woorden van bemoediging. In het Puritanisme en de Nadere Reformatie komt meer dan ooit de nadruk te liggen op de vraag of de in 6,4-6 gegeven typering beschrijvingen zijn van ware gelovigen of van schijn-gelovigen. Een geestelijke uitleg van 6,4-6 verdringt nu geheel de letterlijke interpretatie ervan die in de Vroege Kerk opgeld had gedaan. Bovendien ziet het Puritanisme in 6,4-6 de ernst van een directe vermaning waarbij de zonde tegen de Heilige Geest in het geding is. Ook functioneert het Schriftgedeelte als een ernstige aansporing tot zelfbeproeving, omdat alle kerkgangers zich bewust moesten zijn van het grote verschil tussen het algemene en het zaligmakende werk van de Heilige Geest en waartoe het algemene werk alleen nog kan leiden: dat men God en Zijn werk geheel de rug toekeert en afvalt. Evenals het Puritanisme plaatst de Nadere Reformatie de vermaning in 6,4-6 vooral in het licht van de gehele Schrift en bespreekt die in overeenstemming met de analogie van het geloof. Derhalve functioneert de vermaning in 6,4-6 steeds sterker als oproep tot zelfonderzoek en zelden als aansporing tot volharding of als prikkel om te staan naar geestelijke volwassenheid om daarmee (een dreigende) afval te voorkomen. Hoe verder in de tijd, hoe meer de vermaning bovendien wordt ingekaderd door de (Dordtse) leer van de volharding der heiligen. Bij een enkeling wordt 6,4-6 nog wel gezien als een klemmende aansporing om zich te wachten voor moedwillige zonden, omdat deze een eerste stap zijn op weg naar afval. Ook wordt er soms op gewezen dat het van belang is om vermaning (6,4-8) en vertroosting (6,9) bijeen te houden. In de 19^e eeuw klinkt de behoefte om uit de buurt te blijven van dogmatische discussies over de exacte visie op 6,4-6, maar wil men vooral nadrukkelijk aandacht geven aan de praktische ernst van de vermaning. In combinatie met de leer van de volharding der heiligen leidt dit er gaandeweg toe dat de vermaning alleen nog gaat functioneren als waarschuwing tegen het tijdgeloof en het zondigen tegen de Heilige Geest en wordt de vermaning in 6,4-6 ook gehanteerd als prikkel om te onderzoeken of men zeker weet dat men wedergeboren is. De vermaning als aansporing tot volharding en het staan naar geestelijke volwassenheid blijft alleen nog in de marge aanwezig.

De vraag in het licht van exegese en receptiegeschiedenis van 6,4-6 is in hoeverre de naar voren gekomen visies op vermaningen corresponderen met de bezinning in homiletische studies op de plaats en inhoud van vermaningen. Afgezien van de allereerste westerse homiletiek van Augustinus zijn voor deze scriptie daarbij alleen homiletische inzichten van Nederlandse theologen onderzocht. De grote lijn die daarin zichtbaar wordt, is dat zowel in de materiële, fundamentele en formele homiletiek de bezinning op de vermaning als zodanig in veel gevallen een zeer bescheiden plaats inneemt. Verder is er praktisch gezien zelden oog voor de wijze waarop vermaningen, zoals die in Hebr. 6,4-6, in de prediking zouden moeten functioneren. De mogelijkheid of de noodzakelijkheid om een vermaning te hanteren als aansporing tot volharding en geestelijke volwassenheid in het licht van (geloofs)afval wordt bij hoge uitzondering benoemd. Wel zijn er enkele aanzetten daartoe.

Daarbij gaat feitelijk alleen Hoekstra in zijn homiletiek concreet in op de vermaning van hen die dreigen af te vallen. Daarbij neemt hij eerdere homiletische inzichten op, die we ook in de exegese van Luther en Calvijn van Hebr. 6,4-6 tegenkomen: een prediker wordt weliswaar geroepen te vermanen, maar wel op een voorzichtige en vaderlijke wijze. Hoekstra wijst er vervolgens op dat mogelijke afvalligen *aanhoudend* moeten worden vermaand. Tegelijk benadrukt hij dat de vermanende en vertroostende aspecten van παρακαλεῖν niet tegenover elkaar uitgespeeld mogen worden.

De nadruk op het bijhouden van de beide aspecten klinkt regelmatig in diverse homiletische studies: een vermaning mag in de prediking nooit los functioneren. Daarbij is het wel de vraag wat een vermaning precies behelst. Al bij Hoornbeeck komt de grote variëteit daarin tot uiting, die daarin ook probeert recht te doen aan de totaliteit van παρακαλεῖν: er moet aansporing zijn, evenals weerhouding, berisping en vertroosting. De wijze van vermaning is afhankelijk van tijd en plaats, maar mag niet afhankelijk zijn van de persoonlijke voorkeur van de prediker of de verlangens van de hoorders. Daarbij is het een roeping van Godswege om te vermanen. Een belangrijke homiletische rode draad is dus dat de twee aspecten van de paraklesis -vermaning en vertroosting- bij elkaar gehouden dienen te worden.

In de meeste gevallen wordt er in de homiletische studies in zijn algemeenheid nog wel ingegaan op vermaningen, maar worden deze niet concreet ingevuld als middel tot zelfonderzoek, of als aansporing tot volharding. Wel wordt de noodzaak benoemd om in de prediking verschillende Bijbelse stoffen te bepreken. Verder wordt er regelmatig gewezen op het belang van het onderscheidende en ontdekkende element in de prediking, waarbij in dat kader vermaningen worden genoemd als middel daartoe. Zo bezien is er een wisselwerking zichtbaar tussen het in de homiletiek benoemen van de noodzaak van onderscheidende elementen in de prediking en het daadwerkelijk functioneren van vermaningen in de prediking als middel tot zelfonderzoek.

Het is opvallend dat in twee homiletische studies (Hoornbeeck en Hoekstra) waar veel geput wordt uit de brief aan de Hebreëën, er meer dan in andere studies wordt ingegaan op de noodzaak van vermaningen in zijn algemeenheid, of specifiek de noodzaak van vermaningen tot het jagen naar geestelijke groei. Daarbij worden vermaningen niet alleen als noodzakelijk (Hoornbeeck) gezien, maar ook als profijtelijk (Hoekstra), juist in een tijd van geestelijke neergang.

Na Hoekstra verdwijnen de vermaningen weliswaar niet helemaal uit beeld, maar krijgen andere homiletische inzichten wel meer nadruk. Zo legt Dingemans het uitgangspunt voor de prediking bij de hoorders en neemt hij afscheid van de klassieke visie waarin de ambtelijke opvatting van de preek centraal staat (prediker als heraut) en de preek wordt gezien als verkondiging van Gods Woord. Bij Dingemans wordt verder ook de historische orde van vertroosting na vermaning omgedraaid en wijst hij vooral op het belang van vertroosting. Geeft hij de vermaning niet veel aandacht, het aspect van de volharding daarentegen krijgt bij hem wel nadrukkelijk plaats in zijn homiletiek.

Bij De Ruijter is de vermaning nog slechts in de marge aanwezig. De Leede en Stark gaan daarentegen wel weer in op de noodzaak om in de prediking vertroosting én vermaning bij elkaar te houden. Voor de noodzaak en het profijt van vermaningen in het licht van dreigende (geloofs)afval is daarentegen bij hen nauwelijks meer een spoor te vinden.

Waar in de exegese en receptiegeschiedenis van Hebr. 6,4-6 dus veel aandacht is gegeven aan doel en inhoud van vermaningen, lijkt in de homiletiek de aandacht daarvoor gering.

Voor een antwoord op de hoofdvraag van deze scriptie is het eerst nog van belang om de huidige cultuur te duiden. Dat heeft in hoofdstuk 5 zijn beslag gekregen. Aan het slot van dat hoofdstuk is geconstateerd dat in onze huidige tijd een afval tot a-religiositeit, of een terugval tot het aanhangen van allerlei andere vormen van religiositeit en spiritualiteit een reële mogelijkheid is voor kerkgangers. In meerdere opzichten heeft onze tijd daarbij met eenzelfde type ontwikkelingen te maken als de Hebreëën in hun tijd. Wordt Hebreëën beschouwd als één lange oproep om te volharden in het geloof, alleen al gelet op de voortschrijdende ontkerkelijking in onze tijd is de thematiek van de brief daarmee in rapport te brengen met onze tijd. Verder is er ook vandaag de dag

het gevaar van verslapping in de huisgodsdienst, wordt het bezoeken van de (tweede) eredienst steeds vaker nagelaten en is er sprake van wetticisme of veruiterlijking. De mogelijkheid van afval is in onze tijd dus evenzeer een reëel verschijnsel als in de tijd van de Hebreëen.

De in hoofdstuk 6 onderzochte preken die de achterliggende decennia over Hebr. 6,4-6 zijn gehouden, hebben weinig de directe toepassing naar de huidige cultuur gezocht en laten ook enkele homiletische inzichten ongebruikt, zoals de noodzaak van het vermanen van mensen bij wie het plan rijpt om zich van de kerk los te maken en afvallig worden. De preken zijn niet zozeer een aansporing tot volharding en geestelijke groei om in de (nabije) toekomst bewaard te blijven voor afval, maar zijn ernstige vermaningen tot nauw zelfonderzoek.

De vraag op welke wijze de vermaning –toegespitst op die van Hebr. 6,4-6– homiletische waarde kan krijgen voor de verkondiging van het Evangelie in onze huidige cultuur is al met al niet eenvoudig te beantwoorden:

- er zijn in tijd wisselende en wat inhoud betreft verschillende en soms zelfs tegenstrijdige inzichten in de functie en betekenis van Hebr. 6,4-6 in de geschiedenis van de kerk zichtbaar, waarbij vaak alleen een deelaspect alle nadruk krijgt (hoofdstuk 2 en 3);
- er is summiere homiletische bezinning met betrekking tot de plaats, de inhoud en het doel van vermaningen in het algemeen en tegen afval in het bijzonder, waarbij het opvalt dat met name bij Hoornbeeck en Hoekstra er aandacht voor vermaningen is en zij daarbij Hebreëen in hun bezinning betrekken (hoofdstuk 4), terwijl die aandacht er na hen beduidend minder is;
- er ligt in de prediking van het Puritanisme en de Nadere Reformatie en hun nazaten –op een enkele uitzondering daargelaten– vooral nadruk op de vermaning als aansporing tot geestelijk zelfonderzoek (hoofdstuk 3 en 6), terwijl de vermaning als in Heb. 6,4-6 niet wordt toegepast in het licht van de kerkelijke en/of maatschappelijke cultuur waarbij een dreigende afval een reële mogelijkheid is (hoofdstuk 5).

Ondanks deze moeilijkheden zijn er in exegese, receptiegeschiedenis, homiletische bezinning en concrete prediking over Hebr. 6,4-6 een aantal bouwstenen te vinden die gezamenlijk kunnen bijdragen aan het formuleren van een antwoord op de vraag naar de betekenis van de vermaning uit genoemd gedeelte en hoe deze homiletische waarde kan krijgen voor de verkondiging van het Evangelie in onze huidige cultuur. In de volgende afsluitende paragraaf zal deze synthese worden gegeven.

7.2. Betekenis en homiletische waarde vermaning

Wat is de betekenis van de vermaning in Hebr. 6,4-6? Het is duidelijk dat de schrijver aan de Hebreëen ernstig bezorgd is over de geestelijke traagheid van zijn lezers. In zijn peneuse volgt de auteur daarbij een vaste methode: een deel is toornend, een ander deel is vertroostend. Vermaning en vertroosting gaan derhalve samen op. Maar beide zijn gericht op het ene hoge doel: de lezers voor onttrekking en afval bewaren. In zijn vermaning wijst de brieveschrijver daarbij in 6,4-6 op de afschuwelijke consequenties als gelovigen die zoveel voorrechten genoten hebben alsnog zouden terugvallen. Wie op zo'n grote zaligheid die Christus heeft verworven geen acht meer geeft en in ongelof Gods spreken verwerpt, kan evenals het verbondsvolk in de woestijn Gods rechtvaardige toorn daarover niet meer ontvluchten. Zo is voor alle Hebreëen de vermaning in 6,4-6 een klemmende aansporing tot standvastigheid en volharding en een prikkel om niet zorgeloos te worden, maar om juist toe te nemen in de geloofskennis, gesteld in het licht van de verhevenheid van Christus. De dreigende onmogelijkheid van een nieuwe bekering na een mogelijke afval is daarbij de uiterste en negatieve spits van de vermaning.

Welke homiletische waarde heeft een dergelijke vermaning nu voor de verkondiging van het Evangelie in onze huidige cultuur?

1. Allereerst wijst de Hebreeënschrijver ons juist in een tijd van geestelijke neergang en dreigende afval op het gebruik van de *vermaning* als een prikkel tot volhardende gehoorzaamheid en het zich beijveren om toe te nemen in de genade en kennis van onze Heere en Zaligmaker Jezus Christus, Die de enige weg is tot het eeuwig behoud van zondaren. Er is immers geen vergeving voor wie Zijn spreken in ongeloof blijvend terzijde schuift. Geestelijke verachtering en verachting van de genademiddelen is een eerste stap op weg naar algehele afval. In het licht van Hebreeën is er daarbij geen enkele reden om de vermaning als aansporing tot volharding in mindering te brengen op die als vermaning tot zelfbeproeving, zoals deze vooral doorklinkt in de prediking van het Puritanisme en geestverwante stromingen.
2. *Liefde* tot God en de naasten moet daarbij het ultieme doel van de vermaning zijn (Augustinus).
3. De afschrikwekkende consequenties van afval kunnen weliswaar als inhoud van een dergelijke vermaning centraal staan, maar in het licht van de gebruikte werkwijze in Hebreeën zal deze vermaning nooit los als aansporing tot volharding mogen functioneren. De totaliteit van de *παρακαλέω* in Hebreeën geeft immers een duidelijk kader aan: berisping en waarschuwing gaan met bemoediging, verzekering van Gods beloften en tekening van de christelijke hoop samen op. Vermaning en vertroosting zijn derhalve aan elkaar verbonden en moeten worden gebracht in ernst en tederheid, gestrengheid en liefde (Voorhoeve). Mogelijke afvalligen moeten daarbij wel aanhoudend worden vermaand, zij het op voorzichtige en vaderlijke wijze (Hoekstra).
4. De vermaning en vertroosting bevatten als zodanig onderscheiden elementen: aansporing, weerhouding, berisping en onderwijzing enerzijds, bemoediging en versterking anderzijds. *Verschillende soorten* vermaningen zullen dan ook in verschillende omstandigheden moeten klinken. Bij negatieve ontwikkelingen –verzuimen van de kerkdienst, geestelijke traagheid, toenemende onkerkelijkheid en afval– moet de vermaning gericht zijn op weerhouding (Hoornbeek).
5. De vermaning moet *vrijmoedig* en *met verstand* gebeuren in het besef dat een prediker van Godswege geroepen is om zijn hoorders niet te vleien, maar te vermanen (Hoornbeek).
6. De vermaning is niet alleen *noodzakelijk*, maar ook *profijtelijk*. De Heilige Geest bedient zich immers van de vermaning om de heiligheid van het leven te bevorderen, dwalenden van het zondepad af te voeren en onbekeerden tot bekering te brengen. In een tijd van secularisatie en kerkelijke neergang (hoofdstuk 5) is de vermaning derhalve een wezenlijk onderdeel van de prediking. Door de vermaningen wordt de genade van de volharding immers meegedeeld (Hoekstra).
7. Gelet op de hele Hebreeënbrieff dient de vermaning wel plaats te hebben in een setting van vertrouwelijkheid, waarbij prediker en hoorders elkaar kennen (Dingemans). Individualisering kan een blokkade vormen voor die setting van vertrouwelijkheid, maar informalisering en intensivering bieden daarentegen juist volop mogelijkheden om ook in de huidige cultuur te werken aan een dergelijke setting.
8. Ongeacht de preekstijl (kerygma, didachè, martyrion en homilia) zal de prediker rekening moeten houden met *cognitive dissonance* bij de hoorders, waardoor men een vermaning op allerlei manieren kan verdringen. De *psychologische persoonlijkheidsleer* onderstreept daarbij de noodzaak dat een verkondiger van het Evangelie zich bewust moet zijn van het feit dat de reactie van hoorders ook afhankelijk is van zijn persoonlijkheid en de tonen die hij in de vermaning laat horen (Dingemans & De Leede en Stark).

9. In de klassieke benadering van de homiletiek –waarbij de preek wordt opgevat als verkondiging van Gods Woord– is er op een natuurlijke wijze ruimte voor een overwegend normatief-belerende vermaning, zeker als die wordt gekoppeld aan een hartstochtelijke proclamatie en een persoonsgerichte applicatie. In de huidige cultuur van afkeer van moralistische boodschappen waarin veel moderne gelovigen de behoefte hebben om voor zichzelf de relevantie van het geloof te ontdekken in een pastoraal-dialogische en narratieve prediking, kan de verleiding aanwezig zijn om de vermaning achterwege te laten uit angst de hoorders tegen het hoofd te stoten. Toch kan in elke andere benadering van de homiletiek dan de klassieke de vermaning goed worden ingepast, door deze bijvoorbeeld te koppelen aan de waarde en relevantie van het christelijke geloof en dit te stellen tegenover de consequenties van afval naar a-religiositeit, of van terugval tot andere vormen van religiositeit en spiritualiteit.

10. Moderne homileten die met Dingemans ervaren in een tijd te leven van ‘de verborgen God’, waarin het voor gelovigen vooral aankomt op de gave van de perseverantia, de volharding, kunnen juist in Hebreeën zien op welke wijze gelovigen vermaand worden tot volharding. Zo kan de vermaning dus niet alleen klinken wanneer men via het paradigma van de rechtvaardiging van de zondaar, of van de drieslag ‘ellende, verlossing en dankbaarheid’ binnen zoekt te dringen in het hart van de bijbelse boodschap én in het hart van de mensen, maar ook via het door Moltmann geïntroduceerde Exodus-model of het door Dingemans verder ontwikkelde Exiel-model. Juist vanwege de nadruk op de noodzakelijke gave van de volharding die Dingemans in dat model inweeft, creëert hij een opening om het doel en de inhoud van de brief aan Hebreeën, inclusief de vermaning tegen afval als aansporing tot volharding, daarin een stevige plaats te geven.

11. Ook een ernstige vermaning als die in Hebr. 6,4-6 kan inspelen op de behoefte van moderne gelovigen om op een volwassen wijze te worden aangesproken, door concreet te benadrukken dat volwassenen niet naar de kerk komen om enkel als kleine kinderen over hun bol geaaid te worden. Zo kan er in onze tijd ruimte worden gecreëerd voor kritiek en vermaan in de prediking (De Ruijter).

12. Het zelfbeeld van de prediker is volgens De Ruijter een sturende factor voor de doelstellingen van de preek, waarbij de homiletische drieslag voor hem een bruikbare zoekfunctie vervult voor het bepalen van de uiteindelijk preekvorm. Uitgaande van zijn genoemde belangrijke uitgangspunten ‘*sola Scriptura*’ en ‘*tota Scriptura*’ in combinatie met de grote verscheidenheid aan tekstgenres en perspectieven binnen de Schrift, sluit dit gelet op Hebreeën het gebruik van de vermaning zeker in, ongeacht of een prediker zichzelf vooral ziet als heraut, herder, leermeester, getuige of hoorder (De Leede en Stark).

13. Wie zoals Jay Adams pleit voor *doelgericht preken*, kan door Hebreeën daarbij te betrekken de vermaning inbouwen als mede gericht tot opbouw van de gelovige en daarmee tot eer van God.

14. Wie met De Leede en Stark beducht is voor een tandeloos christendom met een onkritische prediking dat vooral aansluiting zoekt bij het verlangen van de hoorders, krijgt met de vermaningen zoals die klinken in Hebreeën een Schriftuurlijk verantwoord middel in handen. Als daarbij in ogeschouw wordt genomen dat hoorders ook vandaag de dag naar de kerk gaan om hun geloof te actualiseren, en dat in een tijd van secularisatie (buiten de kerk) en een gehoorcrisis (in de kerk), zal voor deze actualisering rekening houden met zowel een *affirmatieve* kant als een *kritische* kant, waarmee er dus ruimte is voor vermaning en confrontatie.

15. Vermaningen zijn als een schuurmiddel voor de ziel (De Ruijter) en bijtend zuur dat inwerkt op de harde korsten van onze weerstand en hardnekkigheid (Dingemans). Ook met een beeld uit de natuur kunnen vermaningen worden gewaardeerd: een bij die geen angel heeft, maakt immers geen honing (Voorhoeve). Met andere woorden: een preek die geen vermaning heeft, maakt geen volhardend christen.

SAMENVATTING

In deze scriptie staat de vraag centraal naar de betekenis van de vermaning uit Hebr. 6,4-6 en hoe een dergelijke vermaning homiletische waarde kan krijgen voor de verkondiging van het Evangelie in onze huidige cultuur.

In 6,4-6 zien we een voor alle Hebreëen klemmende aansporing tot standvastigheid en noodzaak om toe te nemen in de geloofskennis. Deze vermaning staat enerzijds in de context van de verhevenheid en volmaaktheid van Christus en anderzijds in die van de geestelijke schraalheid van de hoorders. Afval veroorzaakt echter een dermate grote schade, dat het noodzakelijk is om de gelovigen aan te sporen tot volharding. De dreigende onmogelijkheid van bekering na afval is de uiterste en negatieve spits van een vermaning tot volharding die klinkt om traag geworden gelovigen wakker te schudden en aan te sporen tot geestelijke volwassenheid door middel van een aangescherpt appel.

Het valt op dat iedere tijd een eigen kleur geeft aan de interpretatie van 6,4-6. Daarbij komt steeds een ander accent te liggen op een specifiek onderdeel uit de vermaning: hetzij de vraag of de vijf typeringken kenmerken zijn van ware gelovigen of van schijn gelovigen (Puritanisme, Nadere Reformatie), hetzij op de onmogelijkheid van een vernieuwing tot bekering bij afval (Vroege Kerk, Reformatie).

In homiletische studies neemt de bezinning op de vermaning als zodanig in veel gevallen een bescheiden plaats in. Dat geldt in nog sterkere mate voor de specifieke vermaning in het licht van dreigende (geloofs)afval. Wel komt meer dan eens het belang aan de orde dat in de prediking beide aspecten van de paraklesis bij elkaar worden gehouden: vermaning én vertroosting.

Niet alleen homiletische studies moeten worden gezien in het licht van de eigen maatschappelijke en kerkelijke achtergrond, dat geldt niet minder de prediking. Daarbij is in onze tijd een dreigende terugval tot hetzij a-religiositeit, hetzij tot het aanhangen van allerlei andere vormen van religiositeit en spiritualiteit, een reële mogelijkheid. Kan Hebreëen worden gezien als één lange oproep om te volharden in het geloof, gelet op de voortgaande secularisatie in het Westen is de thematiek van de brief daarmee uitermate in rapport te brengen met onze tijd. Zo zal ook nu de gemeente voortdurend de weg van volhardende gehoorzaamheid moeten worden gewezen.

Gelet op Hebreëen is er geen enkele reden om de vermaning als *aansporing tot volharding* in mindering te brengen op die van de vermaning tot zelfbeproeving, zoals dat in de praktijk van de prediking wel voorkomt. Geestelijke verachtering en verwaarlozing van de genademiddelen zijn echter de eerste stappen op weg naar algehele afval, met afschuwelijke consequenties. De waarschuwing daartoe moet daarom vrijmoedig en op tijd en wijze klinken uit liefde tot God en de naasten. Deze vermaning mag echter nooit los functioneren, maar samen opgaan met bemoediging en vertroosting.

De vermaning in de prediking dient derhalve tot opbouw van de gelovige en is daarmee tot eer van God. De vermaning is daarom niet alleen noodzakelijk, maar ook vruchtbaar om te volharden. Een gezonde bij heeft een angel, zodat hij zoete honing kan maken.

BIJLAGEN

Bijlage I - Opbouw Hebreeën 6

Kenmerkend voor de Hebreeën is de afwisseling tussen leerstellige uiteenzettingen en praktische aanwijzingen voor het christelijk leven. Zo volgt op het onderwijs van 4,14-5,10 de vermaning van 5,11-6,20, die weer wordt gevolgd door het onderwijs over Christus als hogepriester in 7,1-10,18.²⁹¹ In de parenese volgt de schrijver aan de Hebreeën een bepaalde methode, zowel in 2,1-4 en 3,1-4,13 als in 5,11-6,8 en 6,9-20: één deel van de parenese is toernend, het andere deel vertroostend.²⁹² De perikoop van 5,11-6,8 vormt een duidelijk afgebakend geheel, die herkenbaar is aan een eigen specifieke boodschap, een gelaagde opbouw en een overgang aan het begin en aan het slot.²⁹³ Het is mogelijk om de perikoop die begint bij 5,11 te laten eindigen bij 6,12. Bij 5,10-11 is duidelijk een overgang te zien van uitleg naar vermaning. In 6,12 zou dan de afsluiting van deze vermaning op eenzelfde wijze te zien zijn.²⁹⁴ Het trefwoord $\nu\theta\rho\iota$ in 5,11 en 6,12 wordt zo een aanwijzing om 5,11-6,12 als eenheid te lezen.²⁹⁵ In 6,9 is echter ook al een overgang te zien. De schrijver gebruikt daar een vocatief om het voorgaande dreigement te verzachten.²⁹⁶ Met het spreken in beeldtaal over het gewas op de aarde in 6,7-8 is de vermaning tegen dreigende afval afgerond.²⁹⁷ Tegelijk valt het te verdedigen dat er niet direct een cesuur wordt geplaatst tussen de strenge waarschuwing voor de gevaren van afval (6,4-8) en een bemoediging om te volharden (6,9-12), zodat in dat geval een nieuwe perikoop begint in 6,13 waarin Gods belofte de basis is van de hoop.²⁹⁸

²⁹¹ Van de Kamp, *Hebreeën*, 38

²⁹² Van Oyen, *De Brief aan de Hebreeën*, 84

²⁹³ Schreiner, *Commentary on Hebrews*, 18. Er is veel onderzoek naar de opbouw van Hebreeën beschikbaar, zoals o.a. blijkt bij Feld, *Der Habräerbrief*, 228. Zie ook bijlage IV.

²⁹⁴ Lane, *Hebrews 1-8*, 126

²⁹⁵ Van de Kamp, *Hebreeën*, 150

²⁹⁶ Kanttekening 24 bij de Statenvertaling bij Hebr. 6,9

²⁹⁷ Allen, *Hebrews*, 333

²⁹⁸ O'Brien, *Hebrews*, 216.230.234

Bijlage II – Vier visies op de vermaningen

ad. 1) Allereerst zijn er theologen die de afval van gelovigen niet op voorhand als onmogelijk veronderstellen.²⁹⁹ Zij beschouwen de vermaningen in de brief als geadresseerd aan ware gelovigen, die worden gewaarschuwd tegen afval vanwege de dreigende consequentie dat de ontvangen zaligheid kan worden verloren. De vermaningen zijn bedoeld als een aansporing om te volharden. In het licht van de gehele Schrift leidt deze visie echter tot forse botsingen met onder andere Joh. 6,39-40 en 10,27-29, Rom. 8,35.38-39, Ef. 1,4, Filip. 1,6 en 1 Petr. 1,3-5. Deze visie schuurt ook met datgene wat diverse belijdenisgeschriften naar voren brengen wat betreft de mogelijkheid tot afval.³⁰⁰

Waarschuwingen en aansporingen dienen in de DL wel met het oog op de toekomst om de volharding te bewerken.³⁰¹ De opstellers van de DL verwerpen op grond van de Schrift de opvatting dat ware gelovigen uit de genade en zaligheid kunnen vallen.³⁰²

ad. 2) Theologen die op grond van Schrift en belijdenis vasthouden aan de volharding der heiligen, plaatsen de vermaningen in Hebreeën dan ook in een ander kader. Omdat zij het verlies van de zaligheid als een onmogelijkheid beschouwen, zien zij de vermaningen als een waarschuwing dat afval in dit leven leidt tot geestelijke onvruchtbaarheid. De consequentie daarvan is verachtering in de genade en het tijdelijk verlies van hemelse zegeningen, zoals de vrede met God en de vreugde in God door Christus. Voorstanders van deze visie wijzen er soms met nadruk op dat de onmogelijkheid tot bekering waarvan 6,6 spreekt, niet een onmogelijkheid hoeft te zijn vanuit God gezien.³⁰³ Toch is ook op deze visie het nodige af te dingen. De waarschuwingen in 4,9.11 en 10,27.39 geven immers voldoende aanleiding om te veronderstellen dat het hier om meer gaat dan alleen tijdelijke zegeningen. Ook de verwijzingen naar de consequenties van ongeloof in het Oude Testament duiden op een permanente straf, zoals in 3,7-19 en 10,28. 'The language of renewing to repentance makes clear that the sin is apostasy. In other words the sin is equivalent to blasphemy against the Holy Spirit. The danger isn't simply that the readers would live unfruitful lives and thus not gain a greater reward.'³⁰⁴

ad. 3) Anderen stellen dat de geadresseerden een mix vormen van ware christenen en schijnchristenen. Degenen die de vermaning niet ter harte nemen en afvallen, hebben nooit in waarheid in Christus geloofd. In dit geval fungeren de vermaningen vooral als een middel voor zelfbeproeving of men niet is als degenen die afvallig worden als er vervolgingen komen (Marc. 4,17). Ter verdediging van deze derde visie wijst men bijvoorbeeld op het feit dat in 6,4-6 niet duidelijk staat dat de zonden vergeven zijn. 'It is difficult to believe that every single person in the congregation was truly a believer. Such an observation, however, skirts the fundamental question the text raises.'³⁰⁵ Het bezwaar dat tegen deze visie kan worden geuit, is dat men een eigen kleuring

²⁹⁹ Schreiner, *Commentary on Hebrews*, 481

³⁰⁰ Baars en Groothedde, *Belijden in zeventvoud*, 251

³⁰¹ De Young, 'Volharding in heil middelijk bewerkt', in: *Reformatoisch Dagblad* (20 mei 2015), 6 Puntkomma. In *Exeget(h)isch. Feestbundel voor prof. dr. J. van Bruggen* (2001) gaat J. Geertsema uitgebreid in op de vraag of bekering van een afvallige onmogelijk is. Hebr. 6,6 is volgens hem geen algemene onderbouwing voor de opvatting dat bij alle geloofsafval vernieuwing tot bekering altijd onmogelijk is, gelet op de specifieke achtergrond van de Hebreeënbrieff.

³⁰² De Dordtse Leerregels bevatten diverse artikelen waarin hier impliciet of expliciet naar wordt verwezen, zoals in hoofdstuk 1, artikel 11; hoofdstuk 1, verwerping dwalingen artikel 6; hoofdstuk 2, artikel 9 en hoofdstuk 5. Noch in de Augsburgse Confessie, de catechismus van Genève en de Nederlandse Geloofsbelijdenis staan er artikelen over de volharding. In de Kleine Catechismus van Westminster uit 1647 gaat vraag 36 als enige daarop in.

³⁰³ Compton, *Persevering and Falling Away*, 138

³⁰⁴ Schreiner, *Commentary on Hebrews*, 181 inclusief voetnoot 272

³⁰⁵ Schreiner, *Commentary on Hebrews*, 182

geeft aan de uitdrukkingen in 6,4 en 6,5 door ze op voorhand te beschouwen als eigenschappen van het tijdgeloof. 'Certainly the warning passages in Hebrews were never designed to investigate the 'can-true-believers-fall-away?' kind of inquiry. Our use of predications such as 'true/genuine' or 'false' is itself obstinately wrong and incurs suspicion of importing alien concepts into our text.'³⁰⁶

ad. 4) Aanhangers van de vierde visie beschouwen ware gelovigen als de geadresseerden van de diverse vermaningen. Al zullen zij nooit helemaal kunnen afvallen, God gebruikt de vermaningen echter als een klemmende oproep om het geloof vast te houden. De waarschuwing in 6,6 draagt volgens hen een hypothetisch karakter en afval is in de praktijk onmogelijk. 'The warnings are clearly not addressed to nominal Christians, but to those who have shared, as fully as it is possible to share in the present time, in the blessings which accompany and follow entry into the Christian life. (...) At this point, we reach the limits of what can be stated about the meaning and intention of Hebrews, and enter an area which has tended to be occupied by presuppositions and speculations of other places and times, relating for example to the fourth-century problem of the readmission of traditores, or theological controversy about the final perseverance of believers – issues which, however important in their own settings, are far from the concern of the author of Hebrews.'³⁰⁷

Met deze opvatting komt men niet in conflict met andere gegevens uit het Nieuwe Testament over de zekerheid van de zaligheid van degenen die door het geloof Christus zijn ingelijfd.

Toch kunnen ook aanhangers van deze vierde visie niet ontkomen aan kritische vragen. Zo is het de vraag waarom ze grammaticaal gezien een cesuur plaatsen tussen 6,4-5 en 6,6 door het begin van 6,6 min of meer conditioneel op te vatten: '*indien* zij afvallig zouden worden', terwijl de uitdrukking 'afvallig worden' het vijfde achtereenvolgende en soortgelijke participium is als de vier voorgaande participia. Bovendien is het in het licht van de andere vermaningen de vraag of met stellige zekerheid kan worden beweerd dat de afval 'slechts' hypothetisch van aard is. Uit de vermaning van 10,25 blijkt immers dat er al leden van de gemeente zijn die de samenkomsten niet meer (trouw) bezoeken.

³⁰⁶ Emrich, 'Hebrews 6:4–6 Again', 88. Geciteerd in: Davis, 'Hebrews 6:4–6 from an oral critical perspective', *JETS* (2008) 753–767

³⁰⁷ Ellingworth, *The Epistle to the Hebrews*, 75–76

*Bijlage III – Vers-voor-vers-exegese 5,11-6,3***5,11**

In 5,11 klaagt de schrijver over geestelijke traagheid: ἐπεὶ νωθροὶ γέγονατε ταῖς ἀκοαῖς. De geadresseerden zijn dus traag om te horen geworden. Het woord νωθροὶ keert als een inclusie terug in 6,12. Verder komt het nergens voor in Hebreeën. Gaat het in 5,11 om het traag zijn in het horen, in 6,12 betreft het een algemene traagheid.³⁰⁸ Het verwijt van traagheid doet denken aan situaties in het Oude Testament waar ook sprake is van traagheid van horen (Jer. 6,10 en Ezech. 12,2 en Zach. 7,11).

5,12

De term τὰ στοιχεῖα in 5,12 verwijst naar het elementair basisonderwijs om de christelijke leer in de nieuwe bedeling te kunnen verstaan.³⁰⁹ Het feit dat het hier volgens de schrijver gaat om grondbeginselen, geeft aan dat er blijkbaar meer op moet volgen. Uit 6,1 blijkt dat de geadresseerden deze beginselen nog wel kennen, maar er niet meer bij leefden. Desalniettemin klinkt de oproep om volwassen te worden in het geloof.³¹⁰

Uit de woorden τῶν λογίων τοῦ θεοῦ blijkt dat het gaat om een bepaalde Godsspraak. Dit doet denken aan de openbaringswoorden in de Heilige Schrift (Num. 24,4; Ps. 107,11; Rom. 3,2).

5,13-14

In 5,13 en 5,14 volgt een contrast tussen degenen die van melk leven en degenen die vast voedsel kunnen verdragen. Degenen die nog van melk leven, hebben volgens 5,13 niet werkelijk een besef van de diepte van het lijden van Christus op Golgotha en dus ook niet van de diepte van de zonde. Daarbij is te denken aan 1 Petr. 2,24 en 3,14, evenals Mat. 5,10.

De betekenis van het woord λόγος is in Hebreeën meestal afhankelijk van de bepaling die het heeft.³¹¹ Met het hier eenmalig gebruikte 'λόγου δικαιοσύνης' wordt het Evangelie bedoeld, dat hierin bestaat dat de gelovige door het offer van Jezus Christus gerechtigheid voor God ontvangt.³¹² In Christus stelt God Zelf orde op zaken. Daarom wordt het Evangelie in direct verband gebracht met de openbaring van Gods heilbrengende gerechtigheid.³¹³

In 5,14 volgt een woordspeling: πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ. Maar het is ook een duidelijk Bijbels gekleurde uitdrukking (Gen. 2,17 en 3,22; Rom. 12,9). Tegelijk is het taal uit de hellenistische pedagogiek als er op deze wijze wordt gewezen op het komen tot de jaren des ondersheids.³¹⁴ Het gaat hierbij specifiek om een geestelijk onderscheidingsvermogen. De oefening van zinnen en de training daarvan voorkomt dat iemand heen en weer geslingerd wordt door allerlei wind van leer. Ook heeft het te maken met ethisch handelen. 'If milk is for infants, then solid food is for those who are mature. Milk designates the items mentioned in 6,1-2, and solid food has to do with the teaching about Christ's Melchizedekian priesthood.'³¹⁵

6,1-2

Het 'τὸν τῆς ἀρχῆς τοῦ Χριστοῦ λόγον' uit 6,1 is datgene wat volgt op 'τινὰ τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς τῶν λογίων τοῦ θεοῦ' uit 5,12. Het gaat dan om het begin van Christus' eigen onderwijs.³¹⁶ Zo haakt het in op het christelijk verstaan van het Oude Testament.³¹⁷ Het gaat hier dus om het abc van het

³⁰⁸ Grosheide, *Aan de Hebreeën*, 159.179

³⁰⁹ Van der Kamp, *Hebreeën*, 152

³¹⁰ Noordegraaf, *Woordenboek voor Bijbellezers*, 319

³¹¹ O'Brien, *Hebrews*, 208

³¹² Van den Brink (red.), *Hebreeën-Judas*, 95

³¹³ Noordegraaf, *Woordenboek voor Bijbellezers*, 207

³¹⁴ Van der Kamp, *Hebreeën*, 154

³¹⁵ Schreiner, *Commentary on Hebrews*, 172

³¹⁶ Van der Kamp, *Hebreeën*, 155

³¹⁷ Schreiner, *Commentary on Hebrews*, 175

christelijke onderwijs. Men moet vasthouden aan deze belijdenis om te komen tot de volkomenheid, of met andere woorden: de geestelijke volwassenheid.³¹⁸ De lezers mogen niet blijven steken in hun onvolwassen staat: 'all believers must pursue maturity to avoid apostasy.'³¹⁹

In 6,1-2 volgt een opsomming van zes artikelen, de fundamentele instructieonderwerpen van de basiscatechese. Er zijn drie thema's, die telkens bestaan uit twee samenhangende elementen.³²⁰ De lijst bevat bekering van dode werken en geloof in God, onderwijs over het dopen en handoplegging, opstanding van doden en het eeuwig oordeel.

μη πάλιν θεμέλιον καταβαλλόμενοι μετανοίας ἀπὸ νεκρῶν ἔργων καὶ πίστεως ἐπὶ θεόν
Afkeer van de zonde en heenkeer naar God (eerste thema) vormen samen de bekering³²¹ en leiden tot een andere manier van leven.³²² De koppeling van geloof en bekering is een fundamenteel grondbeginsel in de Schrift.³²³ Bekering is immers een permanente verandering van zin: geest, ziel, verstand en wil.³²⁴

βαπτισμῶν διδαχῆς ἐπιθέσεώς τε χειρῶ

Het tweede thema kan verwijzen naar reinigingsrituelen in het Oude Testament. De diversiteit van het Bijbels spreken over de handoplegging maakt het lastig om exact te duiden waaraan de auteur precies denkt. Er is veel discussie over de vraag of in dit vers er sprake is van een verwijzing naar de christelijke doop. 'Although this has usually been regarded as a reference to Christian baptism, it is doubtful since the word translated 'cleansing rites' is in the plural (baptismoι), and is not the Greek noun regularly employed in the New Testament to denote Christian baptism or the baptism of John (baptisma).'³²⁵ Anderzijds wordt in het Nieuwe Testament het ontvangen van de Heilige Geest gekoppeld aan de doop en het opleggen van de handen, zoals in Hnd. 8,12-17; 10,44-48 en 19,6; 1 Cor. 12,13.

ἀναστάσεώς τε νεκρῶν καὶ κρίματος αἰωνίου.

Het derde thema is eschatologisch van aard. Het eeuwige oordeel geeft aan dat de beslissing die hier valt definitief is: er is geen tweede kans (zo ook 9,27).

6,3

De auteur heeft overwogen om dit abc opnieuw te bespreken. Toch besluit hij verder te gaan met het spreken op het niveau van het nieuwe verbond, als God het toelaat (6,3). 'They will either go forward to maturity or fall into apostasy. What it means to mature is to leave behind 'the elementary teachings about Christ, (...) which confirms the notion that the basic principles have to do with a Christian understanding of the OT.'³²⁶ Maar al wordt de eigen verantwoordelijkheid van geadresseerden niet onder stoelen of banken gestoken, de auteur beseft dat het uiteindelijk de soevereine God is die door Zijn genade de geestelijke volwassenheid in het leven van de geadresseerden bewerkt.

³¹⁸ Ibidem, 174

³¹⁹ Ibidem, 174

³²⁰ Voor een beknopt overzicht zie Ellingworth, *The Epistle to the Hebrews*, 310

³²¹ O'Brien, *Hebrews*, 213

³²² Schreiner, *Commentary on Hebrews*, 174

³²³ Ibidem, 176

³²⁴ Stedman, *Hebrews*, 69

³²⁵ O'Brien, *Hebrews*, 214

³²⁶ Schreiner, *Commentary on Hebrews*, 174-175

Bijlage IV– Overzicht gelaagde opbouw Hebr. 5,11-6,8

De perikoop 5,11-6,8 heeft een gelaagde opbouw en is als volgt te karakteriseren:³²⁷

Waarschuwing tegen het afvallen van Christus, de Hogepriester (5,11-6,8)

- a. Het uitleggen van Christus' Hogepriesterschap is moeilijk, omdat degenen aan wie de brief gericht is, traag van begrip zijn geworden (5,11-14)
 - b. Een oproep tot volwassenheid – zes basisbeginselen (6,1-3)
 - c. Zij die eens afgefallen zijn, kunnen niet wederom tot bekering komen (6,4-8)
- Vijf typeringen van deze mensen: verlicht, geproefd, deel gekregen aan de Heilige Geest, het goede Woord van God en de krachten van de toekomstige eeuw gesmaakt.

A De geadresseerden zijn traag om te horen en daarom is het moeilijk om uitleg te geven over Melchizédek (5,11). Maar Jezus' priesterschap naar de ordening van Melchizédek is groter dan het levitische priesterschap (4,14-10,18)

A' Daarom moeten de lezers opnieuw onderwezen worden. Ze kunnen geen vast voedsel verdragen (5,12).

A'' Zij die alleen melk kunnen verdragen zijn kinderen. Zo moeten ze dus behandeld worden. (5,13)

A'' Dit vers contrasteert met vers 13. Voor volwassenen is er vast voedsel. (5,14)

A'' Hoewel de auteur uiteenzette dat de geadresseerden nog kinderen zijn, gaat hij tóch niet terug naar het opnieuw uitleggen van de basisbeginselen. (6,1)

A''' Welke basisbeginselen dan? Dit vers is een toelichting bij vers 1. (6,2)

A''' Het voornemen uit vers 1 zal de schrijver alleen doen als God het toelaat (6,3).

B' Dit vers zet alles op hoogspanning: kúnnen zij die gelovig geworden zijn, eigenlijk wel opnieuw tot bekering worden gebracht na afval? De schrijver zal enkel voortgaan als God het toelaat. Maar er is geen enkele hoop meer als mensen afvallig worden. (6,4)

B' Bouwt voor op vers 4. Het tekent iemand die geestelijke zegeningen heeft ontvangen. (6,5)

B' Dit vers sluit de vermaning af die in vers 4 is aangevallen. Het is onmogelijk om degenen die eens verlicht zijn geweest opnieuw tot bekering te brengen. (6,6)

B'' Illustratie bij wat de schrijver in vers 4-6 heeft uiteengezet. Beeld genomen uit de natuur. Wie ontvangt zegen van God? (6,7)

B'' Vervolg van vers 7, maar nu: voor wie is er de vloek? (6,8)

³²⁷ Schreiner, *Hebrews*, 18

LITERATUURLIJST**Woordenboeken, Griekse tekst en grammatica's**

- Balz, H., & G. Schneider, *Exegetisch Wörterbuch zum Neuen Testament*. (Stuttgart: Kohlhammer 1992).
- Bauer, W., *Wörterbuch zum Neuen Testament*. (Berlin: Walter de Gruyter 1988).
- Blass, F., & A. Debrunner, *Grammatik des neutestamentlichen Griechisch*. (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1965).
- Kittel, G., *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. (Stuttgart: Kohlhammer 1933-1979) .
- Murre, J.A., *Lexicon Nieuwe Testament*. (Vught: Skandalon 2016)
- Nestle, E. en Aland, K., *Novum Testamentum Graece 28*. (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft 2012)
- Noordegraaf, A. e.a., *Woordenboek voor Bijbellezers*. (Zoetermeer: Boekencentrum 2005).

Commentaren

- Allen, D.L., *Hebrews*, The New American Commentary Series. (Nashville: B&H publishing group 2010)
- Attridge, H.W., *The Epistle to the Hebrews*, Hermeneia. (Philadelphia: Fortress 1989)
- Brink, G. van den e.a. (red.), *Hebreeën-Judas*, Studiebijbel Nieuwe Testament deel 9. (Veenendaal: Centrum voor Bijbelonderzoek 2012)
- Calvijn, J., *Zendbrieven II-IV, Hebreeën*, Verklaring van de Bijbel. (Kampen: De Groot Goudriaan 2004)
- Cockerill, G.L., *The Epistle to the Hebrews*, The New International Commentary on the New Testament. (Grand Rapids: Eerdmans 2012)
- DeSilva, D.A., *Perseverance in Gratitude. A Socio-Rhetorical Commentary on the Epistle to the Hebrews*. (Grand Rapids: Eerdmans 2000)
- Ellingworth, P., *The Epistle to the Hebrews*, The New International Greek Testament Commentary. (Grand Rapids: Eerdmans 1993)
- Feld, H., *Der Hebräerbrief*, Erträge der Forschung. (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1970)
- Gouge, W., *Commentary on Hebrews*. (Grand Rapids: Kregel Publications 1980)
- Grässer, E., *An die Hebräer*, Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament. (Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag 2015)
- Grosheide, F.W., *De brief aan de Hebreeën en de brief van Jakobus*, Commentaar op het Nieuwe Testament. (Kampen: Kok 1955)
- Guthrie, G.H., *Hebrews*, The NIV Application Commentary. (Grand Rapids: Zondervan 1998)
- Heen, E.M & Krey, P.D.W., *Hebrews*, Ancient Christian Commentary on Scripture vol. 10. (Downers Grove: InterVarsity Press 2005)
- Hughes, Ph.E., *A Commentary on the Epistle to the Hebrews*. (Grand Rapids: Eerdmans 1983).
- Kamp, H.R. van der, *Hebreeën: geloven is volhouden*, Commentaar op het Nieuwe Testament, derde serie. (Kampen: Kok 2010)
- Koester, C.R., *Hebrews: a new translation with introduction and commentary*, The Anchor Bible. (New York: Doubleday 2001)
- Lane, W.L., *Hebrews 1-8*, World Biblical Commentary. (Dallas: Word Books 1991)
- O'Brien, P.T., *The Letter to the Hebrews*, The Pillar New Testament Commentary (Grand Rapids: Eerdmans 2010)
- Oyen, H. van, *Christus de Hogepriester - de brief aan de Hebreeën*, De prediking van het Nieuwe Testament (Nijkerk: Callenbach 1954)
- Schreiner, T., *Commentary on Hebrews*, Biblical Theology Christian Proclamation. (Nashville: Holman Reference, 2015)
- Stedman, R.C., *Hebrews*, The IVP New Testament Commentary series. (Downers Grove: InterVarsity Press 1992)
- Weiss, H.F. *Der Brief an der Hebräer*, Kritisch-exegetischer Kommentar über das Neue Testament. (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1991)

Overige literatuur (incl. artikelen)

- Adams, J., *Preaching with Purpose. The Urgent Task of Homiletics*. (Grand Rapids: Zondervan 1986)
- D'Angelo, M.R., *Moses in the letter to the Hebrews*. (Missoula: Scholars Press 1979)
- Augustinus, A., *Wat betekent de Bijbel? De doctrina christiana*. (Amsterdam: Ambo/Anthos 1999)
- Baan, M., *Een onwedergeborene op zijn best of een wedergeborene op zijn slechtst*. (Hilversum: Cedee, z.j.)
- Baars, A. en Groothedde, A., *Belijden in zeventiende eeuw: harmonie van zeven protestantse belijdenisgeschriften*. (Apeldoorn: De Banier 2013)
- Bergh van Eysinga, G.A. van den, *De Apostolische Vaders*. (Leiden: Sijthoff 1916)
- Bohren, R., *Predigtlehre*. (München, Chr. Kaiser 1971)
- Brakel, W. à., *Redelijke godsdienst. Deel II*. (Utrecht: De Banier z.j.)
- Brienen, T., *De prediking van de Nadere Reformatie*. (Amsterdam: Bolland 1974)
- Brienen, T., *De eerste homiletiek in Nederland. Ontstaan, vertaling, inhoud en verwerking van de homiletiek De Ratione Conciandi van Johannes Hoornbeeck*. (Kampen: De Groot Goudriaan 2009)
- Boendermaker J.P., *Luthers commentaar op de brief aan de Hebreëën 1517-1518*. (Assen: Van Gorcum 1965).
- Calvijn, J., *Institutie of onderwijzing in de christelijke godsdienst. Deel 1*. (Houten: Den Hertog 2009)
- Chantepie de la Saussaye, D., *De brief aan de Hebreëen voor de gemeente verklaard*. (Amsterdam: Hoveker & Zn. 1874)
- Compton, R.B., *Persevering and Falling Away*. (DBSJ 1996)
- Davis, C.W., *Hebrews 6:4-6 from an oral critical perspective*. (JETS 2008)
- Deering, E., *Afvallig worden*. (Rumpt: De Schatkamer 1923)
- Dekker, G. e.a., *God in Nederland. 1966-1996*. (Amsterdam: Anthos, 1997)
- Dekker, W. en Visser, P.J. (red.), *Uitgedaagd door de tijd. Christelijke zending in een postmoderne samenleving*. (Zoetermeer: Boekencentrum 2000)
- Dekker, W. en Visser, P.J. (red.), *Om de verstaanbaarheid. Over bijbel, geloof en kerk in een postmoderne samenleving*. (Zoetermeer: Boekencentrum, 2002)
- Dekker, W. en Douma J. (red.), *Dichtbij de hoorder. Prediking en trends*. (Kampen: Kok 2007)
- DeSilva, D.A., *Hebrews 6:4-8: a socio-rhetorical investigation. Part 1*. (Tyndale Bulletin 1999)
- Dingemans, G.D.J., *Als hoorder onder de hoorders. Een hermeneutische homiletiek*. (Kampen: Kok 1991)
- Gatiss, L., *The function of the warning passages in the structure and argument of Hebrews*. (Internet journal for integrated theology 2005)
- Gleason, R.C., *The Old Testament background of the warning in Hebrews 6,4-8*. (Bibliotheca Sacra 1998)
- Goold, W.H. (ed.), *The Works of John Owen. Volume VII*. (Londen: The Banner of Truth Trust 1965)
- Graaf, J. van der en Verboom W. (red.), *Het woord der prediking. Handreiking voor predikanten. Deel V*. (Kampen: Kok 2006)
- Groenewegen, J., *Uytlegginge van den zendbrief aan den Hebreëen*. (Amsterdam: Wed. van Johannes van Someren 1679)
- Greijdanus, S., *Bizondere canoniek van de boeken van het Nieuwe Testament*. (Kampen: Kok 1949)
- Henry, M., *Verklaring van het Nieuwe Testament deel 3: Romeinen-Openbaring*. (Kampen: De Groot Goudriaan 2006)
- Hoekstra, T., *Gereformeerde homiletiek*. (Wageningen: Gebr. Zomer & Keuning 1926)
- Houwelingen, P. H. R. e.a. (red.), *Exeget(h)isch: feestbundel voor prof. dr. J. van Bruggen* (Kampen: Kok 2001)
- Hughes, P.E., *Hebrews 6,4-6 and the Peril of Apostasy*. (WTJ 1973)
- Kohlbrugge, H.F., *Hebreëën 1-6. Schriftverklaringen*. (Houten: Den Hertog, 1993)
- Kremer, W., *Priesterlijke prediking. Een bundel eigen werk, verzameld en aangeboden ter gelegenheid van zijn gouden ambtsjubileum*. (Amsterdam: Ton Bolland 1976)
- Ladd, G.E., *A theology of the New Testament*. (Grand Rapids: Eerdmans 1974)

- Leede, B. de en Stark C., *Ontvouwen. Protestantse prediking in de praktijk*. (Zoetermeer: Boekencentrum 2017)
- Lewicki, T., *'Weist nicht ab den Sprechenden!' Wort Gottes und Paraklese im Hebräerbrief*. (Paderborn: Ferdinand Schöningh 2003)
- Lingen, F.P.L.C. van, *Bijbel met in den tekst ingelaschte verklaringen, en aanmerkingen van de beroemdste Godgeleerden uit alle tijden naar het hoogduitsch van K. Aug. Dächsel, vierde deel bevattende De Romeinen-Filemon*. (Utrecht: Den Hertog z.j.)
- McCheyne, R.M., *De ark der behoudenis*. (Houten: Den Hertog 1992)
- Meiden, L.H. van der, *Van vat in vat*. (Dordrecht: D.J. van Brummen 1927)
- Pelikan, J. (ed.), *Luther's Works. Lectures on Titus, Philemon, and Hebrews*. Volume 29. (Missouri: Concordia Publishing House 1968)
- Ruijter, K. de, *Horen naar de stem van God. Theologie en methode van de preek*. (Zoetermeer: Boekencentrum 2013)
- Schaff, Ph. en Wace, H. (ed.), *St. Jerome, Letters and select works*. (Edinburgh: Clark 1989)
- Schepens, Th., *Kerk in Nederland. Een landelijk onderzoek naar kerkbetrokkenheid en kerkverlating*. (Tilburg: University Press 1991)
- Schreiner, T., *New Testament Theology: Magnifying God in Christ*. (Nottingham: Apollos 2008)
- Sorge, W. van, *Ja, dán is bekering onmogelijk. Uit de Levensbron*. Wekelijkse predicatiën. (Sneek: Weissenbach 1980)
- Spurgeon, C.H., *The New Park Street Pulpit Sermons, vol. 2*. (London: Passmore & Alabaster 1856)
- Übelacker, W.G., *Der Hebräerbrief als Appell*. (Stockholm: Almqvist & Wiksell International 1989)
- Voorhoeve, H.C., *Homiletische gedachten. Eene bijdrage tot de predikkunde*. (Sneek: Campen 1884)
- Witsius, H., *Geestelijke printen van een onwedergeborene op zijn beste en een wedergeborene op zijn slechtste*. (Houten: Den Hertog 1987)
- Woude, A.S. van der (red.), *Bijbels Handboek 3*. (Kampen: Kok 2004)
- Zahn, T. *Introduction to the New Testament*. (Edinburgh: Clark 1909)